

MAKROEKONOMİK POLİTİKALAR, SİYASİ İSTİKRAR VE KALKINMA DİNAMİKLERİ

Editör: FUAT LEBE

BİDGE Yayınları

**Makroekonomik Politikalar, Siyasi İstikrar ve Kalkınma
Dinamikleri**

Editör: FUAT LEBE

ISBN: 978-625-8995-68-8

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-03-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Küresel ölçekte hız kazanan ekonomik, teknolojik ve siyasal dönüşümler, ülkelerin kalkınma süreçlerini yalnızca büyüme oranları veya makroekonomik göstergeler üzerinden değil; aynı zamanda kurumsal yapı, siyasi istikrar ve stratejik politika tercihleri üzerinden de yeniden değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından bu çok boyutlu yapı, ekonomi politikalarının tasarımında bütüncül ve disiplinler arası bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır.

Bu kitap, makroekonomik politikalar, siyasi istikrar ve kalkınma dinamikleri arasındaki karşılıklı etkileşimi, Türkiye merkezli ancak küresel bağlamı da dikkate alan bir perspektifle ele alma amacını taşımaktadır. Günümüz dünyasında para politikası kararlarının reel ekonomi üzerindeki etkilerinden işgücü piyasalarının yapısal özelliklerine, dış ticaret dengelerinden dijitalleşmenin doğurduğu yeni risk ve fırsatlara kadar uzanan geniş bir alan, ekonomik performansın belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede ekonomik süreçlerin yalnızca sayısal göstergelerle değil; aynı zamanda siyasi, kurumsal ve teknolojik faktörlerle birlikte değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Makroekonomik istikrarın sağlanması, sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilmesi ve toplumsal refahın artırılması, politika yapıcılarının karşı karşıya olduğu en temel hedefler arasında yer almaktadır. Ancak bu hedeflere ulaşmak, çoğu zaman birbirleriyle etkileşim halinde olan ve zaman zaman çelişebilen politika araçlarının dengeli bir biçimde kullanılmasını gerektirmektedir. Para politikası, maliye politikası, dış ticaret stratejileri ve kalkınma modelleri arasındaki uyum, ekonomik başarının temel belirleyicilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra siyasi istikrar, öngörülebilirlik ve kurumsal güven, ekonomik aktörlerin karar alma süreçlerini doğrudan etkileyerek yatırım, üretim ve istihdam dinamiklerini şekillendirmektedir.

Öte yandan dijitalleşme ve teknolojik dönüşüm, ekonomik yapıları köklü biçimde değiştirirken, siber güvenlik gibi yeni risk alanlarını da gündeme getirmektedir. Bu durum, ekonomik kalkınmanın yalnızca üretim ve ticaretle sınırlı olmadığını; aynı zamanda veri güvenliği, dijital altyapı ve teknolojik yetkinlik gibi unsurları da kapsayan geniş bir çerçevede ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde küresel ekonomide artan entegrasyon, ülkelerin dış ticaret dengelerini ve ödemeler bilançosu yapılarını daha kırılgan hale getirebilmekte; bu da sürdürülebilir büyüme açısından yeni politika arayışlarını beraberinde getirmektedir.

Öte yandan enerji kullanımı, sanayi üretimi ve ticari açıklık gibi unsurların ekonomik büyüme ile çevresel etkiler üzerindeki rolü, günümüz kalkınma anlayışının merkezinde yer almaktadır. Ekonomik faaliyetlerin çevresel maliyetleri, özellikle karbon emisyonları bağlamında,

sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle birlikte düşünölmek zorundadır. Bu durum, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasında dengeli bir ilişkinin kurulmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu eser, söz konusu çok katmanlı yapıyı analiz ederek, Türkiye'nin ekonomik deneyimini uluslararası karşılaştırmalar ışığında değerlendirmekte ve kalkınma sürecine ilişkin farklı yaklaşımları bir araya getirmektedir. Amaç, hem teorik çerçeve hem de ampirik bulgular üzerinden, ekonomik politika tartışmalarına katkı sağlayacak bütöncöl bir bakış açısı sunmaktır. Bu yönüyle çalışma, akademik literatüre katkıda bulunmanın yanı sıra, politika yapıcılar ve uygulayıcılar için de yol gösterici olmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen tüm yazarlar, kendi uzmanlık alanları çerçevesinde literatüre özgün katkılar sunmuşlardır. Ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkinin giderek daha belirgin hale geldiği günümüz dünyasında, sürdürülebilir kalkınma ancak disiplinler arası bir anlayış ve uzun vadeli stratejik yaklaşımlar ile mümkün olabilecektir. Bu kitap, söz konusu gerekliliğe mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Kitabın ortaya çıkmasında katkı sunan tüm yazarlarımıza, bilimsel bir titizlikle süreci yürüten ve yayına hazırlık aşamasında emeği geçen tüm paydaşlara teşekkür eder; ekonomi literatürüne ve ilgili tüm okuyuculara faydalı olması temennisıyla...

Doç. Dr. Fuat LEBE
Adıyaman Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

DİJİTAL EKONOMİ VE SİBER GÜVENLİK: MINT ÜLKELERİ	1
<i>SERDAR ÖZTÜRK, TUĞBA İBİK</i>	
Ödemeler Bilançosunun Dengesizlik Yaratın Hesabı: Dış Ticaret Dengesi Kavramsal ve Teorik Çerçeve, Sorunlar Ve Çözüm Önerileri	33
<i>HİLAL PAKSOY</i>	
TÜRKİYE’DE SİYASİ İSTİKRARIN EKONOMİK GÖSTERGELERE ETKİSİ	75
<i>CEREN PEHLİVAN, İLKAY SALTİK GÜR</i>	
TÜRKİYE VE DOĞU ASYA KALKINMA POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMASI	92
<i>BURAK DESTİCİ, TANER SEKMEN</i>	
MERKEZ BANKASI FAİZ KARARLARININ TÜRKİYE’DE SERMAYE BİRİKİMİ, İSTİHDAM VE REEL YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (2000-2026) ...	138
<i>HÜSEYİN TEZER</i>	
TÜRKİYE’DE SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ ALT SEKTÖRLERİ (İMALAT, MADENCİLİK VE ENERJİ), ENERJİ TÜKETİMİ VE TİCARİ AÇIKLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME VE CO ₂ EMİSYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ..	158
<i>MELEK KIDEMLİ</i>	
TÜRKİYE’DE ERKEK İŞSİZLİĞİ RAKAMLARININ GELİŞİMİ	178
<i>EMRE BARUTÇU</i>	
FAKİRLİĞİN YAPISAL VE KURUMSAL BELİRLEYİCİLERİ: DÜŞÜK VE YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELERİN KARŞILAŞTIRILMASI	196

İÇİNDEKİLER

EMRE GÖKÇELİ, RAMAZAN KILIÇ

BÖLÜM 1

DİJİTAL EKONOMİ VE SİBER GÜVENLİK: MINT ÜLKELERİ

SERDAR ÖZTÜRK¹
TUĞBA İBİK²

Giriş

Dijital ekonominin, ülkelerin ekonomik ve toplumsal gelişiminde etkili bir rol oynadığı ifade edilebilir. 20.yüzyılda ortaya çıkan dijital ekonominin, 21.yüzyıla birlikte daha önemli hale geldiği, ancak çeşitli kolaylıklar sunmasının yanı sıra bazı dezavantajları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Siber güvenlik sorunu bu dezavantajlar arasında gösterilebilir. Siber suçların dijital ekonominin gelişimiyle birlikte tehlike boyutunun daha ağır hale geldiği ifade edilebilir. Dolayısıyla bu aşamada yapısal açıdan gelişim gösterilebilmesi için siber güvenlik sorununun aşılması gerektiği görülmektedir. Siber suçların çeşitli türlerinin olduğu ve farklı yöntemlerle küresel bir tehlike haline geldiği ifade edilebilir. Ancak özellikle MINT (Meksika, Endonezya,

¹ Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000-0003-0650-0244

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0009-0001-8194-6740

Nijerya ve Türkiye) ülkelerinde siber güvenliğin sağlanmasıyla ilgili çeşitli gelişmelere ihtiyaç duyulmaktadır.

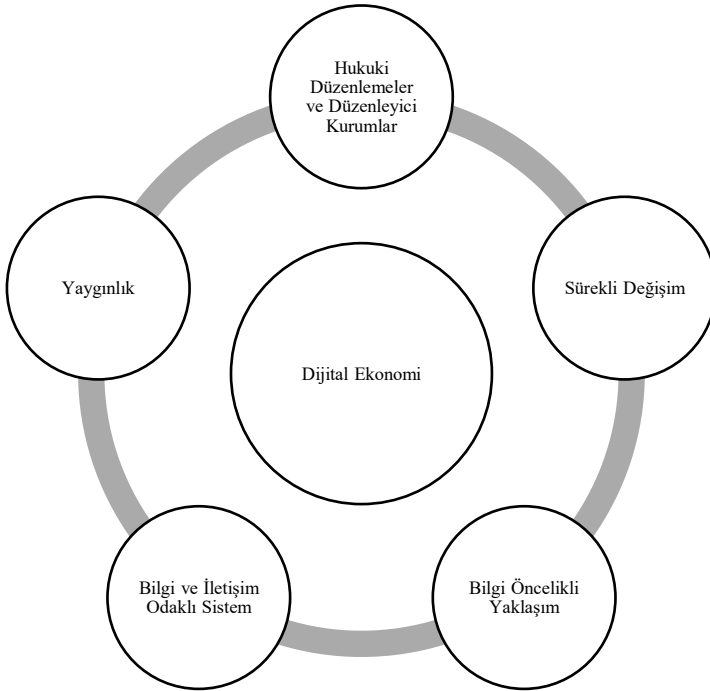
Bu çalışmada MINT ülkelerinde dijital ekonomi ve siber güvenlik konusunun ele alınması ve Küresel İnovasyon Endeksi, Dünya Dijital Rekabet Endeksi, Küresel Siber Güvenlik Endeksi ile ülkelerin durumlarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu konunun ekonomik anlamda önemli bir ilerleme potansiyeli olan MINT ülkelerinin dijital ve siber alanda hangi seviyede olduklarının belirlenmesi ve buna uygun stratejiler geliştirilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada, ilk olarak dijital ekonomi kavramına, tarihine ve önemine değinilmekte, sonraki bölümde siber güvenlik kavramına, tarihine ve önemine yer verilerek dijital ekonomi ve siber güvenlik ilişkisi açıklanmaktadır. Bir sonraki bölümde ise MINT ülkelerinde dijital ekonomi ve siber güvenlik konusuna yer verilmektedir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle sona ermektedir.

Dijital Ekonomi Kavramı, Tarihi ve Önemi

Dijital ekonomi, ortaya çıktığı zamandan itibaren karmaşık bir anlama sahip olmuştur. Ekonomi ve teknolojiye meydana gelen yenilenme bu durumun nedenleri arasında gösterilebilir. Öte yandan ekonomide eski sistemlerin devam etmesi bu durumu açıklamayı giderek güç hale getirmiştir. Özellikle oluşan bu yeni sistemin getirdiklerinin dijital ekonomiyi her kesim tarafından erişilebilen bir konuma yerleştirdiği ve bu sebeple daha çok odaklanılan bir konu haline getirdiği görülmektedir (Rong & Gospodarik, 2022). Önceki süreçlerde bu kavram tek bir kelimeyle ifade edilememiş ve farklı isimler kullanılmıştır. Ancak özellikle internetin hizmetlere ulaşmada temel rol oynamasından ötürü internet ekonomisi şeklinde kullanımı genel kabul gören bir yaklaşım olmuştur (Nguyen, 2023).

Günümüz dünyasının en önemli gelişmeleri arasında olan internet, bir konu hakkında donanım sahibi olmaya ve istenilen şekilde haberleşmeye imkân tanımaktadır. Bu sayede ekonomik, sosyal ve kültürel değişimleri sağlamaktadır. Özellikle bu durumun ilk dönemlere kıyasla daha çok ilerleme gösterdiği ifade edilebilir. İlk zamanlarda yalnızca haberleşme odaklı kullanılan bu teknoloji, sonraları ekonomik bir amaca hizmet ederek dünya çapında ilgi gören bir konu haline gelmiştir (Chakraborty, 2021). Bir ülkenin ekonomisi için temel bir rolü olan dijital ekonomi sektörel gelişmeler için de gereklidir. Dijital ekonominin kurulu olduğu bazı sistemler Şekil 1’de gösterilmektedir (Litvinenko, Smirnova, Solovykh, Aliyev, & Li, 2019);

Şekil 1 Dijital Ekonomi Sistemleri

Kaynak: (Litvinenko, Smirnova, Solovykh, Aliyev, & Li, 2019)

Geleneksel ekonomi dışında yeni bir süreç olan dijital ekonominin esasen 20.yüzyılın ortalarına doğru yaşanan gelişmelerle gündeme gelmeye başladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla genel olarak dijital ekonomiyi 1940 yılı ve sonrası, 1961 ve 2008 yılları arası, 2008 ve 2014 yılları arası ve 2014 yılı ve sonrası bir dönem olarak kategorize etmek mümkündür (Rong & Gospodarik, 2022). Bir süre sonra teknolojiyle birlikte dijital ekonomi, ürünlerin tüm aşamalarını kapsayan bir işleyişi ifade etmiştir (Qiang, 2024). Tek bir yerle sınırlandırılmayan ve dolayısıyla genel kabul görececek şekilde ifade edilmesi mümkün olmayan dijital ekonomi kavramı, 1994 yılıyla birlikte kullanılmaya, 1996 yılına gelindiğinde ise bilimsel yazında yer almaya başlamıştır. Yine bu dönemde Don Tapscott tarafından kaleme alınan “Dijital Ekonomi: Ağ Zekâsı Çağında Vaatler ve Tehlikeler” eserde bu konudan farklı perspektiflerle ele alınarak bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu durum dijital ekonominin öncüsü yani temelini atan kişi olarak anılmasını sağlamıştır (Rong & Gospodarik, 2022). Bu hususta özellikle ekonomik açıdan gelişimi desteklemek için dijital ekonomiye odaklanılması gerektiğinin farkına varan ülkelerde bu yönde harekete geçmiştir. 1997 yılıyla birlikte bu kavram Japonya’da gündeme gelmiştir. Bir sonraki yıl ise ABD’nin Ticaret Bakanlığı tarafından “Gelişen Dijital Ekonomi” isimli bir çalışma hazırlanmış ve sonraki süreçlerde bu çalışmalar yoğunluk kazanmıştır (CIIS & IFAT, 2022). 1999 yılına gelindiğinde ise Nicholas Negroponte tarafından somut olanlardan soyut olanlara geçiş şeklinde kullanılabilecek bir ifade ortaya atılmıştır. Dolayısıyla bu ifadeyle internet üzerinden çalışan bir sistemin var olduğu anlamı çıkmıştır (Rong & Gospodarik, 2022). Dijital ekonominin 2010 yılıyla birlikte Çin’de popüler hale geldiği görülmüştür (Yu, Zhang, & Yang, 2023).

Dijital ekonomiyle yaşanan gelişmelerden biri de 2015 yılıyla birlikte meydana gelmiştir. Bu dönemde Xi Jinping bu konuya yönelik fikirlerini bildirmiştir. Bu sayede bu ekonominin

endüstriyel boyutuna dikkat çekilmiştir. Bir sonraki yılda ise G20 Zirvesi yapılmış, bu kavrama ve gelişimine yönelik ortak bir çaba gösterilmiştir. 2018 yılıyla birlikte ulusa özgü bir hedef haline gelen dijital ekonominin, ortaya çıkan pandemiyle birlikte 2020 yılında daha popüler bir hale geldiği görülmüştür (Ma & Wang, 2024). Ayrıca 2023 yılına gelindiğinde ise G20 Zirvesi'yle birlikte dijital ekonominin küresel çapta etki göstermesi için birlikte hareket edileceği taahhüt edilmiştir (He, He, & Nie, 2024). Dolayısıyla dijitalleşmenin 1990'lı yılların ortalarına kadar uzandığı görülmektedir. 1970 yılı ve sonrasında ekonomi içinde öneminin artmasıyla birlikte yeni bir sanayi devriminin yaşanacağı konusu gündeme gelmiştir. On yıl sonra yaygın hale gelen ve herkesin ulaşımına imkân veren bu konunun Dördüncü Sanayi Devrimi şeklinde gündeme gelmesine neden olmuştur (Hungerland, ve diğerleri). Bu bağlamda 21.yüzyılda yaşanan dijital ekonomiye yönelik gelişmelerde bu sanayi devrimlerine tekabül eden süreçteki olguların etkisinin olduğu görülmektedir (Nguyen, 2023). Dijitalleşme genellikle ekonomik ve sosyal açıdan teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan bir durum olarak görülebilir. Bu konu ekonomi içinde Solow, Romer ve Freeman'ın büyüme teorileriyle desteklenebilir (Olczyk & Kuc-Czarnecka, 2022).

Dijital ekonominin sağladığı çeşitli kolaylıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda bilgisayar araç ve sistemlerinin kullanılması, çalışılan alana inovasyonun entegre edilmesi, verilerin kullanımı, elde edilen her türlü içeriğin güvenilir olması, yatırım fırsatlarının ortaya çıkması, çalışanların üretken olmasını sağlaması, tüketicinin faydasının gözetilmesi, etkili ve işlemlerin kısa süre içinde yapılmasının sağlanması bunlar arasında gösterilebilir. Öte yandan çeşitli zorlukları da bulunmaktadır. Bunlar arasında sistem bazlı sorunlar, ekonominin dinamiklerinde meydana gelen olumsuzluklar, her alana entegre edilememesi, bireysel ve kurumsal

açından altyapı eksiklikleri ve siber güvenlik sorunlarının ortaya çıkması gösterilebilir (Spivakovskyy, ve diğerleri, 2021).

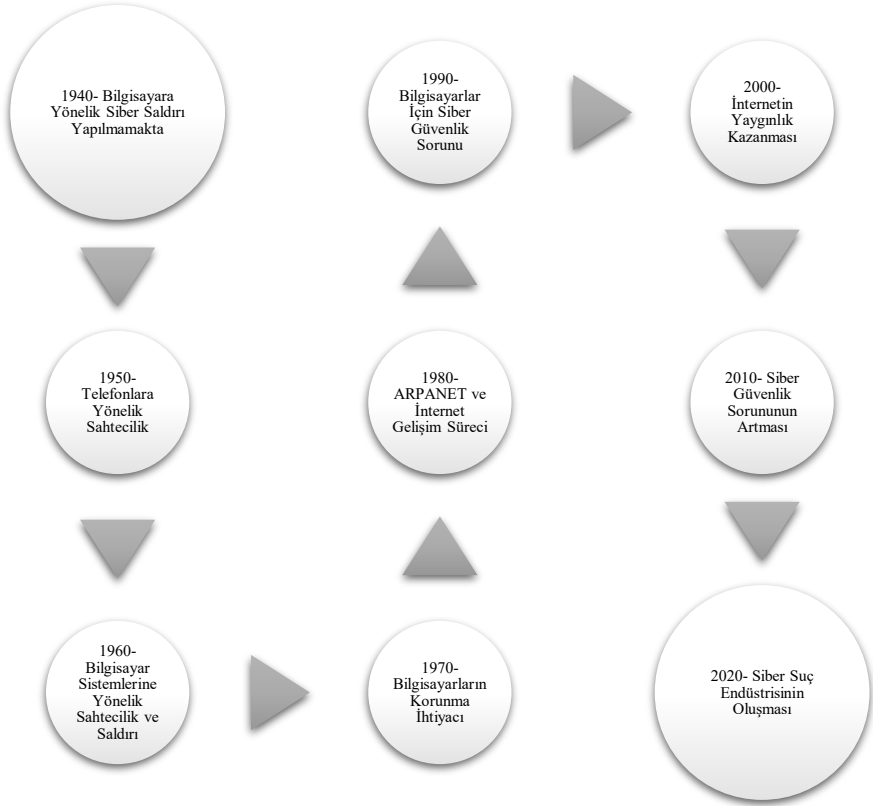
2000’li yıllarda yapay zekâ, akıllı araçlar ve çeşitli teknolojilerin gelişim göstermesi ekonomik anlamda tüm dünyayı ciddi boyutlarda etkilemiştir. Ekonomik büyüme üzerinde önemli rolü bulunan etkenler arasında görülen dijital ekonomi, sektörel açıdan köklü değişimlerin ortaya çıkmasını sağlamış ve aynı zamanda farklı alanlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla konuya yönelik küresel bir ilgi oluşmuştur. Ancak bu konuda yeterince gelişme gösterilememiştir. Özellikle siber güvenlik tehlikesiyle birlikte gelen zayıflıklar pek çok zararın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bakımdan organizasyonel iyileşmelere ve hukuki yönden atılacak adımlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu hususta işletmelerin ve karar alıcıların yenilik odaklı olmaları ve dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanma konusuna önem vermeleri gerekmektedir (Qiang, 2024). Dolayısıyla 21.yüzyılda yapılan faaliyetlerin farklı çalışma şekilleriyle, kısa süre içinde ve daha tasarruflu yapılmasını sağlayan, bu faaliyetlerin ve bunun sonucunda ortaya çıkan işlerin kalitesini iyileştiren bilgi kaynaklı önemli dönüşümler meydana gelmektedir. Ancak yapılan faaliyetler ülkelerin birbirine duyduğu gereksinimi artırmaktadır. Bu bakımdan geniş çaplı bir değişim yaşanmakta ve bu durum sosyal değişimleri beraberinde getirirse de siber güvenlik açısından pek çok tehlikeli durumunda ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Guo, Ding, & Lanshina, 2017).

Siber Güvenlik Kavramı, Tarihi ve Önemi

Bilgisayarların ortaya çıkmasıyla birlikte hemen her alanda kullanılması pek çok fırsatı beraberinde getirmiştir. Ancak bu makinenin çeşitli sorunlara da yol açtığı görülmektedir. Bu sorunlar arasında siber suçlar gösterilebilir (Rekha, 2025). Tarihsel açıdan bakıldığında siber suçların gelişim sürecindeki seyri Şekil 2’de

gösterilmektedir (Aslan, Aktuğ, Ozkan-Okay, Yılmaz, & Akin, 2023);

Şekil 2 Siber Suçların Gelişimi

Kaynak: (Aslan, Aktuğ, Ozkan-Okay, Yılmaz, & Akin, 2023)

Bilgisayar ve ağ kaynaklı yapılan bu suçlar pek çok kesimi bunu yapmaya teşvik etmiştir. Dolayısıyla bu durum siber güvenlik konusunu gündeme getirmiştir. Siber güvenlik sayesinde teknoloji

ve uygulamalarla bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır (Rekha, 2025).

Kavramsal olarak siber güvenliğin farklı şekillerde ifade edilmesi mümkündür. Bu durum ise bu konuda alınacak olan tedbirler için ortak bir çözüm yönteminin elde edilememesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bir kavram etrafında birleşilmesi tüm dünyada etkin mücadelede bulunabilmek için gerekli görülmektedir (Bujek, 2017). Bu bakımdan bu kavram bilginin etkili kullanımını ve geliştirilmesini sağlayan ve bu hususta karşılaşılan durumları çözüme kavuşturmayı nitelemekte tercih edilmektedir (Schiliro, 2023). Siber güvenliğin esasen bilgisayar ve ağ sistemlerinin korunmasını sağlamak, toplumun bu konuda daha bilinçli olmasına fırsat vermek, ayrıca hem bünyesinde bulunan kurumlarla hem de farklı ülkelerle birlikte hareket etmeyi sağlamak, bu güvenlik açığının ortaya çıkmasına yol açan faktörler üzerine yoğunlaşmak, herkesin kullanımına elverişli olmak, şeffaf ve açık olmak ve bilgilerin saklanması sağlamak gibi çeşitli hedeflerinin bulunduğu görülmektedir (Frank & Odunayo, 2013). Özellikle ağlar üzerinden ve kanunlara aykırı olacak şekilde yapılan saldırıların yeni gündeme gelen bir konu olmadığı görülmektedir (Safiyanu, Suleiman, & Yakubu, 2024).

Siber güvenlik sorununun ortaya çıkmasındaki temel etkenler arasında bulunan internet ve teknoloji, giderek artan gereksinim nedeniyle bu sorunun ciddi bir mesele haline gelmesine yol açmıştır. Siber güvenlik sayesinde bilgisayarlar, taşınabilir araçlar ve yazılımlar gibi internetle ilişkilendirilen her türlü aracın güvenliği sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu hususta özellikle başlarda ortaya çıkan zararlı yazılımın esas amacı bir sorun oluşmasını sağlamak değil bir işlemde tesadüfi yapılan yanlışlık sonucu meydana gelmiştir. Zamanla bu alanın daha çok zarar görmeye başlaması sonucu daha etkili mücadele verilmeye çalışılmıştır. İlk kez 20.yüzyılın sonlarına doğru Bob Thomas tarafından ARPANET

isimli bir ağ yapılmış ve konuyla ilgili bir adım atılmıştır. Ayrıca Ray Tomlinson'da geliştirdiği yazılımla siber güvenliğe yönelik uygulama yapmıştır. Bu süreçte Bob Thomas sayesinde geliştirilen bir program oldukça etkili çözümler sunmuştur. Ancak kötü amaçlı yazılımlar 21.yüzyılda daha çok artış göstermiştir (Bhagwani & Balasinorwala, 2023). Dijital sistemlere zarar vermek amacıyla yapılan eylemler sistem içerisine sızarak önemli bilgileri ele geçirmek ve bunun üzerinde istenilen işlemi yapabilmek suretiyle gerçekleştirilmektedir. Ancak bunu yapan fiziksel bir taraf olabileceği gibi bir yazılım şeklinde de ortaya çıkabilir. Dolayısıyla bu suçlar farklı faktörlerin etkisiyle meydana gelebilir (Biju, Gopal, & Prakash, 2019). Siber güvenlik sorununun ortaya çıkmasına neden olan faktörler Şekil 3'te gösterilmektedir (Li & Liu, 2021);

Şekil 3 Siber Güvenlik Sorununun Çıkış Nedenleri

Kaynak: (Li & Liu, 2021)

Bireyler ve kurumlar için giderek daha önemli hale gelen yeni şeyleri hayata geçirme anlayışına dayalı sistemlerin oluşturulduğu görülmektedir. Bununla sosyal faydanın gözetilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bir ekonomi içinde oldukça önemli hale gelen yenilenme süreçlerinin siber saldırıları da beraberinde getirdiği ifade edilebilir. Dijital ekonomiyle birlikte ekonomik faaliyetlerin büyük bir kısmı bu alanlarda yürütülmektedir. Ancak bu durumun siber saldırılardan korunma açısından çeşitli tedbirlerin alınmasını önemli hale getirdiği görülmektedir. Bu bakımdan tüm bu alanların gözetilerek güvenlik açısından sürdürülebilir uygulamaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Valackiene & Odejayi, 2024). Dijital sistemlere zarar vermek için yapılan eylemlerin ortaya çıkmasının ekonomiye olumsuz yansımaları olabilir. Kripto para sisteminin işlem yapılamaz hale gelmesi, borsa da faaliyet yürütenler için hukuki süreçlerin başlatılması bunlar arasında gösterilebilir. Bunun yanı sıra siber saldırı yapmayı hedefleyenler kişileri etkilemeye yönelik onları tuzağa çekecek eylemlerde bulunabilir. Bu işlemler sonucu ise bu kişilerin sahip oldukları maddi kaynaklar kendilerine aktarılabilir (Juneja, Goswami, & Mondal, 2024). Dolayısıyla pek çok ekonomik işlemde bilgisayar sistemleri üzerinden zarar verici eylemler yapılabildiği görülmektedir (Lazarov, 2022). Ancak durumun yalnızca ekonomik değil diğer alanları da korunması gereken bir hale getirdiği ifade edilebilir (Cobos & Cakir, 2024). Bu bakımdan dijital sistemler üzerine yapılma ihtimali bulunan saldırılara yönelik tahminlerde bulunmak oldukça önemlidir. Potansiyel zarar verici eylemler üzerine değerlendirmelerin yapılması durumunda oluşabilecek her türlü girişime karşı bir mücadele sistemi kurulabilir. Bu sayede etkin bir şekilde faaliyetlerin devamlılığı sağlanabilir. Bu durum kurumlar üzerine katkı sağlayarak büyüme üzerinde olumlu etkiler bırakabilir. Bu sayede ekonomik yarar gözetilerek yenilik odaklı bir sistemin var olması sağlanabilir (Juneja, Goswami, & Mondal, 2024).

MINT Ülkelerinde Dijital Ekonomi ve Siber Güvenlik

Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye (MINT), Goldman Sachs'ta ekonomi bilim uzmanı olarak görev yapan Jim O'Neil tarafından ekonomik açıdan yükseliş gösteren ülkeler şeklinde ifade edilmiştir (Kokotović & Kurečić, 2016). 2013 yılından itibaren geleceğin yükselen ekonomileri şeklinde bir nitelendirmeye tabi tutulan bu ülkelerin bu şekilde değerlendirilmesinin ardında çeşitli etkenler bulunmaktadır (Durotoye, 2014). Bu etkenler arasında öncelikle konumu itibarıyla özellikle ticari bakımdan stratejik öneme sahip olmaları, bunun yanı sıra genç bir nüfusa sahip olmaları dolayısıyla istihdam ve yatırım olanaklarının bulunması, son olarak çeşitli enerji ve maden kaynaklarına sahip olmaları gösterilebilir (Francesco & Ardita, 2015). Öte yandan MINT ülkelerine dijital ekonomi ve siber güvenlik potansiyeli açısından bakıldığında;

- Meksika: Meksika ekonomisine teknolojik açıdan bakıldığında bu hususta önemli ilerlemeler gösterildiği ifade edilebilir. Ancak kurumsal ve düzenleyici unsurlarda meydana gelen durumlar özellikle siber güvenliğin sağlanması açısından sorun teşkil edebilir. Hatta bu ülkenin bulunduğu bölgenin siber suçların ortaya çıkması açısından yüksek potansiyele sahip olan bir yer olduğuna dair görüşler bulunmaktadır (Devanny & Buchan, 2024). Ancak ülkede dijital sistemlere zarar verecek olan uygulamalara karşı çözüm sağlanmasına yönelik resmi olarak geçerli olacak sözleşmeler yapılması ve dijital güvenlik için birlikte hareket etme isteği, ulusal sınırları aşacak nitelikte adımlar atılmaya ve buna uygun eylemlerde bulunmaya çalışıldığını gösterebilir (Llamas Covarrubias, 2025).
- Endonezya: Dijital sistemlere karşı sağlanan koruma açısından bakıldığında Endonezya'da kayda değer

gelişmelerin yaşanmasına ihtiyaç olduğu ifade edilebilir. Altyapı sorunları sonucunda bu tür eylemlerin yöneldiği bir ülke olarak görülebilir (Fatihah, 2022). Ancak lkenin ASEAN Bölgesel Forumu'ndaki konumu dijital sistemlere karşı risk oluşturan konularda korumanın sağlanması hususunda büyük bir avantaj olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu durumun etkileri küresel çapta birlikte hareket etmeyi sağlayarak pek çok alanda önemli ilerlemeler yaşanabileceğini gösterebilir. Bu bağlamda ülkede bu doğrultuda hareket edilmesi ve bu konuya odaklanması gerekmektedir (Triwahyuni, Anggraeni, Iqbal, Fadilla, & Mokoginta, 2025).

- Nijerya: Dijital ekonomi bakımından önemli ilerleme kaydedebilecek olan ülkenin dijital sistemlere karşı yapılacak eylemlerin önlenmesi açısından yeterince etkin olmadığı ifade edilebilir (Ogene, 2024). Bu bağlamda Nijerya siber saldırıların sık yaşandığı bir ülke şeklinde ifade edilebilir (Makeri, 2017). Ülkede dijitalleşmenin artması sonucu dijital sistemlere yönelik yapılacak olan eylemlere karşı daha savunmasız bir durum oluştuğu görülmektedir. Bu durumun ise ekonomi üzerine yansımalarının olması beklenmektedir (Yizhen, 2025).
- Türkiye: Siber güvenliğin sağlanması açısından Türkiye'de uygulamaların daha çok iyileştirilmesine yönelik hareket edilmesi gerektiği ifade edilebilir. Bu hususta özellikle uygulanması zorunlu olan kuralların yapılmasına yönelik daha fazla adım atılması ve altyapı bakımından daha çok gelişim gösterilmesi oldukça önemlidir. Öte yandan ülkede dijital açıdan çeşitli uygulamaların ve girişimlerin de yapıldığı görülmektedir (Tamyapar, 2019).

Kısaca ifade etmek gerekirse MINT ülkelerinde dijital ekonomi ve siber güvenliğin önemli bir konu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu bölümde konu Küresel İnovasyon Endeksi, Dünya Dijital Rekabet Endeksi ve Küresel Siber Güvenlik Endeksi ile ele alınmaktadır.

Küresel İnovasyon Endeksi

Küresel İnovasyon Endeksi, inovasyon konusunda gösterilen gelişmelerin boyutlarının belirlendiği bir ölçümdür. Ekonomik bakımdan farklı gelişmişlik seviyesine sahip olan ülkelerin gidişatının belirlenmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin ekonomik anlamda gelişebilmesi için yol gösterici olabilecek etkili bir araç olduğu ifade edilebilir (Leogrande, 2024). Bu kapsamda Tablo 1’de MINT ülkeleri başta olmak üzere bazı ülkelerin 2024 yılı Küresel İnovasyon Endeksi gösterilmektedir. Buna göre bu endekste ilk sırada 67,5 ile İsviçre’nin yer aldığı görülmektedir. Türkiye’nin 39,0 ile 37. sırada, Endonezya’nın 30,6 ile 54.sırada, Meksika’nın 30,4 ile 56.sırada, Nijerya’nın ise 17,1 ile 113. sırada olduğu ifade edilebilir.

Tablo 1 Ülkelere Göre 2024 Yılı Küresel İnovasyon Endeksi

	2024 Yılı- İnovasyon Endeksi	2024 Yılı- İnovasyon Sıralama	Küresel Endeksi
İsviçre	67,5	1	
İsveç	64,5	2	
ABD	62,4	3	
Singapur	61,2	4	
Birleşik Krallık	61,0	5	
Güney Kore	60,9	6	
Finlandiya	59,4	7	
Hollanda	58,8	8	
Almanya	58,1	9	
Danimarka	57,1	10	
...	...	...	
Türkiye	39,0	37	
Endonezya	30,6	54	
Meksika	30,4	56	
Nijerya	17,1	113	
...	...	...	
Angola	10,2	133	

Kaynak: (WIPO, 2024)

Dijital Rekabet Endeksi

Dünya Dijital Rekabet Endeksi açısından bakıldığında dijital rekabet gücünün değişen teknolojiyle birlikte her kesimin değişim düzeyini ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Dijital rekabet endeksi sayesinde ölçülen bu durum aynı zamanda bilgi, teknoloji ve geleceğe hazırlık şeklinde kategorize edilmektedir (IMD, 2023). Tablo 2’de Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (IMD) raporunda yer alan 2024 yılı ülkelere göre dijital rekabet endeksi gösterilmektedir. Buna göre ilk sırada Singapur’un olduğu bu ülkeyi ise İsviçre, Danimarka, ABD, İsveç, Güney Kore, Hong Kong, Hollanda, Tayvan ve Norveç’in takip ettiği görülmektedir. MINT ülkeleri açısından bakıldığında ise dijital rekabet endeksinin

Meksika’da 46,21, Endonezya’da 61,36, Nijerya’da 30,67, Türkiye’de ise 50,03 olduğu ifade edilebilir. Buna göre MINT ülkeleri arasında en yüksek dijital rekabet endeksinin Endonezya’ya ait olduğu en düşük endeksin ise Nijerya’ya ait olduğu görülmektedir.

Tablo 2 Ülkelere Göre 2024 Yılı Dünya Dijital Rekabet Endeksi

	2024 Yılı- Dijital Rekabet	2024 Yılı- Dijital Rekabet Sıralama
Singapur	100	1
İsviçre	93,15	2
Danimarka	91,99	3
ABD	91,31	4
İsveç	90,42	5
Güney Kore	88,62	6
Hong Kong SAR	88,11	7
Hollanda	87,03	8
Tayvan (Çin- Taipei)	86,33	9
Norveç	84,58	10
...	...	...
Endonezya	61,36	43
Türkiye	50,03	55
Meksika	46,21	59
Nijerya	30,67	66
Venezuela	18,05	67

Kaynak: (IMD, 2024)

Tablo 3’te 2024 yılı ülkelere göre dijital rekabet endeksi kriterleriyle birlikte gösterilmektedir. Buna göre MINT ülkeleri açısından bakıldığında tüm kriterlerde Endonezya’nın önde olduğu görülmektedir. Endonezya’da bu kriterler arasında geleceğe hazırlık endeksinin daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Türkiye ve Meksika açısından bakıldığında yine geleceğe hazırlık endeksinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Nijerya’da ise teknoloji endeksinin daha yüksek olduğu, geleceğe hazırlık endeksinin oldukça düşük olduğu ifade edilebilir.

*Tablo 3 Ülkelere Göre 2024 Yılı Dünya Dijital Rekabet Endeksi
Kriterleri*

	Bilgi	Teknoloji	Geleceğe Hazırlık
Singapur	95,40	97,58	100
İsviçre	95,90	88,16	88,38
Danimarka	85,76	86,48	96,72
ABD	88,62	93,31	85,00
İsveç	91,33	83,37	89,55
Güney Kore	85,03	80,56	93,24
Hong Kong SAR	88,27	89,50	79,55
Hollanda	84,89	83,45	85,73
Tayvan (Çin-Taipei)	77,70	86,28	87,98
Norveç	77,92	86,78	82,01
...	...	...	...
Endonezya	47,29	61,79	68,00
Türkiye	44,28	44,39	54,41
Meksika	45,01	37,62	48,99
Nijerya	30,74	37,18	17,07
...	...	...	...
Venezuela	22,84	0,00	24,29

Kaynak: (IMD, 2024)

Siber Güvenlik Endeksi

Küresel Siber Güvenlik Endeksi, dijital sistemlere yönelik yapılan eylemlerden korunması açısından ülkelerin durumunu gösteren etkili bir endekstir. Özellikle konunun öneminin daha net anlaşılması için önemli bir göstergedir. Pek çok alanı etkileyen siber güvenlik hukuki, teknik, kurumsal, kapasite ve iş birliği açısından ele alınmaktadır (ITU, 2025).

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) tarafından Küresel Siber Güvenlik Endeksi raporları arasında bulunan ve 2015 yılında yayımlanan rapor 2013/2014 yılı verileriyle, 2017 yılında yayımlanan rapor 2016 yılı verileriyle, 2019 yılında yayımlanan rapor 2017/2018 yılı verileriyle, 2021 yılında yayımlanan rapor 2020

yılı verileriyle, 2024 yılında yayımlanan rapor ise 2023/2024 yılı verileriyle oluşturulmuştur. Ayrıca 2024 yılında bu endeksler 95-100 puan arasında olan ülkeler Tier 1 (T1) yani örnek seviye, 85-95 puan arasında olan ülkeler Tier 2 (T2) yani ilerleme gösteren, 55-85 puan arasında olan ülkeler Tier 3 (T3) kurulma aşamasında, 20-55 puan arasında olan ülkeler Tier 4 (T4) gelişme aşamasında ve 0-20 puan arasında olan ülkeler Tier 5 (T5) ise başlangıç aşamasında olmak üzere kategorilere ayrılmıştır (ITU, 2024).

Buna göre ITU 2015 yılı Meksika siber güvenlik endeksi 0,324, Endonezya 0,471, Nijerya 0,441, Türkiye ise 0,647 şeklindedir (ITU, 2015). 2017 yılı siber güvenlik endeksi Meksika’da 0,660, Endonezya’da 0,424, Nijerya’da 0,569, Türkiye’de ise 0,581 olarak gerçekleşmiştir (ITU, 2017). 2018 yılı siber güvenlik endeksi Meksika’da 0,629, Endonezya’da 0,776, Nijerya’da 0,650 ve Türkiye’de 0,853 şeklindedir (ITU, 2019). 2020 yılında ise siber güvenlik endeksi Türkiye’de 97,49, Endonezya’da 94,88, Nijerya’da 84,76 ve Meksika’da 81,68 şeklindedir (ITU, 2021). Tablo 4’e bakıldığında ise ITU 2024 yılı siber güvenlik endeksi MINT ülkeleri için gösterilmektedir. Buna göre bu endeksin Türkiye’de 100 olduğu, Meksika’da 85,77 olduğu, Endonezya’da 100 olduğu, Nijerya’da ise 82,4 olduğu görülmektedir.

Tablo 4 2024 Yılı Küresel Siber Güvenlik Endeksi

	Endeks	Seviye
Türkiye	100	T1
Endonezya	100	T1
Meksika	85,77	T2
Nijerya	82,4	T3

Kaynak: (ITU, 2024)

MINT ülkelerinde siber güvenliğin sağlanmasında karşılaşılan çeşitli güçlükler bulunmaktadır;

- Meksika: Dijital sistemlere yapılan saldırılardan korunmanın Latin Amerika gibi pek çok yerde önemli bir sorun olduğu ve bu durum üzerinde yazılımların yenilenmesine ihtiyaç olması, altyapının durumu, konuyla ilgili önemin daha çok kavranmasının gerekmesi, eğitim hususunda daha fazla gelişime ihtiyaç duyulması ve alanında yetkin kişilerin bulunması gerekliliğinin rolü olduğu görülmektedir. Her ne kadar bölgede buna yönelik faaliyetler yürütülse de ortaya çıkan olumsuzlukların daha ağır bastığı ifade edilebilir. Uruguay, Şili, Brezilya, Kolombiya ve Meksika siber saldırılar için harekete geçen başlıca ülkeler arasında gösterilmektedir. Bu hususta Meksika kendine özgü bir yol haritası çizmiş ve konunun önemini anlatmaya yönelik teşebbüslerde bulunmuştur. Ancak yine de bu alana yönelik yapılan yatırımların artırılması, ortak hareket edecek şekilde faaliyetler yürütülmesi ve konuyla ilgili bir bilinç oluşturulmasının yaygınlaşması gerekmektedir (Flor-Unda, ve diğerleri, 2023). Özellikle Meksika'nın altyapısını güncellemesi, siber güvenlik alanına yeterli bütçe sağlaması, ağır yaptırımların hayata geçirilmesi, daha kalifiye bireyler yetiştirilmesinin sağlanması, uyumlu bir şekilde hareket edilmesi, uygulanması zorunlu olan kuralların getirilmesi ve denetimlerin yapılması, gizlilik olmadan hareket edilmesi, eğitim verme üzerine çalışmalar yapılması ve bu hususta kaynak aktarımı sağlayabilmesi gibi düzenlemelerin hayata geçirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Kobek, 2017).

- Endonezya: Siber güvenliğe yönelik ÷lkeye özgü koruma sağlaması açısından yapılmış olan düzenlemelerin daha çok geliştirilmesi gerekmektedir. Geçerli olan uygulamalarda daha çok her kesimi kapsayıcı bir sistem üzerine odaklanılmıştır. ÷lkede bu konu üzerine devlet ve toplum yararını gözeten kuruluşlar tarafından çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca bu konuda farklı ÷lkelerle ortak hareket etmek için faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda Avustralya ile yapılan faaliyetler ön plâna çıkabilir. Öte yandan Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'ne katılan ÷lkede ASEAN kapsamında siber güvenlik hususunda uyum içinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Budapeşte Sözleşmesi ile konuyla ilgili uyulmasını gerekli kılan bazı kurallar kabul edilmiştir. Ancak ÷lkede siber güvenliğin sağlanması için önemli adımların atılmasına ihtiyaç duyulduğu gör÷lmektedir. Bunun en önemli nedenleri arasında birlikte hareket etmede yaşanan güçlükler gösterilebilir. Ayrıca siber suçları önlemede profesyonelce hareket edecek bir hale gelinmesi ve en temel hakların gözetilmesi gerekmektedir (Saleh & Winata, 2023). Bu bakımdan Endonezya'da konunun öneminin daha net anlaşılmasını sağlayacak uygulamalar yapılması, siber güvenlik ihlali durumunda uygulanacak cezalar hakkında kapsamlı bir bilgi verilmesi, koordineli bir işbirliğinin yapılması, ihlallere yönelik hemen harekete geçecek komisyonların faaliyete geçmesi, güvenlikle ilgili denetimlerin yapılması, ortak faaliyette bulunulması, bu alana daha çok yatırım kaynaklarının aktarılması, eğitim üzerine odaklanılması ve bu alana yönelik istihdam sahalarının açılması etkili olabilir (Tanzilla, Hanita, & Widiawan, 2023).

- Nijerya: Nijerya’da dijital sistemlere yönelik kötü amaçlı eylemlerin tespit edilmesi her daim mümkün olmamaktadır. Özellikle bu konuda daha etkili kontrollerin yapılmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda bilgi verici uygulamalara yer verilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra ülkede bir işte çalışmayan gençlerin sayısının yüksek olması bireyleri bu saldırıları yapmaya teşvik edebilir. Dolayısıyla bu alanda çalışabilecekleri sahalar oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca ülkede siber güvenlik için adresleri güvenlik kontrolünden geçirmeye yönelik uygulamalar yapılması, sesli komut sistemleri üzerinden iletişim kurulması, yazılımlar geliştirilerek ağ denetiminin yapılması, kayıt cihazlarının kullanımı, sistemleri koruma amaçlı yazılımlar geliştirilmesi, şifreleyici sistemler kurulması ve uyulması zorunlu olan düzenlemeler yapılması gerekmektedir (Makeri, 2017). Siber güvenliğin sağlanmasına yönelik etkin düzenlemelerin yapılmasının beklenmesi, konunun öneminin daha çok anlaşılmasının gerekmesi, alanında yetkin kişilerin olmasına duyulan ihtiyaç en önemli konular arasında gösterilebilir (Makoshi, 2025). Ancak giderek her kesime ulaşan teknoloji kullanımı ve bu alana daha çok bütçe ayrılmasının gerekmesi konuyla ilgili önemin anlaşılmasına yönelik ihtiyacın var olmasıyla birlikte giderek daha ağır boyutlara ulaşmaktadır (Akanbi, 2024). Nijerya’da siber saldırıların oldukça yoğun olarak gerçekleştiği ifade edilebilir. Dijitalleşmenin giderek artış göstermesi bu hususta sahte işlemlerin artmasına yol açmıştır. Ancak ülkede güvenliği sağlamaya yönelik hukuki yaptırımlar ve sözleşmeler uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Öte yandan farklı ülkelerle uyumlu bir şekilde hareket etmek için adımlar

atılmış, bu hususta Afrika ve Çin iş birliğinin önemli katkı sağlayacağına yönelik bir algı oluşmuştur (Yizhen, 2025).

- Türkiye: Türkiye’de 20.yüzyılın sonlarına doğru dijital sistemlere karşı zarar verici eylemlerin önlenmesine yönelik hareket edildiği ifade edilebilir. Zamanla dijitalleşmenin artmasıyla birlikte daha çok uygulamanın yapılması gerekliliği sonucu 2012 yılında “Siber Güvenlik Kurulu” faaliyete geçirilmiştir. Bu sayede bir kurulun faaliyete geçmesi, uygulanması zorunlu olacak kurallar üzerine yoğunlaşılması, altyapıya yönelik iyileştirmeler yapılması ve uyum içinde hareket edilmesi gibi kararlar alınmıştır. Bir sonraki yıl “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı” hayata geçirilmiştir. Ancak ülkede yazılım ve düzenlemeler konusunda daha çok gelişim gösterilmesi gerekmektedir. Ülkede konunun öneminin anlaşılmasına yönelik etkili mücadele verilmeye çalışıldığı görülmektedir (Çakır & Taşer, 2023). Bunun yanı sıra 2016-2019 ile 2020-2023 yılları arasında “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Plânı” hayata geçirilmiştir. Bunlarda genellikle konuya yönelik araştırmaların artırılması, altyapının geliştirilmesi, bireylerin daha çok donanım sahibi olmasının sağlanması, ortak ve eşzamanlı hareket edilmesi, siber saldırı yapanların teşebbüste bulunmamlarının sağlanması gibi etkenlere odaklanıldığı görülmektedir (Yıldırım, 2024). Bunun yanı sıra ülkede dijital sistemlere yönelik kötü amaçlı saldırıların denetimini yapacak kuruluşların faaliyete geçmesi, uygulanması zorunlu olacak kuralların oluşturulmasına yönelik atılan adımlarda daha çok

ilerleme gösterilmesi, insanların farkındalıklarının daha çok artırılması gerekmektedir (Hekim & Başbüyük).

Kısaca ifade etmek gerekirse, MINT ülkelerinde siber güvenlik konusunda çeşitli adımlar atılsa da bazı sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Bu sorunların genellikle belirli nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Dijital ekonomi ve siber güvenlik konusunun özellikle son yıllarda küresel değişimler göz önünde bulundurulduğunda daha önemli hale geldiği görülmektedir. Bu konunun yapısal açıdan farklı etkilerinin bulunduğu, dolayısıyla bu hususta iyileşmelerin yaşanması için bu alanlarda etkili mücadele verilmesinin gerekli hale geldiği ifade edilebilir. Bu çalışmada MINT ülkeleri için Küresel İnovasyon Endeksi, Dünya Dijital Rekabet Endeksi ve Küresel Siber Güvenlik Endeksi aracılığıyla bir değerlendirilme yapıldığında, 2024 yılı Küresel İnovasyon Endeksi'nde Türkiye'nin diğer ülkelere kıyasla daha ileri seviyede olduğu ifade edilebilir. Bu ülkeyi Endonezya ve Meksika takip etmiştir. Diğerlerine kıyasla inovasyon açısından geride kalan ülkenin ise Nijerya olduğu görülmektedir.

Dünya Dijital Rekabet Endeksi açısından bakıldığında ise 2024 yılında Endonezya'da bu endeksin daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Bu ülkeyi ise Türkiye ve Meksika takip etmiştir. Nijerya'da ise bu endeksin diğerlerine kıyasla daha düşük olduğu ifade edilebilir. Öte yandan Nijerya hariç Meksika, Endonezya ve Türkiye'de geleceğe hazırlık endeksinin bilgi ve teknolojiye göre daha yüksek olduğu belirlenmektedir. Küresel Siber Güvenlik Endeksi açısından bakıldığında ise 2024 yılında Türkiye ve Endonezya'nın önemli ilerlemeler gösterdiği ifade edilebilir. Ancak yine de ülkelerde bu konulara yönelik daha çok gelişime ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Dijital ortamda siber saldırılara karşı tedbir alınması için çeşitli stratejiler yer almaktadır. Bu durumda yapılması gereken girişimlerden biri konuyla ilgili bir bilinç oluşturmak ve her kesimin konunun önemini anlamasını sağlamak olabilir. Ayrıca konuyla ilgili eğitimler alınması da fayda sağlayabilir. Bunun yanı sıra konuyla ilgili oluşturulan ortak amaç güden grupların içine dahil olmak, bilgisayar ve ağ sistemlerini koruyacak yazılımların takibini yapmak, hesapları güvende tutacak şifreler kullanma, herhangi bir tehditle karşı karşıya kalınması durumunda bunu gerekli yerlere haber verme, konuyla ilgili yapılacak olan araştırma faaliyetlerine dahil olma, siber güvenlikle ilgili durumların herkese iletilmesini sağlama, bu alanda yetkin olanların bilgilerinden herkesin faydalanmasını sağlama, uygulanması zorunlu olan yeni kurallar koyarak düzenlemeler yapmak ve bu konuda uygulamalarda bulunmak katkıda bulunabilir (Safitra, Lubis, & Fakhurroja, 2023). MINT ülkeleri açısından bakıldığında bu ülkelerde genellikle benzer sorunların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla her ülke için öncelikle bu alanları iyileştirmeye odaklanılması daha etkili bir mücadele için önemli olabilir.

Kaynakça

- Akanbi, H. (2024). A Literature Review on Cybersecurity in Nigeria. *SSRN Electronic Journal*. doi:<https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4816087>
- Aslan, Ö., Aktuğ, S., Ozkan-Okay, M., Yilmaz, A., & Akin, E. (2023). A Comprehensive Review of Cyber Security Vulnerabilities, Threats, Attacks, and Solutions. *Electronics*, 12(1333), 1-42. doi:<https://doi.org/10.3390/electronics12061333>
- Bhagwani, V., & Balasinorwala, S. (2023). Cyber Security. *International Journal of Scientific Research in Engineering and Management*, 7(2), 1-9. doi:10.55041/IJSREM17691
- Biju, J., Gopal, N., & Prakash, A. (2019). Cyber Attacks and its Different Types. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 6(3), 4849-4852. www.irjet.net adresinden alındı
- Bujek, M. (2017). Cybersecurity as the Basis for State and Society Security in the 21st Century. *Safety&Defence*, 3, 8-13.
- Chakraborty, E. (2021). Digital Economy and its Economic Importance. *Webology*, 18(1), 935-940. [https://webology.org/data-cms/articles/20220418055519pmwebology%2018%20\(1\)%20-%2077%20pdf.pdf](https://webology.org/data-cms/articles/20220418055519pmwebology%2018%20(1)%20-%2077%20pdf.pdf) adresinden alındı
- CIIS, & IFAT. (2022). *The Status and Prospects of China-CEECs Digital Economy*.
- Cobos, E., & Cakir, S. (2024). *A Review of the Economic Costs of Cyber Incidents*. World Bank Group, Working Paper. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/09909232416>

4536687/pdf/P17876919ffee4079180e81701969ad0a18.pdf
adresinden alındı

Çakır, H., & Taşer, M. (2023). Türkiye’de Yapılan Siber Güvenlik Faaliyetlerinin ve Eğitim Çalışmalarının Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11(2), 347,366. doi:10.29109/gujsc.1165131

Devanny, J., & Buchan, R. (2024). *Mexico’s National Cybersecurity Policy: Progress Has Stalled Under AMLO*. Carnegie Endowmen for International Peace. https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/2024-Devanny-Buchan_Mexico-Cybersecurity.pdf adresinden alındı

Durotoye, A. (2014). The MINT Countries as Emerging Economic Power Bloc: Prospect and Challenges. *Developing Country Studies*, 4(15), 99-106. <https://www.iiste.org/Journals/index.php/DCS/article/view/14420/14729> adresinden alındı

Fatihah, C. (2022). Indonesia’s Approach on Cyberattack Attribution Through its Foreign Policy. *Global Legal Review*, 2(2), 121-142. doi:<https://doi.org/10.19166/glr.v2i2.5140>

Flor-Unda, O., Simbaña, F., Larriva-Novo, X., Acuña, Á., Tipán, R., & Acosta-Vargas, P. (2023). A Comprehensive Analysis of the Worst Cybersecurity Vulnerabilities in Latin America. *Informatics*, 10(71), 1-24. doi:<https://doi.org/10.3390/>

Francesco, S., & Ardita, M. (2015). Markets’ Globalization and Emerging Economies, The MINT Economic Growth: Developments and Prospects. *International Journal of Business and Commerce*, 5, 38-55. www.ijbcnet.com adresinden alındı

- Frank, I., & Odunayo, E. (2013). Approach to Cyber Security Issues in Nigeria: Challenges and Solution. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 1(1). www.ijcrsee.com adresinden alındı
- Guo, S., Ding, W., & Lanshina, T. (2017). Digital Economy for Sustainable Economic Growth, The Role of the G20 and Global Governance in the Emerging Digital Economy. *International Organisations Research Journal*, 12(4), 169-184.
<https://iorj.hse.ru/data/2018/01/15/1160391576/S.%20Guo,%20W.%20Ding,%20T.%20Lanshina.pdf> adresinden alındı
- He, H., He, Z., & Nie, X. (2024). Analysis and Study of Digital Economy Level Measurement Index. *Journal of Internet and Digital Economics*, 187-217. doi:10.1108/JIDE-05-2024-0020
- Hekim, H., & Başbüyük, O. (tarih yok). Siber Suçlar ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikaları. , *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4(2), 135-158.
<https://bgys.iku.edu.tr/sites/bgys/files/inline-files/Siber%20Su%C3%A7lar%20ve%20T%C3%BCrkiye%E2%80%99nin%20Siber%20G%C3%BCvenlik%20Politikalar%C4%B1.pdf> adresinden alındı
- Hungerland, F., Quitzau, J., Zuber, C., Ehrlich, L., Growitsch, C., Rische, M.-C., & Schlitte, F. (tarih yok). The Digital Economy. *Strategy 2030-Wealth and Life in the Next Generation*. <https://hdl.handle.net/10419/121322> adresinden alındı
- IMD. (2023). *IMD World Digital Competitiveness Ranking 2023*. <https://www.investchile.gob.cl/wp->

- content/uploads/2024/08/Digital_2023.pdf. adresinden alındı
- IMD. (2024). *World Digital Competitiveness Ranking 2024*.
<https://productivity.gov.ng/wp-content/uploads/2025/03/20241111-WCC-Digital-Report-2024-WIP.pdf> adresinden alındı
- ITU. (2015). *Global Cybersecurity Index & Cyberwellness Profiles*.
https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-SECU-2015-PDF-E.pdf . adresinden alındı
- ITU. (2017). *Global Cybersecurity Index 2017*.
https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2017-R1-PDF-E.pdf adresinden alındı
- ITU. (2019). *Global Cybersecurity Index 2018*.
https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2018-PDF-E.pdf adresinden alındı
- ITU. (2021). *Global Cybersecurity Index 2020*.
https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf adresinden alındı
- ITU. (2024). *Global Cybersecurity Index 2024, 5th Edition*.
https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/GCIv5/2401416_1b_Global-Cybersecurity-Index-E.pdf adresinden alındı
- ITU. (2025). *Global Cybersecurity Index*. <https://www.itu.int/> adresinden alındı
- Juneja, A., Goswami, S., & Mondal, S. (2024). Cyber Security and Digital Economy: Opportunities, Growth and Challenges. *Journal of Technology Innovations and Energy*, 1-22.
doi:<https://doi.org/10.56556/jtie.v3i2.907>

Kobek, L. (2017). *The State of Cybersecurity in Mexico: An Overview*. Wilson Center Mexico Institute. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/cybersecurity_in_mexico_an_overview.pdf adresinden alındı

Kokotović, F., & Kurečić, P. (2016). The MINT Countries: A Regression Analysis of the Selected Economic Features. Economic and Social Development: Book of Proceedings. <https://scispace.com/pdf/the-mint-countries-a-regression-analysis-of-the-selected-3lcoftdjwj.pdf> adresinden alındı

Lazarov, S. (2022). *The Impact of the Economic Background on Cybersecurity*. Seventh International Scientific Conference “Telecommunications, Informatics, Energy and Management. https://www.researchgate.net/publication/392139818_The_impact_of_the_economic_background_on_cybersecurity adresinden alındı

Leogrande, A. (2024). The Global Innovation Index. doi::10.5281/zenodo.13142578

Li, Y., & Liu, Q. (2021). A Comprehensive Review Study of Cyber-Attacks and Cyber Security; Emerging Trends and Recent Developments. *Energy Reports*, 7, 8176-8186. doi:<https://doi.org/10.1016/j.egyr.2021.08.126>

Litvinenko, I., Smirnova, I., Solovykh, N., Aliyev, V., & Li, A. (2019). The Fundamentals of Digital Economy. *Journal of Interdisciplinary Research*. https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/090107/papers/A_05.pdf adresinden alındı

Llamas Covarrubias, J. (2025). Cybersecurity in Mexico: An In-Depth Analysis of a Fragmented Regulatory Landscape.

- Mexical Law Review*, 17, 69-115.
doi:<https://doi.org/10.22201/ijj.24485306e.2025.1.19686>
- Ma, C.-W., & Wang, L.-S. (2024). Research on Digital Economy and High Quality Development of Regional Economy. *Value, Function, Cost*, 4(1), 1-11. doi:[org/10.54517/vfc.v4i1.2614](https://doi.org/10.54517/vfc.v4i1.2614)
- Makeri, Y. (2017). Cyber Security Issues in Nigeria and Challenges. *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering*, 7(4), 315-321.
https://kiu.ac.ug/assets/publications/196_cyber-security-issues-in-nigeria-and-challenges.pdf adresinden alındı
- Makoshi, S. (2025). Cybersecurity Challenges in Nigeria: Threat Landscape, Economic Impact, and Strategic Solutions.
- Nguyen, O. (2023). Digital Economy and Its Components: A Brief Overview and Recommendations. *Munich Personal RePEc Archive*.
https://mpra.ub.uni-muenchen.de/116110/1/MPRA_paper_116110.pdf
adresinden alındı
- Ogene, F. (2024). Cybersecurity and IT Governance Challenges in Nigeria: Strategic Investment Needs and the Path Forward for a Resilient Digital Economy. *International Journal of Computer Applications*, 186(55), 41-46.
<https://www.ijcaonline.org/archives/volume186/number55/ogene-2024-ijca-924275.pdf> adresinden alındı
- Olczyk, M., & Kuc-Czarnecka, M. (2022). Digital Transformation and Economic Growth-Desi Improvement and Implementation. *Technological and Economic Development of Economy*, 28(3), 775-803.
doi:<https://doi.org/10.3846/tede.2022.16766>

- Qiang, J. (2024). Conception, Characteristics, Challenges, and. *Journal of Economics, Business and Management*, 209-213. doi: 10.18178/joebm.2024.12.2.798
- Rekha. (2025). A Study on Cyber Crime and It's Categories. *International Journal of Criminal, Common and Statutory Law*, 5(1), 1-3. <https://www.criminallawjournal.org/article/109/4-2-22-435.pdf> adresinden alındı
- Rong, L., & Gospodarik, C. (2022). Connotation and Development History of Digital Economy. *Sustainable Development and Engineering Economics*, 4, 8-27. doi: <https://doi.org/10.48554/SDEE.2022.4.1>
- Safitra, M., Lubis, M., & Fakhrrurroja, H. (2023). Counterattacking Cyber Threats: A Framework for the Future of Cybersecurity. *Sustainability*, 15(13369), 1-32. doi:<https://doi.org/10.3390/su151813369>
- Safiyanu, A., Suleiman, A., & Yakubu, A. (2024). Cybersecurity: A Study on Attacks, Threats, And Vulnerabilities. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 12(8), 892-896. www.ijcrt.org adresinden alındı
- Saleh, A., & Winata, M. (2023). Indonesia's Cyber Security Strategy: Problems and Challenges,. In *International Joint Conference on Arts and Humanities, Advances in Social Science, Education and Humanities Research 785*, Atlantis Press. doi:https://doi.org/10.2991/978-2-38476-152-4_169
- Schiliro, F. (2023). Towards a Contemporary Definition of Cybersecurity. https://www.researchgate.net/publication/368304689_Towards_a_Contemporary_Definition_of_Cybersecurity adresinden alındı

- Spivakovskyy, S., Kochubei, O., Shebanina, O., Sokhatska, O., Yaroshenko, I., & Nych, T. (2021). The Impact of Digital Transformation on the Economic Security of Ukraine. *Studies Applied Economics*, 39(5), 1-10. doi:10.25115/eea.v39i5.5040
- Tamyapar, B. (2019). Siber Güvenlik ve Türkiye’de Yürütülen Çalışmalar. https://www.researchgate.net/publication/337986040_Siber_Guvenlik_ve_Turkiye'de_Yurutulen_Calismalar adresinden alındı
- Tanzilla, F., Hanita, M., & Widiawan, B. (2023). Cyber Security in Indonesia Post Establishment of the Personal Data Protection Law. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 40(2), 167-170. <https://ijpsat.org/index.php/ijpsat/article/view/5617> adresinden alındı
- Triwahyuni, D., Anggraeni, S., Iqbal, M., Fadilla, N., & Mokoginta, F. (2025). Strengthening Indonesia’s Cybersecurity Through Cooperation in the ASEAN Regional Forum. Proceedings of the 8th International Conference on Business, Economics, Social Sciences, and Humanities - Humanities and Social Sciences Track (ICOBEST-HSS 2025), Advances in Social Science, Education and Humanities Research 947. doi:https://doi.org/10.2991/978-2-38476-442-6_13
- Valackiene, A., & Odejayi, R. (2024). The Impact of Cyber Security Management on the Digital Economy: Multiple Case Study Analysis. *Intellectual Economics*, 18(2), 261-283. doi:10.13165/IE-24-18-2-02

- WIPO. (2024). *Global Innovation Index 2024: Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship*. Geneva: WIPO. doi:10.34667/tind.50062
- Yıldırım, A. (2024). Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikasının Eylem Planları Üzerinden Analizi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(1), 23-47. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3794583> adresinden alındı
- Yizhen, C. (2025). Cybersecurity in Nigeria: Emerging Issues, Domestic Governance and International Cooperation. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 26(2), 935-942. doi:<https://doi.org/10.30574/wjarr.2025.26.2.1687>
- Yu, W., Zhang, L., & Yang, C. (2023). The Impact of the Digital Economy on Enterprise Innovation Behavior:Based on CiteSpace Knowledge Graph Analysis. *Front. Psychol*, 14, 1-11. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1031294

BÖLÜM 2

ÖDEMELER BİLANÇOSUNUN DENGESİZLİK YARATAN HESABI: DIŞ TİCARET DENGESİ KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE, SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

HİLAL PAKSOY¹

Giriş

Ödemeler bilançosu, bir ekonominin dünya ile kurduğu tüm ekonomik ilişkilerin sistematik kaydını sunan temel makroekonomik çerçevedir. Bu çerçeve içerisinde cari işlemler hesabı, bir ülkenin üretim yapısının dış dünya ile olan etkileşimini doğrudan yansıtan en kritik bileşenlerden biri olarak kabul edilir. Cari işlemler hesabının merkezinde yer alan dış ticaret dengesi ise, mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki farkı göstererek ekonominin dış kaynak yaratma kapasitesi hakkında temel bilgiler sunar (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018). Dış ticaret dengesi, ödemeler bilançosu içerisinde dalgalanmalara en açık ve dolayısıyla "dengesizlik yaratan" temel hesap olma özelliğini taşır; zira yalnızca muhasebesel bir büyüklük değildir; aynı zamanda bir ekonominin rekabet gücünü, üretim yapısını, teknolojik düzeyini ve küresel değer zincirindeki konumunu yansıtan yapısal bir göstergedir. Bu nedenle dış ticaret

¹ Dr., Mili Eğitim Bakanlığı, Orcid: 0000-0001-8139-3851

açığı ya da fazlası, salt bir sayısal farktan ibaret olmayıp ekonomik yapının derinliklerine ilişkin önemli sinyaller taşır. Literatürde dış ticaret açığı genellikle mal ithalatının ihracatı aşması durumu olarak tanımlanırken, dış ticaret fazlası ihracatın ithalatı aşması durumunu ifade eder. Ancak modern uluslararası iktisat yaklaşımı bu farkı statik bir denge problemi olarak değil, dinamik bir sürdürülebilirlik meselesi olarak ele alır (Thirlwall, 2011). Dış ticaret açığı her koşulda olumsuz bir durum olarak değerlendirilmez. Gelişmekte olan ekonomilerde sermaye malı ithalatına dayalı geçici açıklar, üretim kapasitesini genişlettiği ölçüde rasyonel ve büyüme dostu kabul edilir. Sorun, açığın tüketim ağırlıklı ithalatla beslenmesi ve kronik hale gelmesidir. Bu tür açıklar uzun vadede dış borçlanma baskısını artırarak finansal kırılganlık yaratır. Benzer şekilde dış ticaret fazlası da her zaman mutlak bir üstünlük göstergesi değildir. Aşırı fazla, küresel dengesizliklerin büyümesine katkıda bulunabilir ve iç talep dengesizlikleri yaratabilir. Bununla birlikte fazla, dış varlık birikimi sağlayarak gelecekteki dış şoklara karşı koruyucu bir tampon işlevi görebilir (Bernanke, 2005). Dış ticaret dengesizliği kavramı, açık ya da fazlanın ekonomik yapı üzerinde bozucu etkiler yaratacak boyuta ulaşması durumunu ifade eder. Bu noktada mesele yalnızca ticaret akımları değil; büyüme, istihdam, fiyat istikrarı ve finansal sürdürülebilirlik arasındaki ilişkidir. Özellikle büyümenin ödemeler bilançosu kısıtı yaklaşımı, bir ekonominin uzun dönem büyüme hızının dış ticaret performansı tarafından sınırlandığını ileri sürerek dış dengeyi makroekonomik analizlerin merkezine yerleştirir (Thirlwall, 2011). Klasik iktisat geleneği dış ticaret dengesini piyasa mekanizmasının doğal bir sonucu olarak görürken, modern yaklaşımlar dış dengenin yapısal ve kurumsal belirleyicilerine dikkat çeker. Üretim yapısı, teknolojik kapasite, gelir dağılımı, döviz kuru rejimi ile üretimde yaratılan yerli katma değer düzeyi, ithal girdilere ve yabancı teknolojiye bağımlılık derecesi ve uluslararası üretim yapısı içindeki konum, dış ticaret dengesini belirleyen temel unsurlardır (Krugman et al., 2018). Bu

nedenle dış ticaret dengesizliği, kısa vadeli bir fiyat uyumsuzluğu değil; çoğu zaman üretim sisteminin niteliğinden kaynaklanan yapısal bir sorundur. Çalışmanın amacı, dış ticaret açığı ve fazlasını kavramsal ve teorik bir çerçevede ele almak; dış ticaret dengesizliğinin nedenlerini açıklamak ve literatürde yer alan klasik denkleştirme mekanizmalarını sistematik biçimde incelemektir. Bölüm, dış ticaret dengesinin yalnızca bir muhasebe dengesi değil, ekonomik yapının bütününe etkileyen stratejik bir unsur olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Dış Ticaret Dengesinin Kavramsal Çerçevesi

Dış ticaret dengesi, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında yer alan ve bir ekonominin üretim yapısını, kaynak kullanım verimliliğini ve uluslararası uzmanlaşma derecesini doğrudan yansıtan temel bir makroekonomik göstergedir. Bu denge, yalnızca mal ticaretine ilişkin muhasebesel bir farkı temsil etmez; aynı zamanda ülkenin üretim kapasitesi, rekabet gücü, teknoloji düzeyi ve küresel ekonomiyle kurduğu entegrasyonun niteliğini somut biçimde ortaya koyar. Uluslararası iktisat literatüründe dış ticaret dengesi, ekonominin yapısal özelliklerini ve dış şoklara karşı direncini görünür kılan dinamik bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018).

Dış Ticaret Dengesi: Bir ekonominin belirli bir zaman diliminde gerçekleştirdiği mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Teorik olarak mal ihracatı ile mal ithalatının birbirine eşit olmasını öngörür. **Dış Ticaret Açığı:** Mal ithalatına ilişkin döviz giderlerinin, mal ihracatı döviz gelirlerini aşması durumunu ifade eder. **Dış Ticaret Fazlası:** Mal ihracatından elde edilen döviz gelirlerinin, mal ithalatı döviz giderlerinden yüksek olmasıdır.

Bu tanımlar teknik olarak basit bir aritmetik işlem gibi görünse de, ihtiva ettikleri ekonomik anlamlar oldukça karmaşıktır.

Zira dış ticaret dengesi; yalnızca ticaret akımlarının yönünü değil, aynı zamanda dış ticaret işlemleri dengesinde oluşan cari dengenin yönü hakkında da bilgi verir. Bu perspektifle dış ticaret açığı, iç tasarrufların yerel yatırımları finanse etmekte yetersiz kaldığını ve ekonominin dış kaynak ihtiyacı duyduğunu gösterir. Aksine dış ticaret fazlası, bir tasarruf fazlasına ve buna bağlı olarak dış varlık birikimine işaret etmektedir. Modern literatür, dış ticaret dengesini statik bir veri olmaktan ziyade, dinamik bir ekonomik kalkınma sürecinin parçası olarak ele alır. Özellikle gelişme yolundaki ekonomilerde, üretim kapasitesini genişletmeye yönelik sermaye malı ve teknoloji yoğunluklu ara malı ithalatından kaynaklanan geçici dış ticaret açıkları, rasyonel bir iktisadi tercih olarak kabul edilir. Bu tür "üretken açıkları", gelecekte daha yüksek katma değer ve ihracat kapasitesi yaratma potansiyeli taşıdıkları için büyüme sürecinin doğal ve yönetilebilir bir bileşeni olarak değerlendirilir (Thirlwall, 2011). Ancak asıl yapısal sorun, açığın üretken yatırımlar yerine düşük katma değerli tüketim ağırlıklı ithalata dayanması ve bu durumun kronikleşmesidir. Kronik dış ticaret açıkları, ekonominin dış borçlanma bağımlılığını kemikleştirmekte, ülkenin risk primini yükseltmekte ve makroekonomik istikrarı kırılgan bir zemine taşımaktadır (Milesi-Ferretti & Razin, 1996). Öte yandan, dış ticaret fazlası da her zaman mutlak bir başarı kriteri değildir. Fazla veren bir yapı, dış şoklara karşı bir rezerv tamponu sağlasa da; sürekli ve aşırı dış ticaret fazla pozisyonu, küresel ölçekte dışsal dengesizlikleri tetikleyebilir ve ülke içinde efektif talep yetersizliği ya da aşırı değerlenmiş yerel para birimi gibi sorunlara yol açabilir. Bu nedenle literatürdeki merkezi tartışma, açık veya fazla vermenin ötesinde, dış ticaret dengesinin sürdürülebilirliği üzerinedir (Bernanke, 2005). Dış ticaret dengesizliği, bu dengenin ekonomik yapı üzerinde bozucu etkiler yaratacak ve finansal sürdürülebilirliği tehdit edecek boyutlara ulaşmasını ifade eder. Örneğin "Büyümenin Ödemeler Bilançosu Kısıtı" yaklaşımı, bir ekonominin uzun dönemli büyüme hızının nihai olarak dış ticaret performansı tarafından

sınırlanđını ileri sürerek dış dengeyi analizin merkezine yerleştirir (Thirlwall, 1979). Bu yaklaşıma göre dış ticaret dengesi, büyümenin sürdürülebilir hızını ve yönünü belirleyen aktif bir yapısal kısıttır. Bu çerçevede, dış ticaret dengesi yalnızca dış ticaret akımlarını ölçen mekanik bir gösterge değil; ekonomik yapının teknolojik derinliğine, rekabetçi kimliğine ve finansal sağlığına ilişkin stratejik veriler taşıyan bir değişkendir. Dolayısıyla dış ticaret dengesizliğinin analizi; üretim modelinden Ar-Ge politikasına, hanehalkı tasarruf davranışlarından döviz kuru rejimine kadar geniş ve çok boyutlu bir perspektifle ele alınmalıdır.

Dış Ticaret Dengesinin Teorik Çerçevesi: İktisadi Okulların Dış Ticaret Dengesine Bakışı

Dış ticaret dengesi, iktisadi düşünce tarihinde farklı dönemlerde farklı anlamlar yüklenen ve iktisat politikalarının yönünü belirleyen temel kavramlardan biri olmuştur. İktisadi okulların dış ticaret dengesine bakışı; üretimin kaynağı, ekonomik değerin nasıl yaratıldığı, devletin ekonomideki rolü ve uluslararası ticaretin refah üzerindeki etkilerine ilişkin varsayımlar doğrultusunda şekillenmiştir. Bu nedenle dış ticaret dengesi, bazı yaklaşımlarda ekonomik gücün ve zenginliğin temel göstergesi olarak değerlendirilirken, bazı yaklaşımlarda piyasa mekanizmasının doğal işleyişi sonucunda kendiliğinden dengeye gelen ikincil bir büyüklük olarak ele alınmıştır. İktisadi düşüncenin tarihsel gelişimi incelendiğinde, dış ticaret dengesine yönelik yaklaşımların birbirini izleyen ve çoğu zaman önceki görüşleri eleştiren bir nitelik taşıdığı görölmektedir. Merkantilist iktisadi yaklaşım dış ticaret fazlasını bilinçli olarak yaratılması gereken bir hedef olarak benimserken, fizyokrat ve klasik iktisat dış ticaret dengesini üretim yapısı ve serbest piyasa mekanizması çerçevesinde değerlendirmiştir. Sosyalist iktisat dış ticaret dengesini üretim ilişkileri ve sermaye birikimi bağlamında ele alırken, neoklasik yaklaşım dış ticaret dengesini fiyat ve faktör hareketleri aracılığıyla

açıklamaya çalışmıştır. Keynesyen ve yeni Keynesyen iktisat ise dış ticaret dengesini toplam talep, istihdam ve makroekonomik istikrar çerçevesinde analiz etmiş; monetarist yaklaşım para arzı ve ödemeler dengesi ilişkisini ön plana çıkarmıştır. Yeni ticaret teorileri ise ölçek ekonomileri, eksik rekabet ve devlet politikalarının rolü üzerinden dış ticaret dengesine farklı bir perspektif kazandırmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki alt bölümlerde, iktisadi düşünce okullarının dış ticaret dengesine yaklaşımları tarihsel ve analitik bir bütünlük içerisinde ele alınarak, dış ticaret dengesinin ödemeler bilançosu bağlamında neden ve nasıl dengesizlik yaratan bir unsur hâline gelebildiği teorik temelleriyle ortaya konulacaktır.

Merkantilist İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Dengesi

Merkantilist yaklaşım (16.–18. yüzyıllar), dış ticaret dengesini iktisat politikasının merkezine yerleştirir. Bir ülkenin zenginliği, sahip olduğu altın ve gümüş stoklarıyla ölçülür; bu stokların artırılmasının temel yolu ise dış ticaret fazlası sağlamaktır. Dolayısıyla dış ticaret dengesi, ekonomik bir gösterge olmanın ötesinde devlet gücü ve ulusal refahın belirleyicisidir. Thomas Mun, *England's Treasure by Forraign Trade* adlı eserinde ihracatın ithalatı aşmasının ekonomik başarının temel koşulu olduğunu ileri sürmüştü ve dış ticaret fazlasını refahın göstergesi olarak tanımlamıştır. Dış ticaret açığı ise ulusal servetin yitirilmesi olarak değerlendirilmiştir (Ataman, 2023). Ancak merkantilist yaklaşım, sürekli dış ticaret fazlasının olası enflasyonist etkilerini ve para arzındaki artışın üretim maliyetlerini yükseltebileceğini göz ardı etmiştir. Merkantilist politikalarda ihracatı teşvik eden ve ithalatı sınırlayan araçlar kullanılmıştır: gümrük vergileri, ithalat yasakları, ihracat sübvansiyonları, hammadde ihracat kısıtlamaları ve ticaret tekelleri başlıca örneklerdir. Dış ticaret dengesi, piyasa mekanizmasına bırakılmayacak stratejik bir büyüklük olarak görülmüş ve devlet müdahalesiyle sürekli fazla verecek şekilde yönetilmiştir. Fransa'da Jean-Baptiste Colbert'in politikaları, bu yaklaşımın kurumsal

yansımalarını göstermektedir (Öztürk, 2024). Merkantilist düşüncede dış ticaret, sıfır toplamı bir oyun olarak değerlendirilmiş; bir ülkenin fazlası, diğerlerinin açığı anlamına gelir. Bu nedenle uluslararası ticaret, karşılıklı kazançtan çok ulusal çıkarlar temelinde ele alınmıştır. Jacob Viner, merkantilist yaklaşımı incelerken, dış ticareti ekonomik refah yerine siyasal ve askerî güç aracı olarak gördüğünü belirtmiştir (Özen, 2024). Dış ticaret açığı, ekonomik dengesizlikten ziyade önlenmesi gereken bir tehdit olarak algılanmıştır.

Sonuç olarak, merkantilist yaklaşım dış ticaret dengesini ekonomik büyüme ve ulusal gücün temel belirleyicisi olarak ele almış, sonraki iktisadi düşünce okullarının eleştirel zeminini oluşturmuştur.

Fizyokrat İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Dengesi

Fizyokrat yaklaşım, 18. yüzyıl Fransası'nda merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmış ve dış ticaret dengesini ekonomik analizin merkezinden çıkararak üretim temelli bir çerçeveye yerleştirmiştir. Fizyokratlara göre ekonomik değer dolaşımında ya da ticarete değil, üretimde yaratılır; bu nedenle dış ticaret dengesi ulusal zenginliğin temel belirleyicisi değildir. François Quesnay'ın *Tableau Économique* adlı eseri, bu yaklaşımın teorik temelini oluşturur. Quesnay, ekonomiyi tarım, sanayi ve toprak sahipleri olmak üzere üç sınıf üzerinden analiz etmiş; yalnızca tarım sektörünün “net ürün” (*produit net*) yarattığını savunmuştur. Sanayi ve ticaret ise yeni değer üretmeyen, mevcut değer dolaşımını sağlayan faaliyetler olarak tanımlanmıştır (Öztürk, 2024). Bu çerçevede dış ticaret, ekonomik büyümenin kaynağı değil, tarımsal üretimde yaratılan net ürünün dolaşım aracıdır. Fizyokrat düşüncede “doğal düzen” (*ordre naturel*) kavramı merkezi önemdedir. Ekonominin kendi iç yasaları doğrultusunda işlediği ve devlet müdahalelerinin bu düzeni bozduğu savunulmuştur. Bu nedenle merkantilist ithalat kısıtlamaları, ihracat

teşvikleri ve ticaret tekelleri eleştirilmiş; özellikle tarım ürünlerinde serbest ticaret desteklenmiştir. Fizyokrat yaklaşımında dış ticaret dengesi, bilinçli biçimde yönetilmesi gereken bir politika hedefi değil, üretim yapısının ve gelir dolaşımının doğal bir sonucudur. Dış ticaret açığı ya da fazlası, tarımsal üretimin sürekliliğini bozmadığı sürece ekonomik bir sorun olarak görülmez. Asıl dengesizlik kaynağı, üretken sektör üzerindeki vergi yükü ve iç piyasalardaki yapısal aksaklıklardır.

Sonuç olarak fizyokratlar, merkantilist dış ticaret fazlası anlayışını reddederek dış ticaret dengesini ikincil bir konuma yerleştirmiş; bu yaklaşım klasik iktisadın serbest ticaret ve ödemeler dengesi analizlerine teorik bir zemin hazırlamıştır.

Klasik İktisadi Yaklaşımında Dış Ticaret Dengesi

Klasik iktisadi yaklaşım, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında şekillenmiş ve dış ticaret dengesine ilişkin değerlendirmelerde merkantilist ve fizyokrat yaklaşımlardan köklü biçimde ayrılmıştır. Klasik iktisatçılar, dış ticaretin temel amacının dış ticaret fazlası vermek olmadığını; uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma yoluyla toplam ekonomik refahı artırmak olduğunu savunmuşlardır. Bu çerçevede dış ticaret dengesi, iktisat politikasının doğrudan hedefi olmaktan çıkarılarak piyasa mekanizmasının doğal işleyişi sonucunda ortaya çıkan bir büyüklük olarak ele alınmıştır. Klasik iktisadi düşüncenin temelini atan Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde, uluslararası ticaretin her iki taraf için de karşılıklı kazanç yaratabileceğini ileri sürmüştür. Smith'e göre bir ülkenin zenginliği, değerli maden stoklarıyla değil, üretim kapasitesi ve emeğin verimliliğiyle ölçülmelidir. Bu bağlamda dış ticaret dengesi, ekonomik başarının bir ölçütü değil; ülkelerin mutlak üstünlüğe sahip oldukları alanlarda uzmanlaşmalarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan geçici bir durumdur (Seyidoğlu, 2023). Klasik yaklaşımda dış ticaret

dengesinin kendiliğinden dengeye gelmesini sağlayan temel mekanizma fiyat sistemi olarak görülmektedir. Piyasa mekanizması, fiyatlar ve gelirler aracılığıyla ithalat ve ihracat arasındaki uyumsuzlukları ortadan kaldırmaktadır. Bu çerçevede David Hume tarafından geliştirilen fiyat–altın akışı mekanizması, klasik iktisadın dış ticaret dengesi anlayışını açıklayan önemli bir teorik araçtır. Hume’a göre dış ticaret açığı veren bir ülkede para arzı azalacak, fiyatlar düşecek ve bu durum ihracatı artırarak ithalatı azaltacaktır. Böylece dış ticaret dengesi uzun dönemde kendiliğinden sağlanacaktır (Seyidoğlu, 2023). David Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ise klasik iktisadın dış ticaret dengesine bakışını daha da derinleştirmiştir. Ricardo’ya göre ülkeler, mutlak üstünlüğe sahip olmasalar dahi, görece daha düşük maliyetle ürettikleri mallarda uzmanlaşarak ticaretten kazanç sağlayabilirler. Bu süreçte dış ticaret dengesi, uzmanlaşma derecesine ve talep yapısına bağlı olarak geçici açıklar veya fazlalar verebilir; ancak bu durum, dış ticaretin refah artırıcı etkisini ortadan kaldırmaz (Gülmez, 2025). Klasik iktisatta dış ticaret dengesi ile ödemeler dengesi arasındaki ilişki de otomatik dengeleyici mekanizmalar çerçevesinde ele alınmaktadır. Sermaye hareketlerinin sınırlı olduğu varsayımı altında, dış ticaret dengesindeki bozulmalar fiyatlar ve gelirler üzerinden düzeltilmektedir. Bu nedenle dış ticaret açıkları ya da fazlaları, yapısal bir sorun olarak değil, ekonomik sistemin uyum sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Devlet müdahaleleri ise bu doğal denge sürecini bozucu nitelikte görülmüştür. Bu bağlamda klasik iktisadi yaklaşım, dış ticaret dengesini iktisat politikasının merkezi bir hedefi olmaktan çıkararak serbest piyasa mekanizmasının işleyişine bırakmıştır. Bu yaklaşım, dış ticaret dengesini ekonomik refahın doğrudan belirleyicisi olarak gören merkantilist anlayışı reddetmiş; dış ticaretin ve dolayısıyla dış ticaret dengesinin, uzun dönemde kendiliğinden dengeye gelen bir süreç olduğunu savunmuştur. Klasik iktisadın bu yaklaşımı, sonraki

neoklasik ve liberal dış ticaret teorilerinin temel dayanak noktalarından birini oluşturmuştur.

Sosyalist İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Dengesi

Sosyalist iktisadi yaklaşım, dış ticaret dengesini klasik ve neoklasik iktisadın aksine piyasa mekanizmasının kendiliğinden işleyişiyle açıklamamakta; üretim ilişkileri, sermaye birikimi ve sınıfsal yapı çerçevesinde ele almaktadır. Bu yaklaşımda dış ticaret dengesi, ulusal ekonomilerin karşılıklı fayda temelinde eşit ilişkiler kurduğu nötr bir değişken değil, kapitalist sistemin yapısal çelişkilerinin uluslararası düzeydeki bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Sosyalist iktisadi düşüncenin teorik temelleri Karl Marx tarafından ortaya konulmuştur. Marx, kapitalist üretim tarzını analiz ettiği çalışmalarında dış ticareti, sermayenin değerlendirme sürecinin bir parçası olarak ele almış ve dış ticaret dengesi kavramını bu bağlamda değerlendirmiştir. Marx'a göre kapitalist ekonomilerde temel amaç, toplumsal refahın artırılması değil, artı-değerin maksimize edilmesidir. Bu nedenle dış ticaret, üretim maliyetlerini düşürmek, yeni pazarlar bulmak ve sermaye birikimini hızlandırmak amacıyla kullanılan bir araçtır. Sosyalist yaklaşımda dış ticaret dengesi, kapitalist üretim ilişkilerinin uluslararası ölçekte yeniden üretimine hizmet etmektedir. Marx, dış ticaretin sermayenin kâr oranlarındaki düşme eğilimini geçici olarak telafi edebileceğini, ancak bu sürecin yapısal çelişkileri ortadan kaldırmadığını savunmuştur. Dış ticaret yoluyla daha ucuz hammaddelere erişim ve yeni pazarların açılması, kapitalist ülkelerde üretimin genişlemesini sağlarken, aynı zamanda ülkeler arasında eşitsiz bir değişim ilişkisi yaratmaktadır. Bu bağlamda dış ticaret dengesi, gelişmiş kapitalist ülkeler lehine işleyen bir mekanizmanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Hickel vd., 2021). Sosyalist iktisatta dış ticaret dengesi, ulusal düzeyde bir politika başarısı ya da başarısızlığı olarak değil; üretim ilişkilerinin ve mülkiyet yapısının bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Bir ülkenin

dış ticaret fazlası vermesi, işçi sınıfı açısından bir refah göstergesi kabul edilmez; aksine bu durum sermaye birikiminin hızlanmasına ve sınıfsal eşitsizliklerin derinleşmesine yol açabilmektedir (Roberts, 2020). Ödemeler bilançosu çerçevesinde, dış ticaret dengesindeki açık veya fazlaların fiyat mekanizmalarıyla otomatik olarak dengeleneceği varsayımı reddedilir.

Dış ticaret dengesizlikleri, kapitalist ekonominin kriz eğilimlerinin uluslararası düzeydeki yansımalarıdır. Bu nedenle açıklar, yalnızca döviz ya da fiyat uyumlarıyla değil; üretim yapısındaki bağımlılık ilişkileri ve sermaye hareketleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Sonuç olarak bu yaklaşım, dış ticaret dengesini teknik bir dengesizlikten ziyade sistemsel bir olgu olarak tanımlayarak klasik ve neoklasik iktisattan ayrılmaktadır. Bu perspektif, özellikle eşitsiz değişim ve bağımlılık tartışmaları için temel bir zemin oluşturmaktadır (Hickel vd., 2021).

Neoklasik İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Dengesi

Neoklasik yaklaşım, dış ticaret dengesini karşılaştırmalı üstünlükler ve faktör donatımı çerçevesinde inceler. Temel amaç dış ticaret fazlası sağlamak değil, üretim faktörlerinin etkin tahsisıyla toplam refahı artırmaktır. Heckscher-Ohlin modeli çerçevesinde ülkelerin, sahip oldukları bol üretim faktörlerini yoğun kullanan mallarda uzmanlaşacağı ve dış ticaret dengesinin bu donatım üzerinden şekilleneceği öngörülür (Feenstra, 2015).

Stolper-Samuelson ve Rybczynski gibi temel teoremler, dış ticaretin gelir dağılımı ve üretim bileşimi üzerindeki etkilerini açıklar. Buna göre, ihracat sektöründe yoğun kullanılan faktörün geliri artarken, ithalata rakip sektörlerdeki faktörlerin geliri azalır. Ancak literatürde "yoksullaştırıcı büyüme" olarak bilinen risk, ihracat artışına rağmen reel gelirin düşebileceğine dikkat çeker. Neoklasik modelde dış ticaret dengesi, uzun dönemde fiyat mekanizması ve esnek döviz kurları aracılığıyla kendiliğinden

dengeye yönelen bir süreçtir. Dış ticaret açıkları genellikle bir kırılganlık değil, tasarruf-yatırım dengesi ve sermaye hareketlerinin bir yansıması olarak görülür (Krugman vd., 2018).

Keynesyen İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Dengesi

Keynesyen yaklaşım, dış ticaret dengesini neoklasik gibi otomatik uyum sağlayan bir süreç olarak görmez; bunun yerine toplam talep, milli gelir ve istihdamla doğrudan ilişkili bir makroekonomik değişken olarak değerlendirir. Dış ticaret açıkları veya fazlaları, piyasa mekanizmasının geçici sapmaları değil, ekonomik konjonktürün ve talep koşullarının sonucudur (Woodford, 2003). Net ihracat, toplam harcamaların bir bileşeni olarak milli gelirin belirlenmesinde aktif rol oynar. İhracattaki artışlar çarpan mekanizmasıyla üretim ve istihdamı artırırken, ithalat gelir sızıntısı yaratarak toplam talebi sınırlar. Dış ticaret dengesi, Keynesyen analizde pasif bir sonuç değil, ekonomik büyüme ve istihdam performansını etkileyen dinamik bir değişkendir. Fiyat ve ücret katılıkları, belirsizlikler ve sermaye hareketlerinin istikrarsız yapısı, döviz kuru ayarlamalarının kısa dönemde dış ticaret dengesini iyileştirmede yetersiz kalmasına yol açar; bu nedenle açıklar uzun süre devam edebilir (Thirlwall, 2011). Bu çerçevede devlet müdahalesi önemlidir; maliye politikası, ithalat düzenlemeleri, sermaye kontrolleri ve döviz kuru politikaları toplam talebi ve dış ticaret dengesini yönetmekte kullanılır. Keynes, uluslararası düzeyde de dış ticaret dengesizliklerinin küresel istikrarsızlık yarattığını vurgulamış ve ülkeler arası iş birliğine dayalı bir uluslararası para ve ticaret sistemi önermiştir. demeler dengesi perspektifinde dış ticaret dengesi, cari işlemler dengesinin temel belirleyicisidir; sürekli açıklar borç birikimine yol açarken, aşırı fazlalar küresel talep yetersizliğini derinleştirir (Alagöz, 2007).

Sonuç olarak Keynesyen yaklaşım, dış ticaret dengesini piyasa mekanizmasının kendiliğinden dengelediği bir büyüklük

olarak değil, toplam talep, istihdam ve ekonomik istikrarla ilişkili bir politika alanı olarak değerlendirir. Bu yönüyle neoklasik yaklaşımdan ayrılır.

Yeni Keynesyen İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Dengesi

Yeni Keynesyen iktisadi yaklaşım, Keynesyen düşüncenin toplam talep vurgusunu koruyarak mikroekonomik temellere dayandırılmıştır. Neoklasik tam rekabet ve fiyat esnekliği varsayımları reddedilirken, birey ve firmaların rasyonel davranışları, beklentiler ve piyasa aksaklıkları analizde temel alınmaktadır. Bu çerçevede dış ticaret dengesi, fiyat ve ücret katılıkları ile eksik rekabet koşullarına bağlı olarak dinamik bir makroekonomik değişken olarak ele alınır. İhracat ve ithalat, sadece görelı fiyatlardan değil, firmaların fiyatlama davranışları, talep koşulları ve beklentilerden de etkilenir. Döviz kuru değişimleri kısa dönemde fiyatlara tam yansımadığından, dış ticaret dengesinin uyum süreci gecikir (Galı & Monacelli, 2005). Yeni Keynesyen modellerde firmalar çoğunlukla monopolcü rekabet altında faaliyet gösterir ve fiyatlarını Calvo tipi mekanizmalarla belirler. Bu durum, döviz kuru ayarlamalarının dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini sınırlandırarak hızlı denge mekanizmalarını engeller. Dolayısıyla dış ticaret dengesizlikleri kısa ve orta vadede üretim, istihdam ve finansal istikrar üzerinde önemli sonuçlar doğurabilir.

Bu yaklaşımın kuramsal çerçevesinde Michael Woodford öne çıkar. Woodford, para politikası, fiyat katılıkları ve beklentiler arasındaki ilişkiyi sistematik olarak analiz etmiş, açık ekonomi koşullarında faiz oranları, döviz kuru ve fiyatlama davranışlarının dış ticaret dengesine etkilerini tartışmıştır (Woodford, 2003). Fiyat katılıkları ve beklentilere dayalı karar alma süreçleri, dış ticaretin kısa dönemde otomatik uyumunu engellediğı için, açık veya fazla, para politikasıyla yakından ilişkilidir. Yeni Keynesyen modellerde merkez bankalarının faiz kararları, döviz kuru kanalıyla ihracat ve

ithalatı etkiler. Faiz oranları hem iç talep hem de sermaye hareketleri aracılığıyla dış ticaret dengesini şekillendirir (Clarida, Galí & Gertler, 1999). Ödemeler dengesi perspektifinde, dış ticaret açıkları kısa vadede finansal piyasalar aracılığıyla finanse edilebilir; ancak sermaye hareketleri ve belirsizlikler sürdürülebilirliği sınırlar. Bu nedenle dış ticaret dengesizlikleri yalnızca ticaret politikalarıyla değil, para politikası ve makro ihtiyati düzenlemelerle yönetilmelidir.

Sonuç olarak, Yeni Keynesyen yaklaşım, dış ticaret dengesini fiyat katılıkları, eksik rekabet ve beklentiler çerçevesinde analiz ederek Keynesyen ve neoklasik iktisat arasında köprü kurar. Dış ticaret dengesi kısa dönemde kendiliğinden oluşmaz; uygun para politikaları ve kurumsal düzenlemelerle yönetilebilir. Bu perspektif, dış ticaret dengesini ödemeler bilançosunda pasif bir kalem değil, makroekonomik istikrarın temel bileşenlerinden biri olarak ele alır.

Monetarist İktisadi Yaklaşımda Dış Ticaret Dengesi

Monetarist yaklaşım, dış ticaret dengesini esas olarak parasal büyüklükler ve para arzı–talep dengesi çerçevesinde ele alır. Dış ticaret dengesi, reel ticaret akımlarından ziyade para piyasasındaki dengesizliklerin sonucu olarak görülür ve ödemeler bilançosu parasal bir olgu olarak tanımlanır. Keynesyen yaklaşımdaki toplam talep etkileri ikincil düzeydedir; uzun dönemde parasal değişkenler belirleyicidir (Friedman, 1953). Para arzının artışı yurtiçi harcamaları ve fiyatları yükselterek ithalat talebini artırırken ihracatın rekabet gücünü düşürür, böylece dış ticaret açığı oluşur. Para arzının kısıtlanması ise talebi daraltır, ithalatı azaltır ve dış ticaret dengesini iyileştirir. Monetarist perspektife göre dış ticaret dengesindeki bozulmalar esasen yanlış para politikalarının göstergesidir. Döviz kuru rejimleri de kritik rol oynar. Friedman, esnek döviz kuru sistemlerinde para arzındaki artışın döviz kurunu düşürerek ihracatı artırıp ithalatı pahalılaştıracağını ve dış ticaret

dengesinin kendiliğinden uyum sağlayacağını savunur (Friedman, 1968). Sermaye hareketlerinin serbest olduğu ekonomilerde dış ticaret açıkları kısa vadede finanse edilebilir, ancak sürekli parasal genişleme enflasyonist baskıları artırarak dengeyi bozabilir. Dolayısıyla monetarist yaklaşım, dış ticaret dengesini ticaret politikalarından ziyade para arzı, fiyat düzeyi ve döviz kuru mekanizmalarıyla ilişkilendirir. Dış ticaret dengesizlikleri yapısal değil, parasal uyumsuzlukların bir yansımasıdır. Ödemeler bilançosu açısından, cari işlemler ve sermaye hareketleri arasındaki etkileşim, dış ticaret dengesinin bütüncül bir makroekonomik değişken olarak değerlendirilmesini sağlar.

Yeni Ticaret Teorilerinde Dış Ticaret Dengesi

Yeni ticaret teorileri, 1970'lerden itibaren geleneksel dış ticaret teorilerinin varsayımlarını sorgulayarak, uluslararası ticaretin yapısını açıklamak için ölçek ekonomileri, ürün farklılaştırması ve eksik rekabeti analiz merkezine almıştır. Bu yaklaşım, benzer faktör donatımına sahip ülkeler arasındaki yoğun ticareti ve sanayi ürünleri ticaretinin nedenlerini açıklamada önemlidir. Paul R. Krugman, monopolcü rekabet ve artan getiri varsayımlarını dış ticarete dâhil ederek, ticaretin yalnızca karşılaştırmalı üstünlükten değil, ölçek ekonomilerinden de kaynaklanabileceğini göstermiştir. Firmaların ölçek avantajları, ülkelerin benzer üretim yapısına rağmen karşılıklı ticaret yapmasını sağlar; dolayısıyla dış ticaret dengesi, ihracat ve ithalat hacimlerinin yanı sıra endüstriyel yapı ve piyasa organizasyonlarının bir sonucu olarak ortaya çıkar (Krugman, 1980).

Yeni ticaret teorilerinde dış ticaret dengesi, sanayi yapısı, firmaların uluslararası pazarlara entegrasyonu ve sektörlerin yoğunlaşmasıyla yakından ilişkilidir. Ölçek ekonomileri ihracatı artırabilirken, ithalat bağımlılığını artıran sektörlerde dış ticaret açıklarına yol açabilir. Bu nedenle dış ticaret dengesi statik değil, dinamik ve sektörel farklılıklar içeren bir süreç olarak görülür.

Devletin rolü de yeniden değerlendirilmiştir. Krugman ve takipçileri, stratejik ticaret politikalarıyla belirli sektörlerin desteklenmesinin uluslararası rekabet avantajı ve dış ticaret dengesi üzerinde etkili olabileceğini, ancak yanlış uygulamaların kaynak tahsisi ve uluslararası gerilimlere yol açabileceğini vurgular (Krugman & Obstfeld, 2009). Ödemeler bilançosu perspektifinde, yeni ticaret teorileri dış ticaret dengesini üretim yapısı, sanayi politikaları ve firma davranışlarıyla ilişkilendirir. İhracata dayalı ölçek büyümesi cari işlemler dengesini iyileştirebilir, ancak yüksek teknoloji ve ara malı ithalatına bağımlı sektörler açığı kalıcı hâle getirebilir.

Sonuç olarak, yeni ticaret teorileri, dış ticaret dengesini karşılaştırmalı üstünlükten öteye taşıyarak, ölçek ekonomileri, ürün farklılaştırması ve eksik rekabet çerçevesinde analiz eder. Bu yaklaşım, dış ticaret dengesinin ülkelerin sanayi yapısı ve firma stratejileriyle ilişkili olduğunu ortaya koyar ve ödemeler bilançosu içindeki rolünü uzun vadeli büyüme ve sanayileşme bağlamında değerlendirir.

Dış Ticaret Dengesizliğinin Nedenleri

Dış ticaret dengesizliği, ödemeler bilançosu içinde cari işlemler hesabının temel bileşenlerinden biri olarak, ekonominin dışa açıklık derecesini ve uluslararası rekabet gücünü yansıtan kritik bir göstergedir (Pınar, 2024). İhracat ve ithalat arasındaki dengenin bozulması; döviz kurları, sermaye hareketleri ve fiyat istikrarı üzerinde belirleyici etkiler yaratmasından dolayı makroekonomik denge analizlerinde merkezi bir konumdadır. Bu yönüyle dış ticaret dengesi, üretim yapısı ve ekonomi politikalarının dış dengeye yansıma biçimidir.

Özellikle üretimde ithal girdilere bağımlılığın yüksek olduğu ve katma değeri sınırlı sektörlerin ağırlık kazandığı ekonomilerde, dış ticaret dengesindeki bozulmalar konjonktürel dalgalanmaların ötesine geçerek yapısal bir nitelik kazanabilmektedir (Lall, 2000;

Hausmann vd., 2007). Bu bağlamda dış ticaret dengesizliği, sadece talep yönlü geçici etkilerin bir sonucu değil; aynı zamanda üretim yapısı, teknolojik kapasite ve küresel değer zincirlerindeki uzmanlaşma biçimiyle yakından ilişkilidir (Gereffi vd., 2005). Bu çerçevede dış ticaret açığı; üretim yapısına dayalı nedenler, teknolojik yetersizlikler ve dış ticaret politikalarının etkinliği üzerinden kapsamlı bir şekilde analiz edilmektedir (Thirlwall, 2011). Aşağıdaki alt bölümlerde dış ticaret açığının ortaya çıkmasına yol açan bu faktörler sistematik biçimde incelenecek; özellikle ithal girdi kullanımı, teknoloji ve marka bağımlılığı gibi yapısal unsurların dış ticaret dengesizliğini nasıl süreklilik kazandırdığı analitik bir çerçevede değerlendirilecektir.

Dış Ticaret Açığı

Dış ticaret açığı, bir ekonomide belirli bir dönem itibarıyla mal ithalatı değerinin mal ihracatı değerini aşması sonucu ortaya çıkan ve cari işlemler hesabının mal ticareti kaleminde gözlenen dengesizlik durumunu ifade etmektedir. Ödemeler bilançosu analizinde dış ticaret açığı, ekonominin dışa açıklık derecesini, döviz kazanma kapasitesini ve uluslararası rekabet gücünü yansıtan temel göstergelerden biri olarak kabul edilmektedir (Gülmez, 2024). Bu çerçevede dış ticaret açığı, yalnızca ticaret hacimleri arasındaki muhasebesel bir farkı değil; aynı zamanda ekonominin üretim yapısının ve dış ekonomik ilişkilerinin niteliğini ortaya koyan yapısal bir gösterge niteliği taşımaktadır. İktisat literatüründe dış ticaret açığının oluşumu ve sürekliliği ağırlıklı olarak yapısal faktörler üzerinden açıklanmaktadır. Üretim süreçlerinde ithal ara malları ve sermaye mallarına yüksek düzeyde bağımlılık, ihracatın düşük katma değer içeren ve teknoloji yoğunluğu sınırlı ürünlere dayanması ve üretim yapısının dar bir sektör kompozisyonu etrafında şekillenmesi, dış ticaret açığının kronik bir nitelik kazanmasına yol açabilmektedir. Bu tür yapısal özellikler, dış ticaret açığını konjonktürel dalgalanmalara bağlı geçici bir dengesizlik

olmaktan çıkararak kalıcı bir sorun alanı hâline getirmektedir (Thirlwall, 2011). Dış ticaret açığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ödemeler bilançosu kısıtı çerçevesinde ele alınmaktadır. Kısa dönemde ithalata dayalı büyüme stratejileri yatırım ve üretim artışını destekleyerek çıktı düzeyinde genişleme sağlayabilmektedir. Ancak uzun dönemde bu büyüme modeli, artan döviz gereksinimi ve cari işlemler açığı baskısı nedeniyle sürdürülebilirlik sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda dış ticaret açığı yalnızca büyümenin bir sonucu değil, aynı zamanda büyüme sürecini sınırlandıran yapısal bir kısıt olarak değerlendirilmektedir (McCombie & Thirlwall, 1994).

Döviz kuru politikaları, dış ticaret açığının oluşumunda ve derinleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ulusal paranın reel olarak aşırı değerlenmesi, ithalat fiyatlarını görece düşürerek ithalat talebini artırmakta; buna karşılık ihracatın uluslararası piyasalardaki fiyat rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Bununla birlikte literatürde, döviz kuru ayarlamalarının dış ticaret açığını kalıcı biçimde azaltabilmesinin yurtiçi arz ve yurtdışı talep esnekliklerine, üretim yapısına ve ithalat bağımlılığı düzeyine bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle döviz kuru politikaları tek başına dış ticaret açığını gidermede yeterli görülmemekte; yapısal dönüşümlerle desteklenmesi gerektiği kabul edilmektedir (Bahmani-Oskooee & Hegerty, 2010). Bu çerçevede dış ticaret açığı, dış ticaret politikalarının yanı sıra üretim yapısı, teknolojik kapasite ve makroekonomik politika bileşiminin ortak bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Literatürde dış ticaret açığının belirleyicileri; üretim yapısına dayalı nedenler, teknolojik kapasite yetersizlikleri, döviz kuru politikalarının niteliği ve dış ticaret politikalarının etkinliği başlıkları altında ele alınmaktadır. Aşağıdaki alt bölümlerde bu unsurlar ayrıntılı biçimde incelenerek, dış ticaret açığının arka planındaki iktisadi dinamikler sistematik bir analitik çerçevede değerlendirilecektir.

Üretim Yapısına Dayalı Nedenler

Dış ticaret açığının süreklilik kazanmasında üretim yapısının sektörel bileşimi ve katma değer özellikleri temel belirleyiciler arasında yer almaktadır. İktisat literatüründe üretim yapısı, bir ekonominin hangi mal ve hizmetleri, hangi sektörler aracılığıyla ve ne ölçüde dışa bağımlı girdiler kullanarak ürettiğini ifade eden yapısal bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Üretimin düşük katma değerli, emek yoğun ve ithal ara malına dayalı sektörlerde yoğunlaşması, ihracat kapasitesinin sınırlı kalmasına ve ithalat talebinin yapısal olarak yüksek seyretmesine neden olmaktadır. Bu durum, dış ticaret açığının konjonktürel olmaktan çıkarak yapısal bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Üretim yapısına dayalı dış ticaret açığının en önemli nedenlerinden biri, sanayi üretiminde ara malı ve sermaye malı ithalatına olan bağımlılıktır. Üretim süreçlerinin büyük ölçüde ithal girdilere dayanması, üretim hacmi arttıkça ithalat talebinin de paralel biçimde yükselmesine yol açmaktadır. Bu durum, özellikle ekonomik büyüme dönemlerinde dış ticaret açığının genişlemesiyle sonuçlanmakta ve literatürde “ithalata bağımlı büyüme modeli” olarak tanımlanan bir yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Akyüz, 2017). Üretim yapısının sektörel dağılımı da dış ticaret dengesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Üretimin ağırlıklı olarak iç pazara dönük sektörlerde veya uluslararası rekabet gücü sınırlı alanlarda yoğunlaşması, ihracatın nicelik ve nitelik açısından yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Buna karşılık, ithalat talebi hem tüketim hem de yatırım malları açısından yüksek seyrettiğinde, dış ticaret açığı kalıcı bir karakter kazanmaktadır. Bu bağlamda üretim yapısındaki dengesizlikler, dış ticaret açığının yalnızca dış talep koşullarına değil, iç üretim kapasitesinin yapısal özelliklerine de bağlı olduğunu göstermektedir. Bir diğer önemli unsur, üretim yapısının yurtiçi katma değer yaratma kapasitesidir. Düşük katma değerli üretim faaliyetlerinin ihracat içindeki payının yüksek olması, ihracat gelirlerinin ithalat

harcamalarını karşılamada yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bu tür bir yapı, ihracat artışına rağmen dış ticaret açığının daralmamasına hatta derinleşmesine yol açabilmektedir. Literatürde bu durum, “ihracata rağmen dış ticaret açığı” olgusu çerçevesinde ele alınmakta ve üretim yapısının niteliğiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir (Thirlwall, 2011). Ödemeler bilançosu açısından değerlendirildiğinde, üretim yapısına dayalı dış ticaret açığı cari işlemler dengesinin kronikleşmesine ve dış finansman ihtiyacının artmasına neden olmaktadır. Bu durum, ekonominin sermaye hareketlerine ve dış kaynak girişlerine olan bağımlılığını artırarak makroekonomik kırılganlıkları derinleştirmektedir. Dolayısıyla dış ticaret açığının azaltılmasına yönelik politikaların, kısa vadeli ticaret önlemlerinin ötesine geçerek üretim yapısının sektörel ve katma değer temelli dönüşümünü hedeflemesi gerekmektedir. Bu çerçevede üretim yapısına dayalı nedenler, dış ticaret açığının temel yapısal belirleyicilerinden biri olarak öne çıkmakta; ancak üretim sürecinin arkasındaki teknolojik kapasite ve yenilik düzeyi, dış ticaret dengesizliğinin ayrı ve tamamlayıcı bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu husus, bir sonraki alt bölümde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

Teknolojik Kapasite Yetersizliği

Dış ticaret açığının yapısal nedenlerinden biri, ülkelerin teknolojik kapasite düzeylerinin yetersiz olmasıdır. İktisat literatüründe teknolojik kapasite; bir ekonominin bilgi üretme, mevcut teknolojileri özümseme, uyarlama ve geliştirme yeteneğini ifade eden çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bu kapasitenin sınırlı olması, üretim süreçlerinde dışa bağımlılığı artırmakta ve dış ticaret dengesinin ithalat aleyhine bozulmasına yol açmaktadır. Özellikle sermaye malları, ileri teknoloji ürünleri ve stratejik ara mallarında yerli üretim kapasitesinin yetersizliği, ithalat gereksinimini kalıcı hâle getirmektedir (Lall, 1992). Teknolojik kapasite yetersizliği, dış ticaret açığını yalnızca üretim maliyetleri

üzerinden değil, aynı zamanda ihracatın niteliği üzerinden de etkilemektedir. Teknolojik yetkinliğin sınırlı olduğu ekonomilerde ihracat, genellikle düşük fiyat esnekliğine sahip, standartlaştırılmış ve yoğun rekabetin yaşandığı ürünlerden oluşmaktadır. Bu durum, ihracat gelirlerinin sınırlı kalmasına ve ithalat harcamalarındaki artışı dengelemede yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Literatürde bu olgu, ihracat yapısının “düşük teknoloji tuzağına” sıkışması şeklinde tanımlanmakta ve dış ticaret açığının kalıcılığıyla ilişkilendirilmektedir (Hausmann, Hwang & Rodrik, 2007). Ar-Ge harcamalarının yetersizliği, teknolojik kapasite eksikliğinin temel göstergelerinden biridir. Ar-Ge faaliyetlerinin milli gelir içindeki payının düşük olması ve harcamaların yerli katma değerli üretimi teşvik edecek şekilde etkin kullanılmaması yeni ürün ve süreç geliştirme kapasitesini sınırlamakta; bu durum, uluslararası piyasalarda rekabet gücünün zayıflamasına yol açmaktadır. Teknolojik yenilik üretemeyen ekonomiler, dış ticarete fiyat rekabetine dayalı bir konumda kalmakta ve bu durum dış ticaret dengesini olumsuz etkilemektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde Ar-Ge yatırımlarının yetersizliği, dış ticaret açığının yapısal bir sorun hâline gelmesinde belirleyici olmaktadır (OECD, 2015). Teknolojik kapasite yetersizliği aynı zamanda teknoloji transferine aşırı bağımlılık sorununu beraberinde getirmektedir. Lisans, patent, know-how ve ileri üretim tekniklerinin büyük ölçüde dış kaynaklardan temin edilmesi, dış ticaret dengesini olumsuz etkileyen görünmeyen ödemeler kalemlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, yalnızca mal ticareti açığını değil, hizmetler ve birincil gelir dengesi üzerinden de ödemeler bilançosu üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Literatürde bu süreç, teknolojik bağımlılığın cari işlemler dengesi üzerindeki dolaylı etkileri çerçevesinde ele alınmaktadır (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2016).

Ödemeler bilançosu perspektifinden bakıldığında, teknolojik kapasite yetersizliği, dış ticaret açığının finansmanını daha kırılgan bir yapıya dönüştürmektedir. Yüksek teknolojlili ürünlerde ithalat bağımlılığı, döviz ihtiyacını artırırken; düşük teknolojlili ihracat yapısı döviz kazandırma kapasitesini sınırlamaktadır. Bu asimetri, cari işlemler açığının kronikleşmesine ve dış finansman ihtiyacının artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla yerli katma değerli teknolojik kapasitenin güçlendirilmesi, dış ticaret dengesinin sürdürülebilir biçimde iyileştirilmesinde temel politika alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede teknolojik kapasite yetersizliği, üretim yapısından bağımsız olmayan ancak ondan farklı bir düzlemde işleyen yapısal bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Üretim yapısı hangi sektörlerde üretim yapıldığını belirlerken, teknolojik kapasite bu üretimin niteliğini ve dış ticaret dengesine olan etkisini şekillendirmektedir. Bir sonraki alt bölümde, dış ticaret dengesizliğinin önemli belirleyicilerinden biri olan döviz kuru politikaları bu bağlamda ele alınacaktır.

Döviz Kuru Politikaları

Döviz kuru politikaları, dış ticaret dengesi üzerinde belirleyici etkiler yaratan temel makroekonomik araçlardır. Reel kurun değerlendirilmesi ithalatı ucuzlatıp ihracatın rekabet gücünü zayıflatarak dış ticaret açığını artırabilmektedir. Bu durum özellikle sermaye girişlerine dayalı büyüme dönemlerinde belirginleşmekte ve “reel kur değerlendirilmesine bağlı dış ticaret açığı” olgusu çerçevesinde açıklanmaktadır (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018). Kur geçişkenliği, döviz kuru ayarlamalarının dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini sınırlayan temel mekanizmalardan biridir. Kur değişimlerinin fiyatlara tam ve hızlı yansımaması, özellikle ithal aramalarına bağımlı ekonomilerde devalüasyonun kısa vadede maliyetleri artırarak dış ticaret açığını büyütebilmesine yol açmaktadır. Bu süreç literatürde “J-eğrisi etkisi” olarak ele alınmaktadır (Bahmani-Oskooee & Ratha, 2004). Rekabetçi kur

politikaları ihracatı destekleyerek dengeyi iyileştirebilse de, etkinlikleri üretim yapısı ve teknolojik kapasiteye bağlıdır (Rodrik, 2008). Buna karşılık kur oynaklığı, belirsizlik kanalıyla fiyatlama, yatırım ve ihracat kararlarını olumsuz etkileyebilmekte; yüksek belirsizlik dönemlerinde dış ticaret hacminin daralma eğilimi gösterdiği belirtilmektedir (IMF, 2019). Ödemeler bilançosu açısından döviz kuru politikaları, mal ticaretinin yanı sıra sermaye hareketleri ve finansman kanalları üzerinden cari işlemler dengesini de şekillendirmektedir. Döviz cinsinden borçlanma ve ithal girdi bağımlılığı yüksek ekonomilerde kur riski, bilanço dengeleri ve dış borç sürdürülebilirliği üzerinde belirleyici olmaktadır. Kısa vadeli sermaye girişleriyle desteklenen değerli kur politikaları açığı geçici olarak finanse edebilse de, küresel finansal koşullardaki değişimlere karşı kırılganlığı artırmaktadır.

Sonuç olarak döviz kuru, dış ticaret açığının tek başına nedeni değil; üretim yapısı, teknolojik kapasite ve finansal koşullarla etkileşim içinde çalışan tamamlayıcı bir politika unsurudur. Sürdürülebilir bir dış ticaret dengesi için kur politikalarının yapısal özelliklerle uyumlu biçimde tasarlanması gerekmektedir.

Dış Ticaret Politika Yetersizliği: İthal Girdi, Teknoloji ve Marka Bağımlılığı

Dış ticaret açığının yapısal nedenleri arasında, dış ticaret politikalarının üretim yapısı, sanayi politikaları ve küresel değer zincirleriyle uyumlu bir çerçeve içinde şekillenmemesi önemli bir yer tutmaktadır. İktisat literatüründe dış ticaret politikası, yalnızca ticaret akımlarını düzenleyen bir araç olarak değil; ülkelerin uluslararası üretim ağları içindeki konumunu ve dış ticaretin niteliğini belirleyen kurumsal bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda politika yetersizlikleri, dış ticaret dengesizliğinin süreklilik kazanmasında etkili olan yapısal unsurlar arasında değerlendirilmektedir (Rodrik, 2004). Bu çerçevede, yerli katma

değerli üretimi koruyan ve geliştiren, ihracatı niteliksel olarak artırmayı hedefleyen bütüncül dış ticaret politikalarının uygulanması kritik önem taşımaktadır. Seçici ve stratejik koruma önlemleri, yerli ara malı ve sermaye malı üretimini destekleyen teşvik mekanizmaları, teknoloji yoğun sektörlerle yönelik aktif sanayi politikaları ve markalaşmayı özendiren ihracat destekleri, dış ticaretin yapısını dönüştürücü araçlar olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, küresel değer zincirlerine düşük katma değerli halkalar üzerinden değil; tasarım, Ar-Ge, yüksek teknoloji ve marka odaklı üretim aşamaları üzerinden entegrasyonun sağlanması, dış ticaret açığının yapısal niteliğini zayıflatacak bir strateji sunmaktadır. Bu tür politikaların hayata geçirilmemesi durumunda ise üretim yapısının ithal girdilere, dış kaynaklı teknolojiye ve yabancı markalara bağımlı hale gelmesi kaçınılmazdır. İthal girdi bağımlılığı, dış ticaret politika yetersizliklerinin en belirgin görünümlerinden biridir. Sanayi üretiminde kullanılan ara malları ve sermaye mallarının büyük ölçüde ithalat yoluyla temin edilmesi, ihracat artışının aynı zamanda ithalat talebini de artırmasına yol açmaktadır. Literatürde bu durum, ihracatın yüksek ithal içerik oranına sahip olması ve dikey uzmanlaşma kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yapı, özellikle küresel değer zincirlerine entegrasyon sürecinde, dış ticaret açığının yapısal niteliğini güçlendiren bir unsur olarak tanımlanmaktadır (Hummels, Ishii & Yi, 2001; OECD, 2015). Teknoloji bağımlılığı da dış ticaret politika yetersizliklerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Yüksek teknoloji ürünlerinin, ileri üretim tekniklerinin ve bilgi yoğun girdilerin büyük ölçüde dış kaynaklardan temin edilmesi, dış ticaret dengesini yalnızca mal ticareti kanalıyla değil, aynı zamanda teknoloji lisansları, patent ödemeleri ve know-how transferleri yoluyla da etkilemektedir. Bu çerçevede bir değerlendirme yapıldığında; ekonomilerin daha çok düşük katma değerli montaj ve standart imalat işlerinde yoğunlaşması; buna karşılık tasarım, Ar-Ge ve markalaşma gibi yüksek kazanç getiren 'beyin gücü' odaklı

alanlarda zayıf kalması, ihracat gelirlerinin potansiyelinin altında kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, ülkelerin üretimdeki yetkinliklerini daha değerli alanlara taşıyamaması (functional upgrading) çerçevesinde ele alınmakta ve ihracatın birim değerleri ile dış denge arasındaki ilişki üzerinden analiz edilmektedir (Kaplinsky, 2005). Bu bakış açısına göre dış ticaret dengesi, sadece bir miktar sorunu değil; doğrudan üretimin kalitesi ve küresel pazardaki stratejik rolüyle ilgili bir meseledir. Bu çerçevede ithal girdi, teknoloji ve marka bağımlılığı; dış ticaret politikalarının üretim yapısı ve küresel değer zincirleriyle yeterince uyumlu olmamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve dış ticaret açığının yapısal karakter kazanmasına katkı sunmaktadır. Ödemeler bilançosu açısından bakıldığında ise bu bağımlılık ilişkileri, döviz kazandırıcı faaliyetlerin sınırlı kalmasına ve cari işlemler dengesinin kalıcı biçimde açık vermesine zemin hazırlayan unsurlar arasında yer almaktadır.

Dış Ticaret Fazlası

Dış ticaret fazlası, bir ekonominin belirli bir dönemde mal ihracatından elde edilen döviz gelirlerinin mal ithalatı için yapılan döviz harcamalarını aşması durumunu ifade etmekte olup, ödemeler bilançosunun mal ticareti hesabında pozitif bir dengeyi temsil etmektedir. Bu durum; üretim kapasitesi, ihracat yapısı ve uluslararası ekonomik ilişkiler bağlamında çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmaktadır (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018). Dış ticaret fazlası veren ülkelerde ihracat performansı genellikle yüksek rekabet gücüne sahip sektörlerde yoğunlaşmakta; üretim süreçlerinde ithal ara mallarına bağımlılık ya sınırlı kalmakta ya da ithal girdiler yüksek yurtiçi katma değerli ürünlere dönüştürülebilmektedir (OECD, 2015). Makroekonomik açıdan dış ticaret fazlası tasarruf-yatırım dengesiyle de ilişkilidir. Ulusal tasarrufların yatırım talebini aşması durumunda, mal ve hizmet ticaretinde fazla oluşması muhtemeldir. Bu bağlamda dış ticaret

fazlası, cari işlemler hesabında pozitif dengeyle örtüşmekte ve uluslararası sermaye hareketleriyle birlikte değerlendirilmektedir. Ülkelerin sanayi yapısı ve teknolojik kapasitesi, dış ticaret fazlasının belirleyici unsurları arasında yer almaktadır. İleri üretim tekniklerine ve bilgi yoğun girdilere dayalı sektörlerde uzmanlaşan ekonomiler, ihracatta daha yüksek birim değerli ürünler sunabilmekte; bu durum dış ticaret fazlasına katkı sağlamaktadır. Uluslararası üretim süreçlerinin aşamalara ayrılması ve bu aşamaların ülkeler arasında paylaştırılması da dış ticaret fazlasının yapısal belirleyicileri arasında öne çıkmaktadır. Üretimin tasarım, mühendislik, yüksek teknoloji ve pazarlama gibi yüksek katma değerli aşamalarında yoğunlaşan ülkeler ihracat gelirlerini artırabilmekte; buna karşılık montaj ve standart üretim gibi görece düşük katma değerli faaliyetlerde uzmanlaşan ülkelerde ihracat gelirleri daha sınırlı kalmaktadır. Katma değer in üretim aşamaları arasındaki dağılımı, dış ticaret dengesinin fazla ya da açık vermesinde etkili olan yapısal bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Gereffi, Humphrey & Sturgeon, 2005; Kaplinsky, 2005). Ödemeler bilançosu açısından bakıldığında dış ticaret fazlası, döviz geliri kazandırıcı faaliyetlerin güçlü olması sayesinde dış finansman ihtiyacını azaltan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak dış ticaret fazlasının sürdürülebilirliği; uluslararası talep koşulları, döviz kuru dalgalanmaları ve sermaye akımlarının yönü ile birlikte değerlendirilmesi gereken dinamik bir süreçte bağlıdır.

Dış Ticaret Dengesizliğinin Çözümü

Dış ticaret dengesi, ekonomik istikrar ve ödemeler bilançosu bütünlüğü açısından kritik bir gösterge olmasına rağmen, hem açık hem de fazla durumları belirli ekonomik riskler ve yapısal sorunlar barındırmaktadır. Önceki bölümlerde incelendiği üzere dış ticaret açığı; üretim yapısı, teknoloji, döviz kuru ve ithalat bağımlılığı gibi yapısal nedenlerle kalıcı hâle gelebilmektedir. Buna karşılık dış ticaret fazlası, tasarruf-yatırım dengesinin yanı sıra üretim

süreçlerindeki yerli katma değer yoğunlaşmasına bağlı olarak süreklilik kazanabilmektedir. Bu bölümde, söz konusu dengesizliklerin doğasına uygun çözüm ve denkleştirme mekanizmaları ele alınacaktır. İlk olarak, Dış Ticaret Açığının Sürdürülebilirliği alt başlığı altında açığın klasik denkleştirme mekanizmaları, ihracatın genişletilmesi, ithalatın sınırlandırılması, borçlanma ve muhasebesel düzenlemeler gibi çeşitli araçlar analiz edilecektir. Ardından, Dış Ticaret Fazlasının Sürdürülebilirliği çerçevesinde, fazla veren ekonomilerin bu durumlarını sürdürmelerini etkileyen faktörler ve yapısal özellikler açıklanacaktır. Bu şekilde, açık ve fazla durumları arasındaki dinamik ilişki, hem yapısal hem de geçici dengeleme mekanizmaları perspektifiyle kapsamlı biçimde değerlendirilecektir (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018; Rodrik, 2004).

Dış Ticaret Açığının Sürdürülebilirliği

Dış ticaret açığının sürdürülebilirliği, bir ekonominin ihracat ve ithalat akımlarının uzun dönemde dengeyi bozmayacak şekilde sürdürülüp sürdürülemeyeceği ile ilgilidir. Uluslararası iktisat literatüründe dış ticaret açığının sürdürülebilirliği, ödemeler bilançosu, döviz rezervleri ve uluslararası borç stokunun birlikte değerlendirilmesiyle analiz edilmektedir (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018). Makroekonomik perspektiften bakıldığında; dış ticaret açığı, ülkenin toplam tasarrufları ile yatırım talebi arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanabilmektedir. Tasarruf-yatırım özdeşliği (veya yaklaşımı), ulusal tasarrufların yerel yatırımları karşılamakta yetersiz kaldığı durumlarda, aradaki farkın zorunlu olarak dış ticaret açığı yoluyla dengelenmektedir. Bu çerçevede, tasarruf açığı veren ekonomiler, dış finansman veya döviz rezervleri aracılığıyla bu dengesizliği geçici olarak telafi edebilseler de; açığın gerisindeki yapısal nedenler ortadan kaldırılmadığı sürece dış denge sorunu kalıcı bir nitelik kazanmaktadır. Ayrıca dış ticaret açığının sürdürülebilirliği, ekonomik yapının esnekliği ve dış şoklara karşı

dayanıklılığı ile de ilişkilidir. Örneğin, ithalat bağımlılığı yüksek, teknoloji ve katma değeri sınırlı bir üretim yapısına sahip ülkelerde, dış talep daralmaları veya döviz kuru dalgalanmaları açığın büyümesine yol açabilir (Lall, 2000; UNCTAD, 2016). Bu bağlamda açığın sürdürülebilirliği, sadece kısa dönemli dengelerle değil, aynı zamanda üretim yapısı ve teknoloji kapasitesi ile uzun vadeli ekonomik yapı ile de yakından ilişkilidir.

Dış ticaret açığının sürdürülebilirliği kavramsal çerçevesi oluşturulduktan sonra, bu bölümün devamında açığın denkleştirilmesine yönelik mekanizmalar; açığın klasik denkleştirme mekanizmaları, ihracatın genişletilmesi, ithalatın sınırlandırılması, borçla geçici finansman ve muhasebesel denkleştirme yöntemleri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu alt başlıklar, dış ticaret açığının sürdürülebilirliği bağlamındaki yapısal ve geçici unsurları sistematik olarak analiz etme imkânı sunacaktır. Bu çerçevede, dış ticaret dengesizliğinin klasik denkleştirme mekanizmaları incelendiğinde, dış ticaret açığının kısa vadede dengelenmesinde, fiyat mekanizmaları, döviz kuru hareketleri ve kısa dönemli sermaye akımları önemli rol oynamaktadır. Dış ticaret açığı veren bir ekonomide, döviz çıkışı yerel para biriminin değerini etkiler; bu durum ihracatı görece ucuz, ithalatı ise daha pahalı hâle getirerek dış ticaret açığını kademeli olarak azalmasına neden olmaktadır (Friedman, 1953). Benzer şekilde, faiz oranlarındaki değişimler ve kısa dönemli sermaye hareketleri, ödemeler bilançosundaki geçici dengesizliklerin giderilmesine katkıda bulunsa da; üretim kapasitesi, teknoloji düzeyi ve ithal ara mallarına bağımlılık gibi yapısal faktörler, bu otomatik mekanizmaların etkinliğini sınırlayabilmektedir. Bu nedenle, dış ticaret açığının sürdürülebilirliği yalnızca fiyat ve döviz kuru mekanizmalarına bağlı kalamaz; yapısal ve geçici araçların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir (Obstfeld & Rogoff, 1996). Sonuç olarak, otomatik dengeleme mekanizmaları, dış ticaret açığının kısa vadeli etkilerini

azaltmak için temel bir çerçeve sağlamaktadır. Dış ticaret açığının sürdürülebilir bir şekilde yönetilebilmesi için yerli katma değeri yükseltilmiş mal ihracatın genişletilmesi, ithalatın sınırlandırılması, açığın borçla geçici finansmanı ve net hata ve noksan yoluyla muhasebesel dengeleme gibi araçların birlikte ele alınmasıyla mümkündür.

Dış ticaret dengesinde ortaya çıkan bozulmaların giderilmesi sürecinde, piyasanın otomatik işleyişi ile ekonomi yönetiminin uyguladığı stratejik müdahaleler birbirini tamamlayan unsurlardır. Bu çerçevede, kronikleşen açıkların yapısal olarak çözüme kavuşturulması ve dış dengenin yeniden tesisi amacıyla başvuru alan temel denkleştirme mekanizmaları aşağıda detaylandırılmıştır.

- **Yerli Katma Değeri Yükseltilmiş Mal İhracatının Genişletilmesi Yoluyla Denkleştirme**

Dış ticaret açığının azaltılmasında yerli katma değeri yükseltilmiş mal ihracatının artırılması, temel ve doğrudan bir dengeleme mekanizması olarak kabul edilmektedir. İhracatın genişletilmesi, üretim kapasitesinin ve teknoloji seviyesinin uygun şekilde kullanılmasıyla, ekonomik kaynakların verimli dağılımına katkıda bulunur ve döviz gelirlerini artırarak ödemeler bilançosu açığını azaltmakta ve ihracatın hem miktar hem de yerli katma değer açısından artırılması ile güçlenmektedir. Başka bir ifadeyle düşük yerli katma değerli ürünler yerine yüksek yerli katma değerli üretim ve işlenmiş ürünlerin ihracata yönlendirilmesi, dış ticaret dengesinin daha sürdürülebilir olmasına katkı sağlar. Ayrıca, ihracatın çeşitlendirilmesi, tek bir ürün veya pazara bağımlılığı azaltarak dış talep şoklarına karşı ekonomiyi daha dirençli hâle getirmektedir (Rodrik, 2004). İhracatın artırılmasına yönelik politikalar, doğrudan üretim teşvikleri, ihracat kredileri, lojistik altyapı yatırımları ve teknolojik kapasitenin güçlendirilmesini içermekte ve kısa vadede döviz gelirlerini artırırken, orta ve uzun vadede üretim yapısını

güçlendirerek dış ticaret açığının sürdürülebilir biçimde azaltılmasına katkı yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak, ihracatın genişletilmesi yoluyla denkleştirme, dış ticaret açığının yönetiminde hem geçici hem de yapısal etkiler sağlayan bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu yöntem, diğer dengeleme araçları olan ithalatın sınırlandırılması, borçla finansman ve muhasebesel düzenlemelerle birlikte değerlendirildiğinde, dış ticaret açığının sürdürülebilir bir biçimde kontrol edilmesine imkân vermektedir.

- **İthalatın Sınırlandırılması Yoluyla Denkleştirme**

Dış ticaret açığının yönetiminde ithalatın sınırlandırılması, klasik ve modern ödemeler bilançosu analizlerinde öne çıkan bir geçici dengeleme mekanizmasıdır. İthalatın kısıtlanması, yerli üretimi teşvik ederek döviz çıkışını azaltırken ödemeler bilançosundaki açığın sınırlandırılmasına katkı sağlar (Krugman, Obstfeld & Melitz, 2018). Bu yöntem, özellikle kısa vadeli dış dengesizliklerin giderilmesinde geçici bir çözüm olarak kullanılır. İthalat kısıtlamaları, tarifeler, kotalar ve bazı durumlarda geçici ithalat yasakları ile uygulanabilir. Bu araçlar, döviz rezervlerinin korunmasına yardımcı olur ve ödemeler bilançosu açığının finansal istikrar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmada kullanılır. Bununla birlikte, ithalatın sınırlandırılması yalnızca kısa vadeli bir dengeleme sağlar; uzun vadede yapısal üretim kapasitesi ve ihracat gelirlerinin artırılması ile desteklenmezse, ekonomik verimlilik kayıplarına ve ticaret ortaklarıyla ilişkilerde bozulmalara yol açabilir. Sonuç olarak, ithalatın sınırlandırılması yoluyla denkleştirme, dış ticaret açığının kısa dönemli yönetiminde etkili bir araçtır. Ancak sürdürülebilir denge için, ihracatın artırılması, borçla finansman ve muhasebesel düzenlemeler gibi diğer dengeleme mekanizmalarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekir.

- **Açığın Borçla Finansman Yoluyla Geçici Olarak Karşılanması**

Dış ticaret açığının geçici olarak finanse edilmesinde borçlanma mekanizması, ödemeler bilançosu dengesizliklerini kısa vadede yönetmeye ve likidite ihtiyacını karşılamaya yönelik kritik bir araçtır. Bir ekonomi, üretim ve tüketim arasındaki farktan kaynaklanan dış ticaret açığını kapatmak amacıyla uluslararası sermaye piyasalarından tahvil ihracı yoluyla borçlanabilir veya doğrudan yabancı ticari kredilere başvurabilir. Bu yöntem, özellikle merkez bankası döviz rezervlerinin hızla tükenmesini önleyerek ekonomik istikrarın korunmasına ve kur şoklarının engellenmesine katkı sağlamaktadır. Dış ticaret açığının borçla finansmanı; özellikle ani dış talep şokları, küresel emtia fiyatlarındaki dalgalanmalar veya ihracat gelirlerindeki geçici düşüşler sırasında ekonomiye nefes aldırان bir tampon işlevi görür. Buna karşın, borçlanma yoluyla sağlanan bu denge, yapısal bir iyileşme içermediği için beraberinde önemli maliyetler ve riskler getirmektedir. Borçlanma, cari dönemdeki tüketim kapasitesini artırsa da, gelecekteki gelirin faiz ve anapara ödemeleri yoluyla dışarıya transfer edilmesi anlamına gelir (Pınar,2024). Borç stokunun kontrolsüz büyümesi, ülkenin risk primini (CDS) yükselterek borçlanma maliyetlerini artırabilir ve uzun dönemde borç sürdürülebilirliğinin ciddi bir risk altına girmesine neden olabilmektedir (Eichengreen, 2008). Ayrıca, finansmanın kalitesi de büyük önem taşır; kısa vadeli borçlanmalarla (sıcak para) finanse edilen dış ticaret açıkları, sermaye çıkışlarına karşı ekonomiyi daha hassas ve kırılgan bir yapıya büründürür. Bu çerçevede, dış ticaret açığının borçla finansmanı, ödemeler bilançosu dengesizliklerini yönetmek için başvurulان dönemsel bir strateji olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu mekanizma, temel üretim yapısındaki verimlilik sorunlarını çözmediği sürece tek başına yeterli değildir. Kalıcı bir denge ve ekonomik direnç için borçlanma yoluyla kazanılan bu zamanın; teknoloji yoğunluklu ihracatın artırılması, yerli ara malı üretiminin teşvik edilmesi ve enerji bağımlılığının azaltılması gibi yapısal dönüşüm süreçleriyle eş zamanlı yürütülmesi zorunluluk arz etmektedir.

- **Net Hata ve Noksan Yoluyla Muhasebesel Denkleştirme**

Dış ticaret açığının yönetiminde ve makroekonomik dengelerin izlenmesinde bir diğer önemli unsur, ödemeler bilançosunda ortaya çıkan "Net Hata ve Noksan" (NHN) kaleminin işlevsel kullanımıdır. Bu yöntem, özellikle kısa dönemde kayıt dışı işlemler, ölçüm hataları veya geçici finansal akımlar nedeniyle ortaya çıkan farkları geçici olarak dengelemeye yöneliktir (IMF, 2009). Ödemeler bilançosu, teorik olarak çift kayıtlı muhasebe sistemine dayandığı için cari işlemler hesabı ile finansal hesapların toplamının sifıra eşit olması beklenir. Ancak uygulamada, verilerin farklı kaynaklardan derlenmesi ve zamanlama farklılıkları nedeniyle bu denge bozulabilmektedir (Erdoğan vd., 2024). Bu noktada net hata ve noksan (NHN) kalemi; kaydedilemeyen veya geç bildirilen işlemleri bünyesinde barındıran bir istatistiksel fark ve dengeleyici kalem olarak işlev görerek, resmi dış denge istatistiklerinin muhasebesel açıdan tutarlı olmasını sağlar. Bu yaklaşımın temel avantajı, kısa vadeli dengesizlikleri ve tanımlanamayan sermaye hareketlerini geçici olarak yönetebilmesidir (Akyüz, 2017). Özellikle dış ticaret açığının yüksek olduğu dönemlerde, kayıt dışı döviz girişleri veya anketlerle tam tespit edilemeyen gelirler gibi unsurlar NHN üzerinden sisteme dahil edilerek finansman ihtiyacının muhasebesel olarak kapanmasına yardımcı olur. Ancak NHN kalemi, yapısal dış ticaret açığını ve bu açığın temelinde yatan üretim kısıtlarını ortadan kaldırmaz. Bu kalem bir politika aracı olmaktan ziyade, sistemdeki eksiklikleri gösteren teknik bir gösterge niteliğindedir. Her ne kadar pozitif NHN girişleri, dış ticaret açığının ilave bir borçlanma maliyetine gerek kalmadan kapatılmasına imkan verse de, negatif çıkışlar ödemeler dengesinde ihtiyaç duyulan finansman miktarının artmasına neden olabilmektedir (Aizenman & Lee, 2007). Dolayısıyla sürdürülebilir bir dış denge için NHN kaleminin sağladığı geçici denkleştirme, mutlaka üretim yapısının dönüştürülmesi ve ihracatın artırılması gibi köklü mekanizmalarla

birlikte değerlendirilmelidir (Akyüz, 2017). Bu bağlamda, net hata ve noksan yoluyla muhasebesel dengeleme, dış ticaret açığının kısa dönemli etkilerini istatistiksel düzeyde hafifletebilen geçici bir araç olarak işlev görür ve ödemeler bilançosu istikrarının teknik olarak sağlanmasında tamamlayıcı bir rol oynar.

Dış Ticaret Fazlasının Sürdürülebilirliği

Dış ticaret fazlası, mal ihracatından elde edilen döviz gelirlerinin mal ithalatı için yapılan döviz harcamalarını aşması sonucu ödemeler bilançosunda pozitif denge oluşmasıdır. Bu fazlanın sürdürülebilirliği, kısa vadede döviz kuru istikrarı, uzun vadede ise büyüme ve makroekonomik dayanıklılık açısından belirleyicidir. Sürekli fazla, rezerv birikimini ve dış şoklara karşı hareket alanını artırırken, dış dengeyi bir uyum sorunundan stratejik varlık yönetimi meselesine dönüştürmektedir (Obstfeld & Rogoff, 1996). Bu nedenle dış fazla, tüketilmesi gereken geçici bir kazanç değil, uzun vadeli kapasiteyi genişletecek bir kaldıraçtır. Sürdürülebilirlik, ihracatın yapısal niteliğine bağlıdır. Sektörel ve coğrafi çeşitlilik ile yüksek yerli katma değer oranı, fazlanın kalıcılığını güçlendirir. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde üretim kapasitesinin ve teknoloji yoğun sektörlerin geliştirilmesi belirleyici unsurdur. Dış fazla, yurt dışı doğrudan yatırımlar yoluyla küresel üretim ağlarına entegrasyonu ve gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesini destekleyebilir (Dunning, 1993). Bu yatırımlar finansal getiri yanında teknoloji transferi, marka erişimi ve stratejik sektörlerde varlık edinimi gibi uzun vadeli avantajlar sağlar.

Rezerv politikaları da kritik öneme sahiptir. Uluslararası rezerv birikimi kriz dönemlerinde ödeme kapasitesini koruyan bir güvenlik mekanizmasıdır (Aizenman & Lee, 2007). Ancak amaç yalnızca rezerv artırmak değil, risk-getiri dengesi gözetken etkin bir portföy yapısı oluşturmaktır. Çeşitlendirilmiş rezerv yönetimi para politikası bağımsızlığını ve finansal istikrarı güçlendirir. Bu

çerçeve devlet varlık fonları ve egemen yatırım fonları, dış fazlayı aktif gelir kaynağına dönüştüren kurumsal araçlar olarak öne çıkar (IMF, 2015). Uygulama örnekleri sürdürülebilirlik stratejilerini somutlaştırmaktadır. Çin, yüksek dış ticaret fazlasını sterilizasyon politikalarıyla yöneterek iç para arzı üzerindeki baskıyı sınırlamakta ve rezervlerini küresel altyapı yatırımlarına yönlendirmektedir (SAFE, 2024; World Bank, 2024; GACC, 2024). Bu yaklaşım, fazlayı jeoekonomik etki ve yeni ticaret ağları oluşturma aracı hâline getirmektedir. Norveç ise enerji gelirlerinden kaynaklanan fazlayı Hükümet Emeklilik Fonu Global aracılığıyla uluslararası finansal varlıklara yatırarak “Hollanda Hastalığı” riskini azaltmakta ve nesiller arası servet aktarımını güvence altına almaktadır (Al-Kasim, 2021; NBIM, 2024; IMF, 2024).

Sonuç olarak dış ticaret fazlasının sürdürülebilirliği, yalnızca fazla vermeye değil, bu fazlanın nasıl yönetildiğine bağlıdır. Üretim yapısıyla uyumlu ihracat stratejileri, etkin rezerv ve varlık yönetimi ile küresel yatırımlara dayalı uzun vadeli planlama, fazlayı makroekonomik istikrar ve ulusal refah artışı sağlayan stratejik bir araca dönüştürmektedir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Dış ticaret dengesi, bir ekonominin yalnızca dış ticaret performansını özetleyen statik bir veri kümesi değil; üretim yapısını, teknolojik kapasitesini ve uluslararası iş bölümündeki hiyerarşik konumunu kristalize eden temel bir makroekonomik göstergedir. Mevcut veriler ve kuramsal yaklaşımlar göstermektedir ki; dış ticaret açığı ya da fazlası tek başına normatif bir başarı veya başarısızlık yargısı üretmekten uzaktır. Bu dengesizliklerin asıl önemi; sürdürülebilirliği, finansman kalitesi ve ekonominin uzun dönemli üretim potansiyeli üzerindeki dönüştürücü etkisiyle ölçülmektedir. İktisat literatüründeki gelişim süreci, dış ticaret dengesini makroekonomik istikrarın pasif bir yan ürünü olarak değil, ulusal

Üretim sisteminin küresel pazardaki doğrudan bir yansımasy olarak konumlandırmaktadır. Bu bakımdan dış denge analizi; bir ülkenin sanayileşme stratejisi, teknoloji politikası ve nihayetinde kalkınma paradigması ile kopmaz bir bütünlük arz etmektedir. Klasik iktisadi düşünce, dış ticaret dengesinin piyasa mekanizması ve fiyat ayarlamaları (döviz kuru, faiz oranları vb.) yoluyla kendiliğinden dengeye geleceğini öngörse de, modern iktisadi yaklaşımlar ve küresel ticaretin mevcut asimetrik dinamikleri, bu dengenin yapısal niteliğine dikkat çekmektedir. Özellikle düşük katma değerli ve ham madde yoğunluklu üretime dayalı ekonomilerde, büyüme ile ithalat gereksinimi arasında yapısal bir korelasyon (Thirlwall Kısıtı) oluşmaktadır. Bu tür ekonomilerde ihracat hacmi artsa dahi, üretim sürecinin ileri teknoloji içeren ara mallardaki dışa bağımlılığı nedeniyle net katma değer ve döviz kazancı sınırlı kalmaktadır. Montaj sanayii, fason üretim modelleri ve kritik girdilerdeki ithalat zorunluluğu, kronik dış ticaret açıklarının geçici konjonktürel dalgalanmalardan ziyade, her üretim döngüsünde kendini tekrar eden yapısal bir sonuç olduğunu teyit etmektedir. Uluslararası retim süreçlerinin düşük gelir getiren montaj ve basit işleme safhalarında sıkışıp kalmak, yüksek işlem hacimlerine rağmen ekonomileri dış şoklara karşı daha kırılgan ve dengesizliğe açık bir yapıya hapseder.

Bu perspektiften bakıldığında, dış ticaret açığı çoğu zaman kısa vadeli bir likidite veya finansman problemi değil; üretim yapısının maruz kaldığı bir "kapasite kısıtıdır". Açığın borçlanma, portföy yatırımları veya rezerv kullanımı yoluyla finanse edilmesi, yapısal uyum sürecini yalnızca ertelemekte, sorunun köküne müdahale etmemektedir. Kalıcı zm, klasik denkleştirme mekanizmalarının ve daraltıcı para-maliye politikalarının ötesinde; ihracatın teknolojik içeriğini zenginleştirmek, yerli katma değeri artırmak ve üretimi dikey olarak derinleştirmekle mümkündür. retilimin dikey derinleşmesi; bir ekonominin sadece parçaları birleştiren bir "montaj hattı" olmaktan çıkıp, o parçaların

tasarımından kritik bileşenlerinin üretimine kadar tüm değer yaratan safhalara hâkim olması anlamına gelir. Bu süreç, yerli sanayinin teknolojik içeriğini güçlendirerek ithal ara malına olan kronik bağımlılığı yapısal olarak kırmakta ve ihracatın birim değerini yükseltmektedir. Öte yandan dış ticaret fazlası, yalnızca giderilmesi gereken bir küresel dengesizlik unsuru değil; doğru yönetildiğinde ulusal servet birikimini ve nesiller arası adaleti besleyen stratejik bir imkândır. Çin, Almanya, Hollanda ve Norveç gibi ülke deneyimlerinin de ortaya koyduğu üzere; sistematik olarak fazla veren ekonomiler, bu artı değeri yabancı varlık edinimi, stratejik rezerv birikimi ve küresel yatırım kapasitesi geliştirme yoluyla birer "makroekonomik kalkan" haline getirmişlerdir. Fazlanın; egemen varlık fonları veya uzun vadeli dış varlık portföyleri aracılığıyla, iç piyasada enflasyonist baskı yaratmadan (sterilize edilerek) yönetilmesi, dış dengeyi pasif bir muhasebe sonucundan aktif bir jeopolitik ve ekonomik güç unsuruna dönüştürmektedir.

Çalışmanın temel bulgusu şudur: Dış ticaret dengesi, dış ticaret politikalarının müstakil bir hedefi olmaktan ziyade, ulusal üretim sisteminin bir çıktısıdır. İhracat rakamlarını niceliksel olarak artırmak, eğer bu artış yerli katma değer ve teknolojik derinlikle desteklenmiyorsa, sürdürülebilir bir denge sağlamaya yetmemektedir. Bu nedenle dış ticaret açığı, özünde bir "yetersiz ihracat" sorunundan ziyade, bir "yanlış uzmanlaşma" ve üretim sisteminin nitelik sorunudur. Kalıcı ve sağlıklı bir dış denge yapısı; eğitim sisteminin niteliğinden Ar-Ge teşviklerine, sanayi stratejisinden finansal piyasaların derinliğine kadar uzanan eş zamanlı bir yapısal dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Sürdürülebilir dış ticaret istikrarı; kısa vadeli mali veya parasal ince ayarlamaların değil, ekonominin bilgi, teknoloji ve tasarım üretebilme yeteneğinin bir ürünüdür. Kısa vadeli finansman çözümleri veya devalüasyon bazlı fiyat rekabeti geçici rahatlamalar sağlasa da, gerçek iyileşme ekonominin "fiyat rekabetinden" "nitelik ve inovasyon rekabetine"

geçmesiyle başlar. Bu noktada dış ticaret politikası ile kalkınma stratejisi, aynı dönüşüm sürecinin birbirini tamamlayan iki farklı boyutu olarak değerlendirilmelidir. Dış dengeyi kalıcı biçimde iyileştiren ülkeler, ticaret performansını tek başına bir amaç olarak görmemiş; üretim sistemini yüksek teknoloji ve yüksek katma değerli bir yapıya dönüştürmeyi stratejilerinin merkezine yerleştirmişlerdir. Özetle ifade etmek gerekirse kalıcı dış denge; bir ekonominin ne kadar büyüdüğünü gösteren sayısal bir veri değil; o ekonominin nasıl bir üretim modeline sahip olduğunun, katma değeri nasıl yarattığının ve bu büyüme ivmesini küresel sistem içerisinde ne kadar sürdürebileceğinin en somut kanıtıdır.

Kaynakça

Aizenman, J., & Lee, J. (2007). International reserves: Precautionary vs. mercantilist views, theory and evidence. *Open Economies Review*, 18(2), 191–214. <https://doi.org/10.1007/s11079-007-9030-z>

Akyüz, Y. (2017). *Playing with fire: Deepened financial integration and changing vulnerabilities of the Global South*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198797173.001.0001>

Alagöz, M. (2007). Dış ticaret teorileri ve uluslararası ekonomi politik. M. Ataman (Ed.), *Küresel güç ve refah: Uluslararası ekonomi politik teorileri ve alanları içinde* (s. 165). Nobel Yayın Dağıtım.

Al-Kasim, F. (2021). *Resource management and the Norwegian model: Lessons for emerging economies*. Oxford University Press.

Ataman, M. (2023). *Uluslararası ekonomi politik: Teoriler, aktörler ve alanlar*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Bahmani-Oskooee, M., & Hegerty, S. W. (2010). The J-curve and exchange rate pass-through: Evidence from Germany. *Journal of Post Keynesian Economics*, 32(4), 541–558. <https://doi.org/10.2753/PKE0160-3477320403>

Bahmani-Oskooee, M., & Ratha, A. (2004). The J-curve: A literature review. *Applied Economics*, 36(13), 1377–1398. <https://doi.org/10.1080/00036840410001710189>

Bernanke, B. S. (2005). *The global saving glut and the U.S. current account deficit*. Federal Reserve Board. <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2005/20050310/default.htm>

Clarida, R., Galí, J., & Gertler, M. (1999). The science of monetary policy: A New Keynesian perspective. *Journal of Economic Literature*, 37(4), 1661–1707. <https://doi.org/10.1257/jel.37.4.1661>

Dunning, J. H. (1993). *Multinational enterprises and the global economy*. Addison-Wesley.

Eichengreen, B. (2008). *Globalizing capital: A history of the international monetary system* (2. baskı). Princeton University Press.

Erdoğan, S., Alagöz, M., & Yokuş, T. (2024). *Dengesizlikteki denge: Net hata ve noksan hesabı G-20 ve Türkiye örneği*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Erdoğan, S., Aytaç, D., & Caner, A. (2024). *Ödemeler dengesi analizi: Teori ve Türkiye uygulaması*. Umuttepe Yayınları.

Feenstra, R. C. (2015). *Advanced international trade: Theory and evidence* (2. baskı). Princeton University Press.

Friedman, M. (1953). *Essays in positive economics*. University of Chicago Press.

Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *The American Economic Review*, 58(1), 1–17.

GACC (General Administration of Customs of the People's Republic of China). (2024). *China's foreign trade report: Annual statistics and strategic outlook*. <http://english.customs.gov.cn/>

Galí, J., & Monacelli, T. (2005). Monetary policy and exchange rate volatility in a small open economy. *The Review of Economic Studies*, 72(3), 707–734. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937X.2005.00349.x>

Gereffi, G., Humphrey, J., & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1), 78–104. <https://doi.org/10.1080/09692290500049805>

Gülmez, A. (2024). *Uluslararası iktisat: Kuram, politika ve güncel sorunlar* (5. baskı). Aktüel Yayınları.

Hausmann, R., Hwang, J., & Rodrik, D. (2007). What you export matters. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 1–25. <https://doi.org/10.1007/s10887-006-9009-4>

Hickel, J., Sullivan, D., & Zoomkawala, H. (2021). Plunder in the post-colonial era: Quantifying drain from the global south through unequal exchange, 1960–2018. *New Political Economy*, 26(6), 1030–1047. <https://doi.org/10.1080/13563467.2021.1899159>

Hummels, D., Ishii, J., & Yi, K. M. (2001). The nature and growth of vertical specialization in world trade. *Journal of International Economics*, 54(1), 75–96. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(00\)00093-3](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(00)00093-3)

IMF. (2009). *Balance of payments and international investment position manual* (6. baskı). International Monetary Fund.

IMF. (2015). *Sovereign wealth funds: Aspects of governance structures and investment strategies*. International Monetary Fund.

IMF. (2019). *World economic outlook: Global manufacturing downturn, rising trade barriers*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/10/01/world-economic-outlook-october-2019>

IMF. (2024). *Norway: Staff report for the 2024 Article IV Consultation*. International Monetary Fund.

Kaplinsky, R. (2005). *Globalization, poverty and inequality: Between a rock and a hard place*. Polity Press.

Krugman, P. R. (1980). Scale economies, product differentiation, and the pattern of trade. *The American Economic Review*, 70(5), 950–959.

Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2009). *International economics: Theory and policy* (8. baskı). Addison-Wesley.

Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2018). *International economics: Theory and policy* (11. baskı). Pearson.

Lall, S. (1992). Technological capabilities and industrialization. *World Development*, 20(2), 165–186. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(92\)90097-F](https://doi.org/10.1016/0305-750X(92)90097-F)

Lall, S. (2000). The technological structure and performance of developing country manufactured exports, 1985–98. *Oxford Development Studies*, 28(3), 337–369. <https://doi.org/10.1080/713688318>

McCombie, J. S. L., & Thirlwall, A. P. (1994). *Economic growth and the balance-of-payments constraint*. St. Martin's Press.

Milesi-Ferretti, G. M., & Razin, A. (1996). *Current-account sustainability* (Princeton Studies in International Finance No. 81). Princeton University.

NBIM (Norges Bank Investment Management). (2024). *Government Pension Fund Global: Annual report 2023*. <https://www.nbim.no/>

Obstfeld, M., & Rogoff, K. (1996). *Foundations of international macroeconomics*. MIT Press.

OECD. (2015). *The innovation strategy 2015: An agenda for policy action*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264233393-en>

Özen, Ç. (2024). *Uluslararası ekonomi politik: Küresel düzenin dönüşümü ve kuramsal yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.

Öztürk, N. (2024). *İktisadi düşünce tarihi: Okullar, kavramlar ve güncel tartışmalar*. Ekin Yayınevi.

Pınar, A. (2024). *Temel makroekonomik göstergeler ile Türkiye'nin ekonomik performansı*. Atlas Akademi Yayınları. <https://www.atlasakademi.com/temel-makroekonomik-gostergeler-ile-turkiyenin-ekonomik-performansi>

Roberts, M. (2020). *The economics of modern imperialism*. Next Recession Publishing.

Rodrik, D. (2004). *Industrial policy for the twenty-first century*. Harvard University Kennedy School of Government Working Paper. <https://doi.org/10.2139/ssrn.617544>

Rodrik, D. (2008). *The real exchange rate and economic growth*. Brookings Papers on Economic Activity, 2008(2), 365–412. <https://doi.org/10.1353/eca.0.0020>

SAFE (State Administration of Foreign Exchange). (2024). *Annual report on China's international receipts and payments*. <http://www.safe.gov.cn/>

Seyidoğlu, H. (2023). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama* (21. baskı). Güzem Can Yayınları.

Thirlwall, A. P. (2011). *Economics of development: Theory and evidence* (9. baskı). Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-0-230-34533-1>

UNCTAD. (2016). *Trade and development report 2016: Structural transformation for inclusive and sustained growth*. United Nations.
https://unctad.org/system/files/official-document/tdr2016_en.pdf

Woodford, M. (2003). *Interest and prices: Foundations of a theory of monetary policy*. Princeton University Press.

World Bank. (2024). *Global economic prospects: Diverging paths and structural risks*. World Bank Publications.

TÜRKİYE’DE SİYASİ İSTİKRARIN EKONOMİK GÖSTERGİLERİ ÜZERİNDEN ETKİSİ*

CEREN PEHLİVAN¹

İLKAY SALTIK GÜR²

Giriş

Siyasal istikrarsızlık, demokratik kurumların etkin biçimde işlemediği, hukukun üstünlüğü ilkesinin zayıfladığı, karar alma mekanizmalarının öngörülebilirliğini kaybettiği ve yönetsel kapasitenin verimli çalışmadığı durumları ifade etmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, siyasi süreçlerdeki kırılganlıklar ekonomik büyüme performansını sınırlayan temel faktörlerden biridir (Acar, 2019:5-15). Siyasi istikrar; devlet kurumlarının güvenilirliği, yönetim süreçlerindeki süreklilik, kamusal otoritenin meşruiyeti ve toplumsal uyum gibi bileşenlere dayanmaktadır. Huntington (1968), bir ülkede siyasi istikrarın sağlanabilmesi için devlet kapasitesi ile toplumsal talepler arasında denge kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Benzer biçimde Alesina vd. (1996), siyasi istikrarın ekonomik ve toplumsal kazanımlar için kritik bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır.

Terörizm, siyasi istikrarı tehdit eden en önemli güvenlik sorunlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Literatürde terörizm;

* Bu çalışma 23-25 Ekim 2025 tarihinde Tunceli’de düzenlenen 14. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu’nda (KAYSEM14) özet metin olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Munzur Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, ORCID: [0000-0001-5632-2955](https://orcid.org/0000-0001-5632-2955), E-mail: cerenpehlivan@munzur.edu.tr, Tunceli, Türkiye.

² Öğr. Görevlisi, Munzur Üniversitesi, Çemişgezek MYO, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID: [0000-0002-3010-0286](https://orcid.org/0000-0002-3010-0286), E-mail: ilkeysaltikgur@munzur.edu.tr, Tunceli, Türkiye.

siyasal, ideolojik veya stratejik amaçlarla planlı şiddet kullanımı şeklinde tanımlanmaktadır (Schmid ve Jongman, 1988:5-6). Modern terör stratejileri, yalnızca fiziki zarar yaratmayı değil, aynı zamanda geniş kitlelerin algısını dönüştürmeyi hedefleyen psikolojik bir yöntem niteliği taşımaktadır. Türkiye özelinde terörizm; tarihsel süreç içerisinde etnik, dini ve ideolojik motivasyonlarla değişen biçimlerde ortaya çıkmış, devletin iç güvenlik politikalarını, toplumsal yapıyı ve ekonomik dengeleri doğrudan etkilemiştir (Kirişçi ve Winrow, 1997:119-150). Jeopolitik konumu ve bölgesel çatışmalara olan yakınlığı, Türkiye’de terörle mücadelenin süreklilik arz eden bir devlet politikası olmasına yol açmıştır. Crenshaw (1981), terörizmin siyasi otoritenin meşruiyetini hedef alan stratejik bir araç olduğunu belirterek, siyasal sistemlerin kırılganlığını artırma potansiyeline dikkat çekmektedir.

Türkiye’de terörizmin yoğunlaştığı dönemler incelendiğinde, bu eylemlerin siyasal yapıyı çok boyutlu şekilde etkilediği görülmektedir. Öncelikle terör olaylarının arttığı zamanlarda, hükümet politikalarının ağırlık merkezinin güvenlik eksenine kaydığı gözlemlenmektedir. Crenshaw (2011), bu durumun demokratikleşme, özgürlükler, sivil toplum katılımı ve reform süreçlerinin geri plana itilmesine yol açtığını ifade etmektedir. Türkiye’nin 1990’lı yıllarındaki siyasal atmosfer, güvenlik odaklı politika yaklaşımının kurumsal istikrar üzerinde nasıl bir baskı yarattığının önemli bir örneğidir.

Toplumsal güvenin sarsılması, terörizmin bir başka kritik etkisidir. Pape (2005), şiddet eylemlerinin toplumda korku, belirsizlik ve güvensizlik duygularını güçlendirdiğini ve bunun siyasal davranışları dolaylı şekilde yönlendirdiğini vurgular. Kitlelerin geleceğe yönelik güven duygusunun kaybolması, toplumsal dayanışmayı zayıflatmakta ve kutuplaşmayı artırmaktadır. Özellikle kentlerde yoğunlaşan saldırıların ardından, kamu düzenine ilişkin algı zedelenmekte ve bu da siyasal istikrara yönelik kırılganlıkları derinleştirmektedir.

Terörizmin ekonomik etkileri ise siyasal istikrara dolaylı fakat oldukça güçlü bir kanaldan yansımaktadır. Enders ve Sandler (1996), terörizmin yatırım ortamını bozduğunu, turizm gelirlerini düşürdüğünü ve sermaye akışlarını olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Ekonomik istikrarsızlığın artması; kamu bütçesi üzerinde güvenlik harcamaları nedeniyle baskı yaratmakta, sosyal projelere ayrılan kaynakları daraltmakta ve bölgesel kalkınma eşitsizliklerini büyötmektedir. Böylece terörizm, ekonomik performans aracılığıyla siyasal yapının direncini zayıflatmaktadır.

Terörizm yalnızca güvenlik perspektifiyle ele alınabilecek bir olgu olmayıp, ekonomik kalkınma süreçlerini doğrudan şekillendiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle terör olaylarının yoğunlaştığı dönemlerde, ekonomik aktörlerin risk algısı artmakta ve yatırımların yönü değişmektedir. Ekonomik rasyonalite çerçevesinde sermaye, güvenli bölgeleri tercih etmekte; bu ise ülke içinde mekânsal olarak farklı düzeyde kalkınma dinamiklerinin oluşmasına neden olmaktadır. Enders ve Sandler (1996), terörizmin doğrudan maliyetlere ek olarak dolaylı maliyetler (yatırım ertelemeleri, sermaye kaçıışı, turizm gelirlerinde azalma) üzerinden daha yıkıcı etkilere sahip olduğunu vurgulamıştır. Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllar ve 2000’lerin ilk yarısı incelendiğinde, terör olaylarının yoğunlaştığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ekonomik göstergelerin ulusal ortalamanın gerisinde kaldığı gözlemlenmiştir.

Kalkınma literatürü, güvenlik ortamının iyileştirilmesinin bölgesel refah artışının temel koşullarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, terörizmin sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle bağdaşmadığı; sosyal sermayeyi zayıflattığı, bölgeler arası göçü hızlandırdığı ve işgücü piyasalarını bozduğu ifade edilmektedir (Kılıç ve Bayraktar, 2020). Ayrıca, terör saldırılarının yoğunlaştığı dönemlerde uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları ülke risk primlerini yükseltmekte; kamunun borçlanma maliyetleri artmaktadır. Bu sonuç, kamu harcamalarının üretimden

güvenlik alanına kaymasına yol açmakta ve ekonomik büyüme kapasitesini daha fazla baskılamaktadır (Arı ve Ulucak, 2021:567-585).

Güvenlik harcamaları artarken, devlet bütçesinin sosyal politika ve kalkınma yatırımlarına ayrılan bölümü daralmaktadır. Lee (2020), güvenlik odaklı kamu harcamalarının kalkınma hedefleriyle çelişebileceğini ve fırsat maliyetinin yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye’de terörle mücadele için ayrılan kaynaklar altyapı, eğitim ve yenilikçilik gibi büyümenin itici unsurlarından kesilerek karşılanmakta; bu ise uzun vadeli kalkınma hedeflerini zayıflatmaktadır. Özellikle PKK terörünün yoğun olduğu kırsal bölgelerde kamu harcama yapısının güvenlik merkezli hale gelmesi, insan sermayesinin güçlendirilmesi için gerekli eğitim ve sağlık hizmetlerinin geri planda kalmasına yol açmıştır (Kılavuz ve Gürsel, 2018:210).

Bu çalışmada siyasal istikrarın ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi incelenmiştir. 1996-2024 yıllarını kapsayan çalışmada Türkiye için bir çalışma yürütülmüştür. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konuya ait teorik bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında literatür bölümünde çalışmaya ait taramalar yapılmıştır. Son bölümde ise ampirik bulgulara yer verilmiştir.

Literatür

Alesina vd., (1996) çalışmalarında politik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 1950-1982 yıllarını kapsayan çalışmada 113 ülke için panel analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda politik istikrarsızlığın yatırımları azaltarak büyüme üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğu belirlenmiştir.

Şanlısoy ve Kök (2013) Türkiye’de politik istikrarsızlık ile büyüme arasındaki ilişkiyi 1987-2006 yıllarını baz alarak araştırmışlardır. Zaman serisi analizinin kullanıldığı çalışmada politik istikrarsızlıkla ekonomik büyüme arasındaki ters yönlü bir bağlantının olduğu görülmüştür.

Ahmed ve Pulok (2013), Bangladeş için yaptıkları çalışmada zaman serisi analizini kullanmışlardır. Politik istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Balan (2016) çalışmasında Türkiye için bir araştırma yürütmüştür. 1986-2013 yılları için yürütülen çalışmada zaman serisi analizleri yapılmıştır. Politik istikrarla devlet harcamaları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışma sonucunda politik istikrarın devlet harcamalarında meydana gelen değişimin %8'ini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca devlet harcamalarının ise politik istikrarda meydana gelen değişimin %13'ünü açıkladığı saptanmıştır.

Şanlısoy ve Çetin (2017) Türkiye'de makro değişkenlerin politik istikrarsızlık değişkeniyle olan ilişkisini incelenmişlerdir. Büyüme, enflasyon, işsizlik, bütçe açığı, cari açık, faiz oranı, dış borç çalışmada makro değişkenleri temsilen kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda politik istikrarsızlıktan makro ekonomik performansa doğru tek yönlü bir bağlantının olduğu belirlenmiştir.

Alper (2018) BRICS-T ülkelerinde politik istikrarın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmasında 1996-2016 yıllarını ele alarak bir analiz yürütmüştür. Yapılan analizin sonucunda politik istikrarda gerçekleşecek %1'lik artışın ekonomik büyümeyi %1.27 arttırdığı görülmüştür.

Akbıyık ve Özek (2019) çalışmalarında 2002-2017 dönemini ele almışlardır. Ülke olarak Avrupa Birliği üyesi 10 Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) geçiş ekonomisinde (Slovenya, Polonya, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Slovakya, Romanya, Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti) tercih edilmiştir. Politik istikrar ile makroekonomik belirleyiciler arasındaki bağlantının araştırıldığı çalışma sonucunda seçili değişkenler arasında yapılan panel analizleri sonucunda kısa ve uzun dönemli bir bağlantının olduğu saptanmıştır.

Pehlivan ve Han (2022) demokrasi ve politik istikrarın seçili makro değişkenler üzerindeki etkisini panel analiziyle incelemişlerdir. 2003-2018 yıllarını kapsayan çalışmada İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye olan seçili 10 ülke için analiz yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ele alınan mevcut değişkenler arasında bir bağlantının olduğu görülmüştür.

Aydınbaş (2023) çalışmasında politik istikrar endeksi, istihdam, ticari açıklık ve kişi başına gayrisafi yurt içi hâsıla arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Çalışmada BRICS ülkeleri ile MIST ülkeleri için bir çalışma yürütülmüştür. 2002-2021 yıllarının baz alındığı çalışma sonucunda politik istikrar endeksi, oranı, istihdam oranı, ticari açıklık ve kişi başına GSYH arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ravanoğlu (2025) çalışmasında 38 İslam İşbirliği Örgütü üyesi ülke için bir araştırma yürütmüştür. 2002-2021 dönemi için yapılan çalışmada panel analizi kullanılmıştır. Politik istikrar ve enerji tüketiminin ekonomik büyümeye olan etkisinin araştırıldığı çalışma sonucunda politik istikrar ve şiddet olaylarının yokluğunun ekonomik büyümeyi üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu görülmüştür.

Veri Seti

Bu çalışmada kullanılan veri seti, 1996-2024 dönemini kapsamakta olup Türkiye ekonomisinin temel makroekonomik göstergelerini içermektedir. Tüm değişkenler yıllık frekansta düzenlenmiş olup, 1996-2024 dönemine ait dengeli bir veri seti oluşturulmuştur. Veriler Dünya Bankası kaynaklarından temin edilmiştir.

Çalışmada incelenen model şu şekildedir:

$$POLIST_t = \alpha_0 + \alpha_1 ENF_t + \alpha_2 BUYUME_t + \alpha_3 ISZ_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada $POLIST_t$ politik istikrarı, ENF_t enflasyon oranını, $BUYUME_t$ ekonomik büyüme oranını, ISZ_t ise işsizlik oranını

temsil etmektedir. Modelde incelenen değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	POLIST	ENF	BUYUME	ISZ
Ortalama	24.221	29.593	4.826	10.052
Medyan	23.936	12.278	5.533	10.304
Maksimum	40.776	85.669	11.439	14.026
Minimum	7.142	6.251	-5.750	6.495
Std. Sapma	8.889	27.939	4.285	1.960
Çarpıklık	-0.001	0.873	-0.865	-0.067
Basıklık	2.437	2.156	3.416	2.758
Jarque-Bera	0.382	4.550	3.825	0.092
Olasılık	0.825	0.102	0.147	0.954

Veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, politik istikrar değişkeninin ortalama değerinin 24.22 olduğu, minimum 7.14 ve maksimum 40.78 aralığında değiştiği görülmektedir. Bu durum, dönem boyunca politik istikrar düzeyinde belirgin dalgalanmalar yaşandığını göstermektedir. Enflasyon değişkeni ortalama 29.59 ile en yüksek değişken olup, 6.25 ile 85.67 arasında geniş bir aralıkta değişmektedir; bu da enflasyon oranlarının dönem boyunca yüksek oynaklık sergilediğini ve ekonomik istikrarsızlık dönemlerinin yaşandığını göstermektedir. Ekonomik büyüme ortalama 4.83 düzeyinde gerçekleşmiş, minimum -5.75 ve maksimum 11.44 değerleriyle ekonomik daralma ve genişleme dönemlerini yansıtmıştır. İşsizlik ise ortalama 10.05 olup, diğer değişkenlere kıyasla daha düşük bir oynaklığa sahiptir. Çarpıklık-basıklık değerleri ile Jarque-Bera normallik sınaması sonuçları değişkenlerin normal dağılım sergilediğini göstermektedir.

Metodoloji

Fourier ADF Birim Kök Testi

Enders ve Lee (2012), klasik ADF birim kök testini genişleterek, zaman serilerinde yapısal kırılmaların varlığını daha esnek bir biçimde dikkate alan bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımda, kırılmaların ani ve keskin biçimde değil, kademeli ve

yumuşak bir şekilde gerçekleştiği varsayılmaktadır. Bu yumuşak geçişler, modele eklenen Fourier terimleri aracılığıyla temsil edilmektedir. Modelde yer alan deterministik bileşen aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Enders ve Lee, 2012: 197):

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (1)$$

Burada k , Fourier terimlerinin frekans sayısını ifade etmekte olup, serideki kırılmaların dalga şeklindeki yapısını belirler. Bu bileşen, serinin trendinde meydana gelen doğrusal olmayan değişimleri yakalamaya yardımcı olur.

Fourier ADF (FADF) modeli ise şu şekilde ifade edilmektedir (Enders ve Lee, 2012: 198):

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \delta_t + \beta y_{t-1} + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{i=1}^p \vartheta_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Bu denklemde y_t incelenen zaman serisini, p ise uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. FADF testi iki aşamada uygulanmaktadır. İlk aşamada, denklem $1 \leq k \leq 5$ aralığındaki farklı frekans değerleri için tahmin edilir ve en düşük kalıntı kareler toplamına sahip model en uygun model olarak seçilir. İkinci aşamada, Fourier terimlerinin (sinüs ve kosinüs bileşenlerinin) modele anlamlı bir katkı yapıp yapmadığı F testi ile değerlendirilir. Eğer Fourier terimleri anlamlı bulunursa, birim kök varlığını test etmek amacıyla $\beta = 0$ hipotezi t testi yardımıyla sınanır. Buna karşılık, Fourier terimleri istatistiksel olarak anlamlı değilse, klasik ADF testi sonuçlarının kullanılması önerilir.

Fourier ADL Eşbütünleşme Analizi

Banerjee vd. (2017), geleneksel otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) modelini genişleterek, modele Fourier fonksiyonlarını entegre etmiş ve böylece Fourier ADL (FADL) modelini geliştirmişlerdir. Bu yaklaşım, zaman serilerinde ortaya çıkabilecek bilinmeyen biçimdeki doğrusal olmayan yapısal

kırılmaları dikkate almak amacıyla deterministik bileşene sinüs ve kosinüs terimlerinden oluşan bir Fourier fonksiyonu eklemektedir. Böylece model, klasik ARDL yapısına esneklik kazandırmakta ve serideki kademeli değişimleri yakalayabilmektedir.

FADL modelinin genel formu aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Banerjee vd., 2017: 117):

$$\Delta y = \alpha_0 + \eta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \eta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \eta_3 (y_{t-1} + \omega x_{t-1}) + \eta_4 \sum_{i=1}^q \Delta y_{t-i} + \eta_5 \sum_{i=1}^p \Delta x_{t-i} + e_t \quad (3)$$

Bu denklemde gösterim kolaylığı açısından yalnızca bir bağımsız değişken (x_t) yer almaktadır. Modeldeki parametrelerden α_0 , η_1 , η_2 , η_3 , η_4 ve η_5 katsayıları temsil ederken, e_t hata terimini göstermektedir. k Fourier frekans sayısını, t zamanı, T gözlem sayısını; sin ve cos terimleri ise serideki olası doğrusal olmayan eğilimleri temsil eden trigonometrik fonksiyonları ifade etmektedir. Modelin tahmin süreci iki aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, $1 \leq k \leq 5$ aralığında farklı frekans değerleri için model tahmin edilmekte ve en küçük hata kareler toplamına sahip olan frekans değeri optimal k olarak belirlenmektedir. Daha sonra, uygun gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri (AIC) en düşük değere ulaşacak şekilde seçilmektedir. Optimal değerler belirlendikten sonra, seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ifade eden eşbütünleşme sınaması yapılır. Bu kapsamda, boş hipotez $H_0: \eta_3 = 0$ (eşbütünleşme yok) ve alternatif hipotez $H_1: \eta_3 \neq 0$ (eşbütünleşme var) şeklinde tanımlanmaktadır. Eğer η_3 'ün t-istatistiği, Banerjee vd. (2017) tarafından sunulan kritik değerlere göre eşik değerin altında kalırsa, H_0 reddedilir ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılır.

Fourier Granger Nedensellik Analizi

Geleneksel Granger nedensellik analizi, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemede yaygın olarak kullanılan

bir yöntemdir; ancak bu yaklaşımın temel varsayımı, modelin zaman boyunca sabit parametrelere sahip olmasıdır. Dolayısıyla, klasik vektör otoregresif (VAR) modeliyle gerçekleştirilen Granger nedensellik testleri, veri setinde meydana gelen yapısal kırılmaları dikkate almaz. Bu durum, zaman içerisinde ekonomik veya politik koşullarda yaşanan önemli değişimlerin modele yansıtılamamasına ve sonuçların yanıltıcı olmasına yol açabilir. Bu eksikliği gidermek amacıyla Enders ve Jones (2016), VAR modeline Fourier fonksiyonlarını dahil ederek yapısal kırılmaların zamanını ve sayısını önceden bilmeye gerek kalmadan dikkate alınabileceği Fourier Granger nedensellik testini geliştirmişlerdir. Klasik VAR modeli şu şekilde ifade edilmektedir (Enders ve Jones, 2016: 401)

$$y_t = \beta + \vartheta_1 y_{t-1} + \dots + \vartheta_u y_{t-u} + e_t \quad (4)$$

Bu denklemde β sabit parametreyi, u ise gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Modelin bu formunda sabit terim zamanla değişmediği için olası yapısal kırılmalar modele yansıtılamamaktadır. Enders ve Jones (2016), bu sorunu çözmek için sabit terimi zamanın bir fonksiyonu haline getirerek Fourier biçiminde modellemişlerdir (Enders ve Jones, 2016: 403)

$$\beta(t) \cong \beta_0 + \gamma_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (5)$$

Burada k Fourier frekansını, T gözlem sayısını ve γ_{1k} ile γ_{2k} Fourier katsayılarını ifade etmektedir. Bu terimler sayesinde model, zaman içinde meydana gelen yumuşak ve kademeli yapısal değişimleri yakalayabilmektedir.

Fourier fonksiyonlarının klasik VAR modeline dahil edilmesiyle elde edilen genişletilmiş model şu şekilde yazılmaktadır (Enders ve Jones, 2016: 403):

$$y_t = \beta_0 + \gamma_{1k} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_{2k} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \vartheta_1 y_{t-1} + \dots + \vartheta_u y_{t-u} + e_t \quad (6)$$

Bu modelde, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı Fourier Granger nedensellik testi aracılığıyla sınanmaktadır. Testin sıfır hipotezi (H_0) değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin bulunmadığını, alternatif hipotez (H_1) ise nedensellik ilişkisinin var olduğunu ifade eder. Eğer sıfır hipotezi reddedilirse, Fourier fonksiyonlarının modele kattığı esneklik sayesinde, değişkenler arasında zamanla değişen yapısal kırılmaların da etkisini içeren bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna varılır.

Bulgular

Tahmin denklemine dâhil edilen Fourier terimleri sayesinde, yapısal kırılmaların şekli veya sayısı hakkında herhangi bir ön varsayımda bulunmaksızın serilerin durağanlık özelliklerinin incelenmesine imkan tanıyan Fourier ADF birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen test sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Fourier ADF Birim Kök Test Sonuçları

			min.			
Değişkenler		k	KKT	F İst.	l	FADF
Sabitli Model	POLIST	1	362.351	10.954*	3	-0.610
	DPOLIST	1	527.424	11.152*	7	-4.375**
	ENF	1	3033.219	4.164*	1	-1.701
	DENF	1	3726.777	12.830*	1	-4.167***
	BUYUME	3	379.666	10.832*	5	-0.817
	DBUYUME	3	629.176	13.406*	4	-4.018**
	ISZ	5	26.534	4.638*	1	-2.104
	DISZ	5	31.001	4.322*	1	-4.885*
Sabitli ve Trendli Model	POLIST	1	325.285	12.278*	7	-1.406
	DPOLIST	1	525.777	9.603*	7	-4.664**
	ENF	1	2989.268	4.340*	7	-0.047
	DENF	4	3092.016	5.287*	1	-6.253*
	BUYUME	3	379.596	10.863*	5	-1.415
	DBUYUME	3	628.774	13.205*	6	-3.849**
	ISZ	5	26.534	4.443*	1	-1.483
	DISZ	5	27.388	5.113*	1	-5.336*

Not: *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. F testine ilişkin kritik değerler Becker vd. (2006) çalışmasından, FADF test istatistiğine ait kritik değerler ise Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen tablolardan alınmıştır.

FADF testinin uygulanabilmesi için modelde yer alan trigonometrik (sinüs ve kosinüs) terimlerin istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Bu terimlerin anlamlılığı F testi aracılığıyla değerlendirilmektedir. Tablo 2’de sunulan F test istatistikleri incelendiğinde, hem yalnızca sabit terim içeren modelde hem de sabit ve trend bileşenini birlikte içeren modelde Fourier fonksiyonlarının anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Fourier terimlerinin anlamlı bulunmasının ardından gerçekleştirilen FADF birim kök testi sonuçları, tüm değişkenlerin hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde birinci farkları alındığında durağan hale geldiklerini ortaya koymaktadır.

Fourier temelli yöntemler, yapısal kırılmaların sayısı, zamanı ve biçimi konusunda herhangi bir ön bilgiye ihtiyaç duymadan, bu kırılmaları esnek bir biçimde modelleyebilme olanağı sunmaktadır. Böylece geleneksel eşbütünleşme testlerinin sınırlılıkları aşılmakta ve uzun dönem ilişkilerin daha güvenilir biçimde analiz edilmesi mümkün olmaktadır. Bu çerçevede gerçekleştirilen FADL eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 3’te raporlanmıştır:

Tablo 3. Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	k	min. KKT	Test İstatistiği
$POLIST_t = f(ENF_t, BUYUME_t, ISZ_t)$	4	3.870	-12.383*

Not: * işareti %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 3’te verilen test sonuçları, yapısal kırılmaların zamanı ve biçimi hakkında herhangi bir varsayımda bulunmadan, seriler arasındaki doğrusal olmayan ve yumuşak geçişli uzun dönem ilişkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece, geleneksel eşbütünleşme testlerinin ötesine geçilerek, değişkenler arasındaki dinamik etkileşimler daha esnek bir biçimde değerlendirilmektedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildiğinden, uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu doğrultuda, uzun dönem ilişkilerini belirlemek amacıyla kullanılan FMOLS ve DOLS yöntemleri uygulanmıştır.

Söz konusu yöntemlerle elde edilen katsayı tahmin sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. FMOLS ve DOLS Tahmin Sonuçları

	Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t İst.	Olasılık
FMOLS	ENF	-0.045	0.148	-4.012*	0.000
	BUYUME	0.073	0.656	-5.111*	0.000
	ISZ	-0.769	2.041	-7.377*	0.000
	Sabit Terim	31.326	25.177	-11.244*	0.000
DOLS	ENF	-0.075	0.273	-6.643*	0.000
	BUYUME	0.163	2.051	-8.079*	0.000
	ISZ	-0.746	4.673	-5.588*	0.000
	Sabit Terim	-9.425	57.199	-10.165*	0.000

Not: * işareti %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4’te verilen FMOLS sonuçlarına göre enflasyondaki artış politik istikrarı 0.045 birim azaltırken, büyüme oranındaki artış politik istikrarı 0.073 birim artırmakta, işsizlik oranındaki artış ise politik istikrarı 0.769 birim azaltmaktadır. DOLS tahmincisi de benzer yönde sonuçlar vermekte; enflasyondaki artış politik istikrarı 0.075 birim azaltmakta, büyüme oranındaki artış 0.163 birim artırmakta ve işsizlik oranındaki artış 0.746 birim azaltmaktadır.

Çalışmanın son aşamasında, değişkenler arasındaki olası nedensellik ilişkileri Enders ve Jones (2016) tarafından geliştirilen Fourier Granger nedensellik analizi kullanılarak incelenmiştir. Bu yöntemle, yapısal kırılmaların zamanı ve biçimi hakkında ön bilgiye ihtiyaç duyulmadan değişkenler arasındaki dinamik etkileşimler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5. Fourier Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

H_0	k	l	Wald İst.	Olasılık
$POLIST \rightarrow ENF$	1	3	-1.449	0.422
$ENF \rightarrow POLIST$	1	4	-10.646	0.009***
$POLIST \rightarrow BUYUME$	1	2	1.877	0.306
$BUYUME \rightarrow POLIST$	1	1	-7.756	0.000***
$POLIST \rightarrow ISZ$	1	1	0.348	0.166
$ISZ \rightarrow POLIST$	1	3	-8.311	0.000***

Not: *** sembolü %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan Fourier Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre, enflasyondan politik istikrara, ekonomik büyümeden politik istikrara ve işsizlikten politik istikrara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sonuç

Siyasal istikrarın sağlanması ekonomide etkinliğin sürdürülebilir olmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada siyasi istikrarın ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. 1996-2024 yıllarını kapsayan çalışmada Türkiye için bir araştırma yürütülmüştür. Zaman serisi analizinin yapıldığı çalışmada başlangıçta değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine bakılmıştır. Sonrasında durağanlıklarının belirlenmesi için değişkenlere birim kök testi uygulanmıştır. Durağan olan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının belirlenmesi amacıyla eşbütünleşme testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda değişkenler arasında değişkenler arasında uzun dönemli bir bağlantının olduğu saptanmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmesinden sonra uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesi için FMOLS ve DOLS testleri yapılmıştır. FMOLS sonuçlarına göre enflasyondaki artışın politik istikrarı 0.045 birim azaltırken, büyüme oranındaki artışın politik istikrarı 0.073 birim artırdığı, işsizlik oranındaki artışın ise politik istikrarı 0.769 birim azalttığı görülmüştür. DOLS tahminci sonuçlarına göre enflasyondaki artışın politik istikrarı 0.075 birim azalttığı, büyüme oranındaki artışın 0.163 birim artırdığı ve işsizlik oranındaki artışın 0.746 birim azalttığı saptanmıştır. Çalışmanın son kısmında ise değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi için nedensellik analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda enflasyondan politik istikrara, ekonomik büyümeden politik istikrara ve işsizlikten politik istikrara doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye için siyasi istikrarın ekonomik değişkenler üzerinde etkili olduğu saptanmıştır.

Kaynakça

- Acar, M. (2019). *Siyasal İstikrar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık,(5-15).
- Ahmed, M. U., & Pulok, M. H. (2013). The Role of Political Stability on Economic Performance: The Case of Bangladesh. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 34(3), 61.
- Akbıyık, N., & Özek, Y. (2019). Seçili Geçiş Ekonomilerinde Politik İstikrarın Makroekonomik Belirleyicileri. *Journal of History School (JOHS)*, 12, Sayı XLIII, 1744-1767.
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political Instability and Economic Growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 189-211.
- Alper, A. E. (2018). BRICS-T ülkelerinde Politik İstikrar ve Ekonomik Performans İlişkisi Üzerine Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 49-56.
- Arı, A., & Ulucak, R. (2021). Political Instability, Terrorism and Sovereign Risk: Evidence from Emerging Economies. *Defence and Peace Economics*, 32(5), 567-585. <https://doi.org/10.1080/10242694.2019.1693768>.
- Aydınbaş, G. (2023). Politik İstikrar ve Kişisel Gelir Arasındaki Nedensellik İlişkisi: BRICS ve MIST Ülkeleri Örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 13(26), 438-452.
- Balan, F. (2016). Politik İstikrar ve Devlet Harcamaları İlişkisi: 1986-2013 VAR Analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 519-537.
- Banerjee, P., Arčabić, V., & Lee, H. (2017). Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market. *Economic Modelling*, 67, 114-124. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.11.004>.

- Becker, R., Enders, W., & Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2006.00478.x>.
- Crenshaw, M. (1981). The Causes of Terrorism. *Comparative Politics*, 13(4), 379-399. <https://doi.org/10.2307/421717>.
- Crenshaw, M. (2011). *Explaining Terrorism: Causes, Processes and Consequences*. London: Routledge.
- Enders, W., & Jones, P. (2016). Grain Prices, Oil Prices, And Multiple Smooth Breaks in a VAR. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399-419. <https://doi.org/10.1515/snde-2014-0101>.
- Enders, W., & Lee, J. (2012). "The Flexible Fourier Form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests". *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>.
- Enders, W., & Sandler, T. (1996). Terrorism and Foreign Direct Investment in Spain and Greece. *Kyklos*, 49(3), 331-352. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1996.tb01400.x>
- Huntington, S. P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kılavuz, T., & Gürsel, S. (2018). Güvenlik Harcamaları ve Sosyal Harcamalar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Betam Araştırma Notu*, 18(210).
- Kılıç, C., & Bayraktar, Y. (2020). Güvenlik, Terör ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi: Türkiye Değerlendirmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 26, 55-72. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.640145>.
- Kirişçi, K., & Winrow, G. M. (1997). *The Kurdish Question and Türkiye: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*. London: Frank Cass, 119-150.

- Lee, C. (2020). Military Expenditure, Security Concerns and Economic Development. *Journal of Peace Research*, 57(1), 99–113. <https://doi.org/10.1177/0022343319886792>.
- Pape, R. A. (2005). *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*. New York, NY: Random House.
- Pehlivan, C., & Han, A. (2022). “Demokrasi ve Politik İstikrarın Makro Değişkenler ile İlişkisinin Ampirik Analiz”. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 57-78.
- Ravanoğlu, G. A. (2025). İslam İşbirliği Örgütünde Politik İstikrar, Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Journal of Islamic Research*, 36(2), 308-18.
- Schmid, A. P., & Jongman, A. J. (1988). *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*. Amsterdam: North-Holland, 5-6.
- Şanlısoy, S., & Kök, R. (2013). Politik İstikrarsızlık-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2006). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1).
- Şanlısoy, S., & Çetin, M. (2017). Türkiye Ekonomisinde Politik İstikrarsızlık-Makro Ekonomik Performans İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 207-237.

BÖLÜM 4

TÜRKİYE VE DOĞU ASYA KALKINMA POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMASI¹

BURAK DESTİCİ²
TANER SEKMEN³

Giriş

İkinci dünya savaşı sonrası gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sanayileşmenin ve sürdürülebilir bir büyümenin nasıl başarılabilceği temel sorunlardan biri olmuştur. Bu çerçevede özellikle Doğu Asya’da yer alan Japonya, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur ve son olarak Çin gibi ülkeler son altmış yılda farklı dönemlerde tarihin en hızlı ekonomik dönüşümünü yaşayarak önemli bir kalkınma serüveni gerçekleştirmişlerdir. Doğu Asya ülkelerindeki kalkınma modelinin en belirgin ortak özelliği piyasa mekanizmaları ve devletin iç içe geçtiği bir yapı sergilemesidir. Devlet hem stratejik sektörleri yönlendirmekte hem de

¹ Bu bölüm, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programı’nda yürütülmekte olan “Türkiye’nin Orta Gelir Tuzağından Çıkışında Doğu Asya Kalkınma Modellerinden Çıkarımlar” başlıklı tez çalışmasından türetilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Orcid: 0009-0003-6941-2599

³ Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Orcid: 0000-0002-0363-3765

müdahalelerle piyasa başarısızlıklarını azaltıcı bir rol üstlenmektedir. Bunun yanı sıra bu kalkınma modellerinde yalnızca sermaye birikimi değil sanayi politikalarının tasarımı, ihracata dayalı bir ekonomi, yüksek tasarruf oranları, beşeri sermaye yatırımları, teknoloji transferi ve gelişimi gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. Başlangıçta her ne kadar emek yoğun bir üretim modeli üzerine otursa da bu modellerde devletler pragmatik bir yaklaşımla yerel koşullara uygun stratejiler geliştirebilmektedir.

Başlangıç koşulları Doğu Asya ekonomilerine yakın olmasına rağmen Türkiye ekonomisinde zaman zaman büyümenin hızlandığı dönemler yaşansa da bu ülkelere benzer bir kalkınma süreci tam olarak gerçekleşmemiştir. Türkiye’de de yukarıda bahsedilen kalkınma politikası araçlarına benzer araçlar kullanılmasına rağmen ortaya farklı sonuçların çıkması oldukça düşündürücüdür. Ayrıca bu ayrışma sadece makroekonomik faktörlerle açıklanamayacak kadar kapsamlı olabilir. Dolayısıyla bu bölümde Türkiye ve Doğu Asya ülkelerinin kalkınma deneyimleri karşılaştırmalı bir biçimde incelenmektedir. Tasarruf ve yatırım politikaları, ihracata dayalı büyüme, enflasyon ve makroekonomik istikrar, sanayi politikalarının niteliği, devlet-sermaye ilişkileri, Ar-Ge ve inovasyon kapasitesi ile eğitim ve beşerî sermaye birikimi gibi benzer politika araçlarının neden farklı sonuçlar ürettiğine odaklanılarak değerlendirmeler yapılmaktadır. Böylece Türkiye’nin kalkınma sürecinde karşılaştığı yapısal sorunlar ortaya çıkarabilecektir.

Çalışmanın devam eden başlıklarında öncelikle Doğu Asya kalkınma sürecinin genel bir değerlendirmesi yapılmakta ve sonrasında sırasıyla bu ülkelerdeki sanayi, Ar-Ge, inovasyon ve teknoloji, yatırım ve tasarruf, eğitim ve dış ticaret politikaları değerlendirilmekte ve son olarak Türkiye’deki kalkınma politikaları ile karşılaştırılacaktır. Mevcut karşılaştırmaların genel bir değerlendirmesi yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

Doğu Asya Kalkınma Sürecine Genel Bir Bakış

Doğu Asya kalkınması deyince Japonya ve daha sonra kalkınan Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur ve Çin gibi ülkelerin ekonomik başarıları akla gelmektedir. Bu ülkeler 1960'lardan 1980'lere kadar çok hızlı büyüyüp sanayilerini geliştirdikleri için kalkınma modeli tartışmalarında örnek gösterilir hale gelmişlerdir. Japonya savaş sonrası ekonomik büyümesiyle öne çıkarken, Güney Kore ve Tayvan devlet destekli politikalarla önemli sektörleri güçlendirmişlerdir. Hong Kong ve Singapur ise daha çok serbest piyasa yaklaşımını benimseyerek ihracat ve finans alanında öne çıkmıştır.

20. yüzyılın sonlarından itibaren Çin, 1980'lerden başlayarak merkez planlı ekonomiden piyasa odaklı bir yapıya geçiş yapmıştır. Çin, devlet kontrolünü ve piyasa reformlarını bir araya getiren benzersiz bir kalkınma modeli uygulamıştır. Çin'in başarısı, Doğu Asya modelinin kullanılabilirliğini göstermiştir. Japonya ile Çin, yönetim biçimleri ve sanayi stratejileri bakımından ayrılmış olmasına rağmen iki ülkenin deneyimi, etkili yönetimin ve uzun vadeli planlamanın kalkınmada önemli olduğunu göstermiştir. Bu örnekler, devlet ile piyasa ilişkisinin farklı biçimlerde kurulsa bile büyümeyi destekleyebildiğini anlatan Doğu Asya kalkınma modelinin temelini oluşturur. Japonya'nın uzun süren durgunluk dönemi ve bazı Doğu Asya ülkelerinde 1997 yılında yaşanan finansal krizlere rağmen Doğu Asya tarihin en hızlı ekonomik ve sosyal dönüşümlerinden birini yaşamış ve kalkınma ekonomisi tartışmalarında merkezde kalmıştır (Chang, 2003: 1-2). Dolayısıyla bir ülkenin yönetim biçimi ne olursa olsun devletin kalkınma sürecinde uzun dönemli bir bakış açısına sahip olabilmesi, sürecin başarısı için kritik öneme sahiptir.

Doğu Asya ülkelerindeki kalkınma sürecini inceleyen çalışmaların birçoğunda devletin piyasa ile kurduğu ilişkideki yönlendirici rolüne vurgu yapmaktadır. Bu ülkelerde devlet gerektiğinde piyasalara müdahale edebilmekte ve piyasa başarısızlıklarını azaltabilmektedir. Diğer yandan kalkınma sürecinde küçük ya da stratejik sektörlerin korunabilmesi amacıyla korumacı politikaların bir istisna olmadığı göze çarpmaktadır. Johnson'ın (1982) Japonya'da devletin sanayi politikalarındaki rolünü incelediği çalışmasında, devletin kalkınma sürecindeki yönlendirici gücüne vurgu yapmaktadır. Japonya'nın Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (MITI) aracılığıyla stratejik sektörlerle yönelik politika belirlediğini ve devletin piyasa başarısızlıklarını giderici bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Japonya'nın kalkınma sürecinde Japon devletinin sanayileşmeyi ve teknoloji transferini yönlendiren, aktif bir müdahaleci rol üstlenmesiyle gerçekleştiği savunulmaktadır. Johnson, kalkınma devletini piyasa mekanizmaları ile devlet müdahalesinin bir arada işlediği bir yapı olarak tanımlamıştır. Evans (1995), devletin kalkınma sürecinde gömülü otonomi kavramını öne sürmüştür. Bu kavramla devletin toplumsal aktörlerle yakın bağlar kurması gerektiği ancak bu bağlar üzerinden bağımsız kararlar alabilme kabiliyetinin önemine vurgu yapılmaktadır. Gömülü otonomi, devletin hem sanayi politikalarına hem de özel sektöre müdahale edebilme yeteneğinin bir göstergesi olarak değerlendirilir. Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerde devlet, sanayi politikalarını belirlerken özel sektörle sıkı bağlar kurmuş, ancak stratejik planlamada bağımsız kararlar alabilmiştir. Wade (1990), Tayvan'ın kalkınma sürecinde devletin güçlü müdahalelerine dikkat çeker. Tayvan'ın gelişen sanayi sektörlerine yönelik devlet desteğinin, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin küresel rekabete hazırlanmasında kritik bir rol oynadığını savunulmaktadır. Tayvan hükümeti, bu süreçte yüksek teknoloji sektörlerine yatırım yapmış ve yerel üreticilere destek sağlayarak sanayileşme hızını artırmıştır. Devletin piyasa mekanizmalarına müdahale etmesinin,

Tayvan'ın kalkınma sürecinde başarıya ulaşmasında belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Chang (2002) ise devletin kalkınma sürecindeki müdahalelerine farklı bir boyut kazandırmıştır. Chang'a göre birçok gelişmiş ülke sanayilerini korumak ve geliştirmek için devlet müdahalelerini ve korumacı tedbirleri kullanmışlardır. Her ülkenin kendine özgü ekonomik ve sosyal şartlarına uygun politikalar geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu görüşlerden çıkan sonuç tek tip reçetelerin her ülkede aynı sonucu vermeyebileceği ortaya çıkarmaktadır. Yerel koşullara uygun strateji geliştirmek son derece önemlidir. Kalkınma devletleri piyasaların sınırlarını görmeli ve sanayi politikalarını etkin biçimde yönlendirmelidir. Gelişmekte olan sanayiler devletin sağladığı sübvansiyon ve teşviklerle korunmalı ve desteklenmelidir. Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeler tarafından dayatılan serbest piyasa ve serbest ticaret politikalarına uymalarının beklenmesini kalkınma sürecinin hızını kesebilir. Bu serbest ticaret politikaları her zaman başarılı sonuçlar vermemekte ve hatta bazı durumlarda kalkınmayı engelleyebilmektedir. Diğer yandan bu ülkelerde kalkınma sürecini yalnızca devleti merkeze alarak ve müdahaleci rolleri üzerinden okumak yeterli olmayabilir. Kıt kaynakların hangi sektörlere yönlendirileceği konusundaki tercihler kalkınma sürecinin dinamizmini etkileyebilmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde çoğunlukla kaynakların stratejik altyapı ve sanayi sektörlerine, teknoloji kapasitesine ve beşeri sermayeye yönlendirilebildiği göze çarpmaktadır.

Özellikle Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerde stratejik sanayilere yapılan yatırımlar ve teknoloji transferi ile uzun vadeli ekonomik büyüme sağlama amacını gütmüştür. Teknolojiye dayalı sanayileşme, yüksek katma değerli ürünlerin üretilmesi ve bu ürünlerin uluslararası piyasalara ihraç edilmesi, Doğu Asya'nın ekonomik mucizesini açıklamaktadır (Krueger, 1995: 9-10). Doğu Asya Kalkınma Model'inin kilit unsurlarından biri, hızlı

sanayileşme ile birlikte insan sermayesine yapılan yatırımların artırılması olmuştur. Eğitimin yaygınlaştırılması ve iş gücünün kalitesinin geliştirilmesi model için önemli amaç haline gelmiştir. Bu süreçte ekonomik büyüme ile sosyal kalkınmayı aynı doğrultuda ilerleten bir model oluşturmuştur (Stiglitz, 1996: 152). Ayrıca Doğu Asya'nın kalkınma başarısının ardında, yüksek tasarruf oranlarının ve bu tasarrufların verimli yatırımlara yönlendirilmesinin yattığı vurgulanmaktadır (Stiglitz 1996: 153).

Bu kalkınma modelleri, dışa açık büyüme stratejileriyle birlikte iç piyasa dinamiklerini güçlendirmiştir. Hükümetler, piyasa başarısızlıklarını gidermek ve rekabet gücünü artırmak amacıyla belirli sektörlerle doğrudan müdahale etmiş, sermaye birikimini ve yüksek teknolojiye sanayilerin gelişimini teşvik etmiştir. Özellikle Japonya ve Güney Kore, kalkınma süreçlerinde uyguladıkları devlet teşvikleri ve sanayileşme stratejileri ile dikkat çekmiştir.

Doğu Asya Kalkınma Modeli, sadece ekonomik büyüme oranlarıyla değil, aynı zamanda gelir dağılımında görece adaletli bir yapı sunmasıyla da ön plana çıkmıştır. Eğitim ve insan sermayesine yapılan yatırımlar, ekonomik büyümenin kapsayıcı olmasını sağlamış ve bu süreçte sosyal denge korunmuştur (World Bank, 1993: 4-5). Bu bağlamda, Doğu Asya ülkeleri ekonomik büyümeyi sosyal kalkınmayla birleştiren, devlet müdahaleleri ile piyasa mekanizmalarını birbirini tamamlayacak şekilde kurgulayan özgün bir kalkınma modeli sunmuşlardır. Bu modelin sonraki alt bölümlerde ayrıntılı biçimde tartışılmasına geçmeden önce, söz konusu yaklaşımın hangi tarihsel zemin üzerinde ortaya çıktığını daha iyi kavrayabilmek için Doğu Asya ekonomilerinin uzun dönemli gelişim seyrine kısaca bakmak yararlı olacaktır.

1700 yılında Çin, dünya GSYH'sinin %23,1'ini üreterek küresel ekonomide baskın bir konumdaydı. Japonya'nın aynı dönemdeki payı ise %4,5 ile sınırlıydı. Bu dönemde Çin'in nüfusu 138 milyon, Japonya'nın ise sadece 27 milyondur. Her iki ülkenin

kiři başına dűřen geliri yaklaşık 600 dolar seviyesindeydi, ancak Çin'in toplam ekonomik  ıktısı Japonya'dan çok daha yüksekti. 1820'ye gelindiğinde Çin'in dünya ekonomisindeki payı %32,4'e yükselmiş, Japonya'nın payı ise %3'e gerilemiştir. Çin'in nüfusu 1820'de 381 milyona ulaşarak dünya nüfusunun büyük bir kısmını oluştururken, Japonya'nın nüfusu sadece 31 milyon olmuştur. Sanayi Devrimi'nin etkileri Japonya'da daha belirgin hale gelirken, Çin bu dönemde ekonomik durgunluk yaşamıştır. Çin'in yıllık GSYH büyüme oranı 1820-1952 döneminde yalnızca %0,22 olmuştur. Japonya ise %1,74'l k bir büyüme oranı yakalayarak Çin'den ayrışmıştır (Maddison, 1998: 39-41). Bu veriler sanayi devrimi öncesi dönemde Doęu Asya'da ekonomik büyümenin büyük oranda nüfus gelişimi ile bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Çin'in bu dönemdeki ekonomik gücü, nüfus artışıyla yakından ilişkilidir. Ancak sana devrimi sonrasında nüfusun ekonomik büyüme sürecindeki yerini büyük oranda verimlilik artışlarına bıraktığı anlaşılmaktadır.

Sanayi devriminin etkisiyle Doğu Asya'da 1850'lerde Hindistan'da pamuk ipliği  retimiy le başlayan sanayileşme süreci 1860'larda Japonya'da Batı teknolojisinin doğrudan transferiy le devam etmiştir. 1880'lerden sonra ise Japonya, sermaye ve toprak kısıtlarına rağmen bol ve nitelikli iş gücüne dayanarak emek yoğun bir sanayileşme yaklaşımı geliştirmiştir. Bu yaklaşım, geleneksel sanayinin modernize edilmesi ve Batı teknolojisinin yerel koşullara uyarlanmasıyla şekillenmiştir. Bu model, daha sonra Çin ve Kore gibi diğer Doğu Asya ülkelerine yayılmıştır. Bu süreçte Doğu Asya, emek yoğun sanayilerde uluslararası rekabet gücü kazanmıştır (Sugihara, 2003: 94-96). II. Dünya savaşı öncesinde Japonya ve Çin'in kalkınma süreçleri, kırsal temelli ve emek yoğun sanayileşme modelleriy le benzerlikler taşırken, farklı zorluklar ve yaklaşımlar içermekteydi. Japonya, erken dönemde kırsal sanayileri modernleştirerek ve geleneksel yöntemlerle Batı teknolojisini

birleştirerek maliyet avantajı sağlayarak kırsal ve şehir iş birliğine dayanan ihracat odaklı bir yapı oluşturuldu ve kırsal girişimciliği teşvik eden politikalar uyguladı. Çin, ise 1920'ler ve 1930'larda sanayileşme planları geliştirmiş ancak siyasi istikrarsızlık, Japon saldırıları ve ekonomik krizler nedeniyle bu süreçte sınırlı başarı elde edebilmiştir. Yerel yönetimlerin kırsal sanayiye destekleyenabaları ve ekonomik milliyetçilik yaklaşımı, kırsal üretim yapısının ayakta kalmasına katkı sağlarken, merkez ile yerel yönetimler arasındaki eşgüdüm eksikliği kalkınmayı zorlaştırmıştır. Bu dönemde Japonya daha düzenli bir devlet desteği ve modern üretimle kırsal yapıyı birleştirme kapasitesiyle ne çıkarken Çin ise daha az eşgüdümlü ama dayanıklılığı yüksek bir kırsal sanayi tabanına dayanarak ekonomik milliyetçilik stratejileri izlemiştir (Sugihara, 2003: 96-101). Japonya Doğu Asya lkeleri arasında ilk sanayileşme hamleleri yapabilen ülke olurken Çin'in sanayileşmesi oldukça gecikmiştir. Her iki ülkede emek yoğun bir üretim süreci ve makineleşmenin etkisiyle düşük maliyet avantajları elde edilebilmiş ve bu avantajlar ihracat odaklı yapıların oluşturulabilmesinin nn açmıştır. Uluslararası pazarlara açılan Japonya'da hammadde, işgücü ve yeni pazarlar ihtiyaı dönemin ekonomi politiğine uygun olacak şekilde sömürgeci faaliyetleri hızlandırmıştır.

Japonya, Tayvan'ı 1895'te, Kore'yi ise 1910'da kolonileştirmiştir. Her iki bölgede de Japon yönetimi, altyapıya ve sanayi yoğun yatırımlarına ağırlık vermiştir. Demiryolları döşenmiş limanlar açılmış ve iletişim ağları kurulmuştur. Bu süreçte Japonya, sanayiye kolonilere taşıyıp her iki bölgede de tarımsal üretimi ağdaşlaştırmayı amaçlamıştır. Ancak uygulamalar ve sonuçlar, iki kolonide belirgin şekilde farklılaşmıştır. Japonya, tarımsal üretimi daha iyi hale getirmiş altyapı yatırımlarıyla da kolonileri merkeze entegre etmiş ve emek yoğun sektörleri geliştirerek bölgesel kalkınmayı hızlandırmıştır. Ancak bu süreç, Tayvan'da görece barışçıl bir ekonomik dönüşüm sağlarken, Kore'de zorlayıcı toprak

düzenlemeleri ve yüksek vergiler ile köylü isyanlarına ve toplumsal huzursuzluğa yol açmıştır. 1945 sonrasında Doğu Asya'nın emek yoğun sanayileri rekabet gücünü korumuş ve bu model diğer Asya ülkelerine yayılmıştır. Japonya'nın emek yoğun kalkınma stratejisi, kolonilerdeki işgücünü modern ekonomiye entegre ederken, 1945 sonrası Doğu Asya için örnek alınan bir model haline gelmiştir (Cumings, 1984: 9-15).

Japonya'nın 1945-1973 arasındaki kalkınması, savaşın yıkımından hızlı çıkış ve güçlü büyüme ile tanımlanır. Bu dönemde, Japonya'nın reel GSYH'si yıllık ortalama %9,6 oranında büyümüştür. Toprak reformu, büyük sanayi ve finans grupları olarak nitelendirilen zaibatsuların dağıtılması ve işgücü reformları, ekonomik yeniden yapılanmanın temellerini oluşturmuştur. Toprak reformu tarımda toplumsal dengeyi güçlendirirken zaibatsuların dağıtılması ekonomik rekabeti artırmıştır. İşgücü reformları da çalışma koşullarını iyileştirerek sendikal hareketleri güçlendirmiştir. Ayrıca hükümetin sanayi politikaları, teknolojik yeniliklerin benimsenmesi ve makroekonomik dengelerin sağlanması, Japonya'yı hızla modern bir sanayi ülkesi haline getirmiştir. 1973 petrol krizi öncesinde, Japonya'nın ekonomik gücü büyük ölçüde artmış ve kişi başına düşen GSYH açısından Batı ülkeleriyle arasındaki farkı önemli ölçüde kapatmıştır (Kosai, 2008: 494-502). 1973 petrol krizinin ardından Japonya 1974'te % -1,2 daralma yaşamış ancak bu şoktan sonra eski yüksek büyüme hızına dönememiş ve 1990'lardan itibaren daha düşük büyüme oranlarının görüldüğü bir durgunluk dönemine girmiştir (World Data, 2025). 1990'lara gelindiğinde Japon ekonomisinin kalkınma sürecini çoktan tamamlamış ve gelişmiş ülkeler statüsünde yer almaktadır. Bu yıllarda başlayan durgunluk halen günümüzde devam etmesine ve düşük büyüme potansiyeline rağmen Japon hane halkları ciddi refah kayıpları yaşamamıştır.

1960-1990 arasında Asya'nın dört kaplı olan Singapur, Güney Kore, Tayvan ve Hong Kong, yüksek siyasal baskı ortamı içinde çok hızlı bir ekonomik büyüme ve modernleşme gerçekleştirmiştir. Bu ülkeler yaklaşık otuz yıl boyunca dünya çapında en yüksek GSYH büyüme oranlarını yakalamış, ücretler, sağlık, eğitim ve konut gibi yaşam koşullarında da belirgin iyileşmeler sağlamışlardır.

Bazı yorumlar bu ülkelerin başarısını neoliberal serbest piyasanın kanıtı olarak sunmuş olsa da, Castells'e göre kalkınmanın asıl itici gücü sistematik devlet müdahalesi ve devletin ulusal firmalar ile ülkedeki çok uluslu şirketleri stratejik biçimde yönlendirmesi olmuştur. Bu nedenle dört kaplı deneyimi, kalkınmada devlet, toplum ve ekonomi ilişkisinin her ülkede nasıl kurulduğunu yeniden düşünmeyi gerektirir (Castells, 2010: 261). Devletin yönlendirici rolünün araçları farklılaşmıştır. Singapur bağımsızlıktan itibaren ekonomiyi çok uluslu şirketlere yönelik bir ihracat platformu olarak kurgulayarak stratejik planlama ve kurumsal teşviklerle doğrudan yabancı yatırımı, büyümenin merkezine yerleştirmiştir (Castells, 2010: 263). Güney Kore'de ise devlet, korumacı politikalar, bankacılık ve lisanslar üzerindeki kontrol ve beş yıllık planlar aracılığıyla büyük ulusal holdingler olarak farklı sektörleri içinde barındıran chaebol olarak adlandırılan oluşumunu teşvik etmiş ve ihracata dayalı sanayileşme çizgisini zorlayıcı biçimde sürdürmüştür (Castells, 2010: 266-267). Tayvan'da ekonomi, devletin sıkı rehberliği altında daha çok küçük ve orta ölçekli firmaların esnek üretimi ve ağ ilişkileriyle dünya pazarlarına açılması üzerinden ilerlemiştir (Castells, 2010: 270-271). Hong Kong'da ise kalkınma daha çok küçük işletmelerin esnekliği ve düşük maliyetli emek rekabeti üzerine kurulu görünse de devlet özellikle kamu konutu, eğitim, sağlık ve dolaylı ücret sübvansiyonları yoluyla rekabetçi yapıyı mümkün kılmıştır (Castells, 2010: 274-277). Dolayısıyla Singapur ve Güney Kore'de

daha merkezi ve doğrudan, Hong Kong'da ise daha dolaylı bir müdahale tarzı gözlense de dört kaplanın ortak paydası devletin kalkınma sürecindeki belirleyici rolüdür. Ancak bu merkezi rol her ülkenin yapısal koşullarına göre değişebilmektedir. Bu ülkeler neo liberal serbest piyasa ekonomisinin bize sunduğu gibi tek bir yaklaşım ile kalkınma sürecinin tamamlanamayacağı açıkça göstermektedir.

Çin 1978 sonrası, yeni siyasal iktidarın reformlarıyla ekonomide büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Planlı ekonomiye piyasa mekanizmalarını kısmen ekleyerek büyümeyi hızlandırmayı amaçlamaktaydı. İlk adımlar kırsalda atılmış, çiftçilere üretim özgürlüğü tanınmıştır. Bu reform sayesinde 1978-1984 yılları arasında tahıl üretimi yıllık %5 artmış, Çin 1950'lerden sonra ilk kez net tahıl ihracatçısı olmuştur. Aynı dönemde tarımsal katma değer üretimi yıllık %7,7 artmıştır. Reform sürecinde ayrıca hane halkı işletmelerinin meşrulaştırılması ve özel girişime izin verilmesi öne çıkmıştır. Yabancı yatırımları çekmek için sahil bölgelerinde özel ekonomik bölgeler kurulmuş ve 1979-1993 yılları arasında Çin'in yabancı sermaye kullanımı yılda 80 kat artarak 26 milyar doları aşmıştır. 1994'te ihracat 121 milyar dolara ulaşmış ve ABD ile ticaret fazlası 32 milyar doları bulmuştur. Eğitim reformlarıyla birlikte eğitim sistemi iyileştirilmiştir. 1978-1993 arasında Çin'in GSYH'si yıllık %9'un üzerinde büyüme kaydetmiş ve yaşam standartları hızla yükselmiştir. Bu reformlar, Çin'i hızla büyüyen bir ekonomi haline getirmiş ve Çin mucizesi olarak adlandırılan bir kalkınma sürecini başlatmıştır (Peng, 1997: 157-159).

Doğu Asya'daki bu hızlı kalkınma süreci, 1990'ların sonlarına doğru ciddi bir sınavla karşılaşmıştır. 1997 Asya Krizi, bu modelin güçlü ve zayıf yönlerini gösteren bir nokta olmuştur. Kriz, sabit kur rejimleri, zayıf finansal düzenleme, kısa vadeli dış borçların artışı ve denetimsiz sermaye girişleri gibi yapısal kırılganlıkların birikmesiyle ortaya çıkmıştır. Tayland'da başlayan

dalga kısa sürede Güney Kore, Endonezya, Filipinler ve Malezya'ya yayılmıştır. Özellikle bankacılık sektöründe ilişki temelli kredi yapısının yaygınlığı ve kur uyumsuzlukları, sermaye çıkışları başladığında çöküşü hızlandırmıştır. Kriz sonrası dönemde ise bölge ülkeleri önemli yapısal reformlar gerçekleştirmiştir. Sabit kur uygulamaları terk edilerek enflasyon hedeflemesi benimsenmiş, bankacılık düzenlemeleri güçlendirilmiş, şeffaflık ve hesap verebilirlik artmıştır. Döviz rezervleri artırılmış ve yerel para cinsinden tahvil piyasalarının geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu reformlar hem mali istikrarı desteklemiş hem de bölgenin küresel sermaye karşısındaki dayanıklılığını artırmıştır (Yellen, 2007). Bu kriz, yalnızca piyasa güveninin ve devletin yönlendirici rolünün değil, aynı zamanda denetim eksikliklerinin de ne kadar belirleyici olduğunu göstermiştir. Kriz sonrası yapılan bu düzenlemelerin olumlu etkisi bu ülkelerde hala devam etmekte ve uluslararası finansal piyasalarda daha az kırılgan ekonomiler olarak değerlendirilmektedirler.

Doğu Asya'nın kalkınma süreci, yalnızca bölgesel bir başarı hikayesi ile kalmamış, küresel kalkınma anlayışına alternatif bir yol örneği de göstermiştir. Sugihara'nın da belirttiği gibi, Batı Avrupa'da ortaya çıkan sermaye-yoğun sanayi devrimi modeline karşılık, Doğu Asya, emek yoğun ve kaynak tasarrufunu esas alan çalışkanlık devrimi ile farklı bir kalkınma yolu izlemiştir. Ayrıca bu farklılık, yalnızca teknolojik tercihlerde değil, aynı zamanda kurumların işleyişinde ve devlet-piyasa ilişkilerinde de kendini göstermiştir. Japonya'nın savaş sonrası dönemde gerçekleştirdiği sanayi atılımı, Çin'in 1978 sonrası reformları Asya Kaplanları'nın ihracata dayalı büyüme stratejileri, bölgede kalkınmacı devlet yaklaşımıyla şekillenen özgün bir kalkınma yolunun oluştuğunu gösterir. Bu süreçte Doğu Asya, teknolojik ilerlemeyi yerel koşullara uyarlamış, insan kaynağını etkin biçimde kullanmış ve enerji verimliliğine ağırlık vererek sanayileşmeye farklı bir yön eklemiştir. Sugihara'nın

sözünü ettiği üçüncü evrede ise Batı'nın teknolojik birikimi ile Doğu Asya'nın kurumsal avantajları birleşmiş ve bölgenin dünya ekonomisindeki ağırlığı daha da artmıştır. Bu çerçevede Doğu Asya deneyimi, hem geçmiş başarıları anlamak hem de gelişmekte olan ülkeler için olası yolları düşünmek açısından önemli bir örnek sunmaktadır (Sugihara, 2003: 115-116).

Sanayi Politikaları

Sanayi politikalarının ekonomik kalkınmadaki rolünü anlamak için dairesel ve kümülatif nedensellik kavramı önemli bir çerçeve sunar. Bu kavram, sosyo-ekonomik değişimlerin olumlu veya olumsuz etkilerinin başlangıçtaki değişimi pekiştirerek süreci ileriye taşıdığını ifade eder. Bu nedenle sanayileşmede bazı hedeflerin birlikte ilerlemesi önemlidir. Yatırım oranlarının yüksek tutulması, üretimin ölçeğinin büyütülmesi, daha ileri teknoloji alanlarına geçiş, sektörler arası bağların güçlenmesi ve dış pazarlarda rekabet gücünün artması bu hedeflerin başında gelir. Ancak bu dönüşüm kendiliğinden oluşmaz. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde devletin güçlü biçimde devreye girmesi, süreci başlatmak, engelleri aşmak ve dönüşümü hızlandırmak için gerekli görülür (Chang & Zach, 2019: 201-202).

Doğu Asya'nın kalkınma tecrübesi, sanayi politikalarının büyüme ve yapısal dönüşümde ne kadar etkili olabildiğini gösterir. Bu modelde devlet, teknoloji öğrenimini ve üretim kapasitesini geliştirmeyi hedefleyen müdahaleler yapmaktadır. Yeni sanayiler kurmak ve Ar-Ge'yi desteklemek bu müdahalelerin önemli parçalarıdır. Doğu Asya'da devletler genellikle aynı anda az sayıda sektöre odaklanmış, bu sektörlerle özel destekler vermektedir. Uygulamada gerçekçi hedefler belirlenmesi, esnek politika kullanımı ve devletin belli ölçüde özerk hareket edebilmesi sayesinde sadece büyüme hızlanmamış, üretim yapısı da çeşitlenmiş ve küresel piyasalarda daha güçlü bir konum elde edilmiştir.

Devletin liderliği, piyasanın eksik kaldığı alanları tamamlamış ve uzun vadeli sanayi politikası hedeflerinin hayata geçmesini kolaylaştırmıştır (Chang, 2003: 11-12). Devletin piyasa tarafından üretimi zor ya da maliyetli olan sektörleri belirleyerek bu sektörlere bizzat kendisinin ya da teşvik ve destekler ile özel sektörün yönlendirmesi olmadan sanayinin ivme kazanması kolay değildir. Özellikle altyapı konusunda bu durum daha belirgindir. Etkin bir altyapı sistemi ve temel sanayiler kurulmadan yan sektörlerin gelişimi çok yavaş rekabet gücü zayıf kalabilmektedir. Doğu Asya ekonomilerinin bu süreci yönetebildiği görülmektedir.

Doğu Asya lkelerinin sanayi politikalarındaki başarısının arkasında üç temel hedef ne çıkmıştır; bunlar teknolojik yetenekleri geliştirmek, ihracatı artırmak, ara malların ülkede üretim kapasitesini büyütmektir. Bu hedefler için mühendislik ve fen eğitimine yatırım yapılmış, finansman ve kaynaklar sanayiye yönlendirilecek şekilde düzenlenmiş, yüksek teknoloji alanlarında üretimi destekleyen sanayi parkları kurulmuştur. Bu adımlar, sanayi politikalarının yalnızca koruma sağlamakla kalmayıp aynı zamanda yerel üreticilerin küresel piyasalarda rekabet edebilecek yetenekler kazanmasını hedeflediğini göstermektedir (Stiglitz, 1996: 157-158). 1950-1975 döneminde birçok Asya lkesi ithal ikamesine dayalı sanayileşmeyi benimsemiş ve devlet öncülüğünde yerli üretimi geliştirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşımın bazı yerlerde yüksek maliyet ve düşük verimlilik gibi sorunlar doğurduğu da görülmüştür. Yine de bu dönemde önemli bir öğrenme süreci yaşanmıştır. İnsanlar yönetimsel ve teknik beceriler kazanmış, frmalar da dış pazarlarda rekabet etmeyi adım adım öğrenmiştir. Dolayısıyla, Doğu Asya'da devletin ekonomik liderliği, yalnızca üretim yapılarını çeşitlendirmekle kalmamış, aynı zamanda sanayileşmenin temellerini atarak uzun vadeli büyümeye zemin hazırlamıştır (Nayyar, 2019: 141-142). Doğu Asya deneyimi, sanayi politikalarında da stratejik devlet müdahalesinin önemini

vurgularken, ülkelere göre farklı uygulamalar da ortaya çıkmıştır. Sanayileşme her ülkede aynı biçimde ilerlememiştir. Bununla birlikte sanayileşmenin sağlanması sırasında her türlü üretim kapasitesi artışı, yatırım, finansman, teknoloji geliştirme, eğitim ve rekabet gibi alanlarda devletin yönlendirici rolü ortak bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Doğu Asya'nın kalkınma deneyimi, sanayi politikalarının başarısında yalnızca kullanılan araçların değil, bu araçların hangi amaçlarla ve nasıl uygulandığının kritik önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Özellikle Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerde, ölçek ekonomilerini yakalamak ve yerli sanayileri geliştirmek için devlet müdahalesi stratejik bir biçimde yapılandırılmıştır. Çin ise geniş iç pazar avantajını ve esnek politika araçlarını kullanarak teknoloji transferi ve yerli üretim kapasitesinin artırılmasında dikkat çekici bir model sunmuştur. Bununla birlikte, bu ülkeler arasında farklılıklar olsa da ortak bir pragmatik yaklaşım benimsenmiştir. Devletler, ideolojik dogmalara bağlı kalmaksızın sanayileşme hedeflerini gerçekleştirmek için politika araçlarını sürekli olarak yeniden değerlendirmiş ve gerektiğinde değiştirmiştir (Chang & Zach, 2019: 208-212). Dolayısıyla başarılı sanayileşme, yalnızca kullanılan araçların etkinliğiyle değil, bu araçların değişen iç ve dış koşullara uyarlanabilirliğiyle mümkün olabilmektedir. Bu ülkelerde belirgin bir şekilde uygulanan bu yaklaşım, yerel sanayilerin uluslararası rekabet gücü ve büyüme performansını desteklemiştir.

Sanayi politikalarının etkinliği devletin kapasitesine de bağlıdır. Doğu Asya'daki başarılı örnekler, devletin hem teknik kapasitesinin yüksek olduğunu hem de değişen koşullara uyum sağlayabilecek siyasi iradeye sahip olduğunu göstermektedir. Geç sanayileşen ülkelerde sanayi politikaları ekonomik dönüşüm için temel bir araçtır. Makro ve mikro düzeyde uygulanan adımlarla sanayi gelişimi desteklenmiş, yerli üretim artırılmaya çalışılmış ve küresel rekabet hedeflenmiştir. Güney Kore ve Tayvan daha çok

stratejik kaynak dağıtımı ve yerli sanayi odağıyla ilerlerken, Singapur serbest ticareti ve çok uluslu şirketlerle iş birliğini öne çıkarmıştır. Çin yerelleşme ve teknoloji transferine ağırlık vermiştir (Nayyar, 2019: 144-146).

Sonuç olarak, Doğu Asya'nın sanayileşme stratejileri, sanayi politikalarının ekonomik kalkınma üzerindeki belirleyici rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu deneyim, sanayi politikalarının uygulanmasında esneklik, pragmatizm ve uzun vadeli bakışın önemine işaret etmektedir. Orta gelir tuzağından kaçınmak ve sürdürülebilir bir büyüme sağlamak için, bu politikaların sürekli olarak uyarlanması ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Ar-Ge, İnovasyon ve Teknoloji Politikaları

Doğu Asya kalkınmasında, ekonomik büyüme ile teknoloji ve inovasyon birlikte hareket etmiştir. Bu süreçte, devletin rolü merkezi bir yer tutmuş ve girişimci devlet kavramı, teknoloji ve inovasyon politikalarının şekillendirilmesinde önemli bir kuramsal çerçeve sunmuştur. Girişimcilik anlayışıyla hareket eden devlet, teknolojinin yaratılması, değiştirilmesi ve yerel koşullara uyarlanması süreçlerinde aktif bir rol oynamıştır (Ebner, 2007: 103-104). Teknoloji geliştirme süreçlerinde girişimci bir devletin olmaması kalkış aşamasını zorlaştırmaktadır. Burada devlet teknolojinin transferini ve yerel unsurlara yayılımı ve bu aktörlerin eğitimi süreçlerini oluşturabildiğinde gelecekte teknoloji üretimi için zemin hazırlayabilmektedir. Aksi halde kendiliğinden serpilen bir teknoloji gelişiminin ortaya çıkması çok zor olmakta ve uluslararası rekabete hazır hale gelememektedir.

Doğu Asya ekonomilerinde teknoloji politikaları, yalnızca yeni teknolojilerin geliştirilmesini değil, mevcut ileri teknolojilerin yerel koşullara uyarlanmasını da kapsamaktadır. Doğu Asya ekonomilerinde kalkınma önce teknoloji transferi ve dışarıdan alınan teknolojinin benimsenmesi ile başlamıştır. (Hu, 2015: 1-2) Zaman

içinde Ar-Ge ve inovasyonun daha ağırlıklı olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Güney Kore ve Singapur gibi ülkelerde Ar-Ge harcamalarının milli gelirinin payı birçok gelişmiş OECD ülkesini yakalamış bazı dönemlerde daha yüksek seviyelere çıkmıştır (OECD, 2026). Güney Kore ve Tayvan başlangıçta dış teknolojiyi taklit eden ve uyarlayan ekonomilerken, zaman içinde kendi ürünlerini geliştiren ve daha fazla yenilik üreten ülkelere dönüşmüştür. (Hu, 2015: 9-10). Doğu Asya ekonomilerinin teknoloji transferini kalkınma politikalarının bir parçası olarak tasarladıkları görülmektedir. Bu ülkelerde teknolojinin transfer ve üretim yöntemleri farklılaşsa da aşamaları benzerdir. Teknoloji önce transfer edilmekte, öğrenilmekte ve sonrasında geliştirilmektedir. Bugün bu ülkeler sadece takip eden değil ileri teknoloji üreten ve küresel ölçekte teknolojiye yön veren aktörler hâline gelmiştir.

Bölge ülkelerindeki bilgi üretimi ve yayılımı süreçleri incelendiğinde, farklı teknolojik gelişim aşamalarının olduğu görülmektedir. Güney Kore ve Tayvan, yenilikçi ekonomiler olarak bölgesel bilgi yayılımının merkezini oluştururken, Çin yoğun Ar-Ge yatırımları ile bu alanda hızlı bir yükseliş sergilemiştir. Tayland ve Malezya gibi orta gelirli ülkeler teknoloji uyarlamada belirli başarılar yakalasa da yenilikçilik aşamasına geçişte daha sınırlı ilerleme kaydetmiştir. Bu tablo yenilik sistemlerinin yerel kapasite geliştirme süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Brahmbhatt ve Hu, 2010: 198-199).

Doğu Asya modelinin bir diğer yönü de inovasyon ekosistemlerinin kurulması olmuştur. Doğu Asya deneyiminde Ar-Ge ve inovasyon kapasitesinin güçlenmesinde, kamu destekli araştırma kurumlarının özel sektörle güçlü bağlar kurmasında etkili olmuştur. Örneğin Tayvan'ın Hsinchu Bilim Parkı gibi projeler bu sürecin en önemli örneklerindendir. (Hill, 2004: 385-386). Ayrıca, demokratikleşme ve katılımcı yönetim yapıları ile sürdürülebilir inovasyon yeteneklerinin geliştirilmesi için önemli bir çerçeve

sunulmuştur. Girişimci devlet anlayışı, yenilik sistemleri ile bilgiye dayalı kalkınmanın sürdürülebilirliğini hedeflenmiştir (Ebner, 2007: 117-120).

Doğu Asya kalkınma modeli, girişimci devletin liderliği altında Ar-Ge, inovasyon ve teknoloji süreçlerinin ekonomik büyümenin merkezine yerleştirildiği bir yöntem sunmuştur. Bölge ülkeleri, yalnızca ekonomik kalkınma ve sanayileşme süreçlerini başarıyla yönetmekle kalmamış, aynı zamanda yenilik ekosistemlerini güçlendirerek sürdürülebilir büyüme için gerekli altyapıyı oluşturmuşlardır. Bu model, devletin yenilik süreçlerinde etkin bir liderlik rolü oynadığı ve demokratikleşme ile katılımcı yönetim yapılarının inovasyonu desteklediği bir anlayışı temsil etmektedir.

Yatırım ve Tasarruf Politikaları

Doğu Asya kalkınma modelleri, yüksek yatırım ve tasarruf oranlarının ekonomik büyümeyi nasıl desteklediğini gösteren önemli bir örnek olarak görülmektedir. Hong Kong, Çin, Japonya, Kore, Malezya, Singapur, Tayvan ve Tayland gibi ülkelerin, 1960 ve 1990 yılları arasında yüksek tasarruf ve yatırım oranlarına ulaşabilmesi hızlı büyümenin önemli etkenlerden biri olmuştur (World Bank, 1993: 40-41). Bu ekonomik başarı, özellikle insan sermayesi birikimi, makroekonomik istikrar, güçlü finansal sistemler ve teknoloji gibi politikalarla desteklenmiştir (Page, 1994: 234-235).

1960'ların başlarında Doğu Asya ve Latin Amerika'nın tasarruf ve yatırım oranları birbirine yakındır. 1990'a gelindiğinde ise Doğu Asya'nın oranları Latin Amerika'nın yaklaşık iki katına çıkmıştır (World Bank, 1993: 40-41). Bölgenin bu başarısı, tasarrufları teşvik eden ve yatırımları artıran politikaların uygulanmasıyla yakından ilgilidir. Doğu Asya ekonomilerinde uygulanan düşük enflasyon ve dengeli bütçe politikaları, yatırımların

ve tasarrufların artmasına olanak sağlamıştır. Örneğin Tayland, Kore gibi ülkeler, 1960'lardan itibaren yatırım oranlarını hızlı bir şekilde artırarak sermaye birikimini teşvik etmiştir (Page, 1994: 237-238). Yüksek tasarruf, yatırımlar için yeterli finansmanın yaratılmasını sağlarken, yüksek talebi engelleyerek düşük enflasyona ve dış finansman ihtiyacının doğmamasına yol açmıştır. Yüksek tasarrufun çoğu makroekonomik gösterge üzerindeki pozitif etkileri yüksek bir büyüme oranının sürdürülebilir olmasını sağlamıştır. Bu ülkelerde yüksek tasarruf oranları ve makroekonomik istikrarın aynı zamanda birbirini besleyen bir şekilde çalıştığı düşünülmektedir.

Tasarruf oranlarının yüksek olması, bölgedeki özel sektör yatırımlarını desteklemiştir. 1970-174 arasında özel sektör yatırımları Doğu Asya'da %15'ten %22'ye ulaşırken, 1975-84 arasında yaklaşık %18 civarında seyretmiştir. Diğer orta gelirli ekonomilerde %11 seviyelerinde kalmıştır (World Bank, 1993: 42). Özel yatırımların bu denli yüksek olması, güçlü finansal sistemlerle ve devletin altyapı yatırımlarını artırarak özel sektör yatırımlarını teşvik etmesiyle de ilişkili gözükabilmektedir. (Park ve Shin, 2009: 26). Ayrıca, devlet yatırımları dönemsel olarak artırılarak ekonomik krizlerin etkileri hafifletilmiştir (World Bank, 1993:43).

Bu yatırım hamlesinin sürekliliğini mümkün kılan unsur ise, yatırımların nasıl finanse edildiği ve tasarrufların hangi kanallarla yatırıma dönüştürülmesi ile de ilişkili olmuştur. Bu çerçevede Asya deneyiminde hızlı ve kalıcı büyümenin yüksek ve süreklilik arz eden yatırımlarla desteklenme sürecinde finansmanın sağlanması ise ağırlıklı hane halkı, şirket ve kamu kaynaklı yurtiçi tasarruflara dayandırmıştır. 1997-1998 krizinden sonra uzun vadeli finansmanda sermaye piyasalarının daha belirgin hale gelmiştir (Asian Development Bank, 2020: 226-227). Yüksek yatırımın finansmanında dış kaynaklar tamamlayıcı rol oynasa da bölge deneyimi tasarrufların esas omurgayı oluşturmuştur. Zaman içinde de tasarruf oranlarının belirgin biçimde yükselmesi ve 1990'lardan

itibaren birçok ülkede tasarrufların yatırımı aşmaya başlaması yatırımın finansmanını daha sürdürülebilir kılan bir zemin yaratmıştır (Asian Development Bank, 2020: 229-230).

Doğu Asya kalkınma modellerinde yüksek tasarruf ve yatırım oranları, bölgenin ekonomik başarısının temel taşlarından birini olmuştur. Bölgedeki ülkeler, makroekonomik istikrarı sağlamak, finansal sistemleri güçlendirmek ve teknolojiye yatırım yapmak suretiyle uzun vadeli büyümeyi sürdürmüşlerdir. Yüksek tasarruf oranlarıyla yakından ilişkili olan finansal krizlere karşı esnek yanıt verme kapasiteleri, bölge ekonomilerinin dayanıklılığını artırmış ve sürdürülebilir büyümeyi mümkün kılmıştır. Gelecekte de tasarruf ve yatırım dengelerinin korunması, Doğu Asya'nın ekonomik başarı hikayesini devam ettirmesi için kritik öneme sahiptir.

Eğitim Politikaları

Doğu Asya ülkelerinin kalkınma süreçlerinde eğitim ve insan sermayesinin geliştirilmesi kritik bir rol oynamıştır. Bu ülkeler eğitime planlı şekilde yatırım yaparak büyümeyi hızlandırmış ve kalıcı hale getirmiştir. Ülkeler eğitim reformlarına ve insan kaynağını güçlendirmeye odaklanmıştır. Eğitim düzeyi yükseldikçe insanların iş gücüne katılımı ve iş becerileri artmıştır. Bu süreçte başarı da hızlı ekonomik büyüme ve büyümeyi destekleyen politika öncelikleri, doğurganlığın hızla düşmesi ve güçlü kamu kurumları gibi bileşenlerle ilişkilendirilirken bazı araştırmalar da kültürel, dinsel gibi özelliklerin ve ailelerin yüksek eğitim beklentilerinin eğitim çıktıları üzerinde olumlu etkileri olduğunu savunmuştur.

Bu bağlamda gelişen Asya ülkelerinde eğitime verilen önem 1970'lerden sonra hızlanmıştır. Gelişen Asya'da 15+ nüfusun ortalama eğitim süresinin 1970'te 2,9 yıldan 2010'da 7 yıla yükselmiş artışın büyük bölümünün ilköğretim ve ortaöğretimdeki genişlemeden kaynaklanmıştır (Lee & Francisco, 2010: 1-3). Doğu

Asya’da bugün oluşmuş olan nitelikli işgücü ve teknoloji üretme kapasitesi geçmişte stratejik ve yoğun bir şekilde uygulanan eğitim politikaları ile doğrudan ilişkilidir. Bu eğitim yatırımları muhtemelen emek yoğun üretim ile yola çıkan bu ekonomilerde düşük ücret avantajlarının ortadan kalkması sonrasında verimlilik artışlarının sağlanabilmesinin arkasındaki temel itici güç olmuştur. Eğitimli işgücü ve yüksek beşeri sermayenin yarattığı verimlilik artışları, bölge ekonomilerinin büyümelerinin sürdürülebilir olmasını sağlamıştır.

Doğu Asya’daki bazı ülkelerde ekonomik büyüme hızlandıkça eğitim düzeyinin de yükselmiştir. Kore ve Singapur örneklerinde, yetişkin okuryazarlığının uzun dönemde ortaöğretim ile yükseköğretimde okullaşmanın artması ile birlikte artmıştır. Dışa açık ve dinamik bir ekonomik ortam teknolojiye erişimi ve yeni görevleri artırdıkça daha karmaşık becerilere talep yükselmekte, böylece eğitim ve beceri oluşumu büyümeyi destekleyen bir döngü sağlayabilmiştir. Ayrıca beceri artışının sadece okul sistemiyle değil, işbaşı öğrenmeyle de gerçekleşmiştir. (Quibria, 2002: 43-45). Ekonominin kapasitesi ve yüksek teknoloji ürün üretme oranı arttıkça işgünün kaçınılmaz olarak niteliğinin artması gerekmektedir. Aksi halde işgücü piyasasındaki iş ve işçi uyumsuzlukları ekonomide yapısal bir problem oluşturarak büyümenin yavaşlamasına sebep olabilir. Bu ülkelerde ekonomi ve eğitim düzeyi arasındaki birlikte hareket bu ülkelerin yüksek ekonomik büyüme oranlarında nitelikli işgücü problemi yaşamasını engellemiştir. Dolayısıyla bu uyum ya da koordinasyon bu ülkelerde sürdürülebilir büyümenin çok dikkat edilmeyen bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğu Asya ülkelerinde eğitimli bireylerin iş gücüne daha nitelikli katkı verdiği ve bunun büyümeyi desteklediği görülmüştür. Ülke düzeyinde eğitim yatırımları insan sermayesini güçlendirmiş ve bu sermaye ekonomik büyümenin ana kaynaklarından biri

olmuştur (Lee & Francisco, 2010: 21). Birey düzeyinde eğitim, insan sermayesini artırarak gelirleri yükseltebilirken ülke düzeyinde ise eğitimle biriken insan sermayesi, teknolojiyi benimsemeyi kolaylaştırarak verimliliği artırabilir. Ayrıca eğitim sayesinde toplum genelinde dolaylı faydalar ve yayılma etkileri ortaya çıkabilir. Doğu Asya ülkelerinde eğitimin büyümeye etkisi hem birey düzeyinde hem ülke düzeyinde görülmüştür.

Doğu Asya kalkınma modelinde eğitimin işlevi yalnızca bireysel bilgi ve beceri kazandırmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapının gelişmesine de katkı sağlamıştır. Eğitim düzeylerinin artması, sosyal eşitlik ve fırsat eşitliğini güçlendirmiş, bu da toplumsal refahın artmasına olanak tanımıştır. Bu ülkelerde eğitim ve sosyal kalkınma arasındaki güçlü bağ, toplumsal hareketlilik ve gelir dağılımındaki adaletin sağlanması açısından önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Asian Development Bank, 2014).

Bu ülkelerde eğitime yapılan yatırımların verimli sonuçlar vermesinde, sadece niceliksel etkiler değil kaliteyi merkeze alan etkin bir yönetim anlayışı etkili olmuştur. Güçlü yönetim yapıları, kamu kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamış ve eğitim alanındaki yatırımların verimli sonuçlar doğurmasına katkı vermiştir. Örneğin, Singapur ve Güney Kore gibi ülkelerde kamu eğitim harcamalarının yüksek kayıt oranlarıyla sonuçlandığı gözlemlenmiştir. Bu ülkelerde kamu kaynaklarının etkili yönetimi, eğitimin geniş kitlelere ulaşmasını ve kaliteli eğitim imkanlarının sunulmasını kolaylaştırmıştır.

Doğu Asya'nın kalkınma modelinde eğitimin rolü çok boyutludur ve hem ekonomik büyümeyi hem de toplumsal kalkınmayı destekleyen bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır. Eğitim yatırımları, bireysel yetkinliklerin artmasını sağlarken, toplumsal kalkınmaya katkıda bulunarak bölgedeki ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmuştur.

Bu model, eğitim sermayesinin artırılması ve iş gücünün niteliklerinin geliştirilmesi sayesinde, ekonomik kalkınmayı ve toplumsal refahı sürdürülebilir bir biçimde desteklemektedir. Eğitim, Doğu Asya kalkınma modelinde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde pozitif sonuçlar doğuran bir araç olarak işlev görmüştür. Eğitim odaklı bu yaklaşım, diğer gelişmekte olan ülkeler için de örnek teşkil etmekte ve Doğu Asya modelinin eğitim ile insan gelişimini birleştiren yapısı, kalkınma süreçlerinde önemli bir referans noktası olarak kabul edilmektedir.

Dış Ticaret Politikaları

Doğu Asya Kalkınma Modellerini incelediğimizde, ihracata dayalı büyüme stratejilerinin bu ülkelerdeki ekonomik başarıda önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Bu strateji, devletlerin ihracatı teşvik eden politikalar uygulayarak, firmaların uluslararası piyasalara erişimini kolaylaştırması ve bu süreçte yerli sanayinin rekabet gücünü artırması üzerine kuruludur. Aynı zamanda, verimlilik artışını hızlandıran reformlar ve altyapı yatırımları gibi temel kalkınma dinamikleri de ihracata dayalı büyüme stratejisini sürekli kılabilmiştir.

Doğu Asya ülkelerinde kalkınma, dünya piyasalarında rekabet edebilir üretim yapma yeteneğinin geliştirilmesiyle gerçekleşmiştir. Hükümetler, ihracatçı firmalara düşük faizli krediler, döviz ayrıcalıkları ve tarife muafiyetleri gibi teşvikler sağlayarak, bu firmaların dünya piyasalarına uyum sağlamasına katkıda bulunmuştur. Doğu Asya Kalkınma Modellerinden çıkarılabilecek en önemli derslerden biri, devletin ekonomideki rolünün dikkatli bir şekilde ayarlanması gerektiğidir. Hedef sektörlerin belirlenmesi, başarısız projelerin zamanında tespit edilmesi ve devlet desteğinin gerektiğinde kesilmesi, bu stratejilerin başarısında kritik bir rol oynamıştır. Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler, başarısız projelere verilen desteği hızlıca sonlandırarak

kaynaklarını daha verimli kullanmış ve böylece uzun vadeli büyüme performanslarını koruyabilmişlerdir (Kokko, 2002: 27-29).

Tayvan ve Güney Kore, 1960'lı yıllardan itibaren 1990'lara kadar dünya ekonomisinin ortalama büyüme oranlarını aşarak, uzun dönem boyunca %7 civarında büyüme oranlarını yakalamışlardır. (Krueger, 1995: 11). Bu dönemde ihracatın GSYH içindeki payı sürekli olarak artmış ve ihracat artış oranları GSYH büyüme oranlarının üzerine çıkmıştır. Bu büyüme modeli, ülkelerin dış ticaret dengelerini önemli ölçüde iyileştirirken, küresel piyasalarda rekabet güçlerini artırmalarına da olanak tanıyabilmiştir.

İhracata dayalı büyüme stratejisi işe yaramış sanayi sektörlerinde hızlı verimlilik artışına yol açmış ve teknoloji transferini hızlandırmış olduğu gözükmektedir. Örneğin, Güney Kore'nin ihracatı 1960 yılında 33 milyon dolarken, 1970'te 882 milyon dolara, 1980'de 17 milyar dolara ve 1990'da 63 milyar dolara ulaşarak dikkat çekici bir artış göstermiştir (Krueger, 1995: 12). Doğu Asya'da hükümetler, ihracatın önündeki maliyet engellerini azaltmak için altyapıya öncelik vererek liman tesislerini ve taşımacılık sistemlerini geliştirmişlerdir. Ayrıca elektrik arzı ve telekomünikasyon gibi kritik ağlara yatırım yaparak firmaların dış pazarlara erişimini kolaylaştırmıştır. Bunun yanında kamu kurumları, ihracatçıların uluslararası pazarlarda itibar kazanmasını desteklemiş; ürün kalitesini yükseltmeye ve olumsuz kalite algısını kırmaya dönük düzenleme, koordinasyon ve marka, itibar oluşturma çabalarıyla ülke ihracatının genel güvenilirliğini güçlendirmeye çalışmıştır. (Stiglitz 1996: 170-171). Bu ülkelerin ihracata dayalı büyüme stratejileri yerel firmaların yurtdışı iş birliklerini artırarak uluslararasılaşmasını hızlandırmıştır. Ayrıca bu strateji ile birlikte benzer dönemlerde çoğu gelişmekte olan ülkenin yaşadığı döviz problemleri bu ülkelerde yaşanmazken büyümenin istikrarı desteklenmiştir.

Ancak, ihracata dayalı büyüme modelinin sürdürülebilirliği zamanla tartışılmaya başlanmıştır. 1997 Asya krizinin ardından bu stratejinin sınırlılıkları ve olası olumsuz etkileri daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu modelin gelişmekte olan ülkelerde iç talep büyümesini ihmal ettiğini ve ülkeleri gelişmiş ekonomilere bağımlı hale getirdiği savunulmuştur. Gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik durgunluklar, gelişmekte olan ülkelerin büyüme performansını doğrudan etkilemiş ve finansal istikrarsızlık riskini artırmıştır (Felipe & Lim, 2005: 5-6). Her ne kadar bu ülkelerin her biri günün sonunda ihracata dayalı büyüme modelinin negatif taraflarını görmeye başlamış olmasına rağmen yaklaşık 20-30 yıllık kalkınma süreçlerinin bu dış talep tarafından baskın bir şekilde desteklendiğini göz ardı etmemek gerekir. Benzer süreç bugün Çin ekonomisi için geçerli olmakta ve ihracata dayalı büyüme stratejisine dayanan yüksek büyüme oranlarının yavaşladığı gözlemlenmektedir. Bu durum kalkınma sürecinin sonu değil diğer Doğu Asya ülkelerinin 2000'lerin başında yaşadığı iç talebin de genişletildiği yeni bir modele geçişin ön habercisidir.

Sonuç olarak Doğu Asya ülkelerinde ihracata dayalı büyüme, uzun süre hızlı kalkınmanın temel araçlarından biri olmuştur. Devletin ihracatı desteklemesi, altyapı yatırımları ve firmaların dış pazarlara uyumu bu başarıda etkili olmuştur. Ancak 1997 Asya krizi sonrasında görüldüğü gibi ihracata dayalı büyüme güçlü sonuçlar üretse de, bazı dönemlerde riskleri artırabilmektedir.

Türkiye ve Doğu Asya Karşılaştırması

1950'lerde Türkiye'nin kişi başına geliri, Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya ülkelerine yakın olmasına rağmen sonraki yıllarda Türkiye bu ülkelerin gerisinde kalmıştır. Türkiye, Doğu Asya'daki ülkelere benzer adımlar atmaya çalışsa da aynı başarıyı yakalayamamasında birçok faktör etkili olmuştur. Bu süreçte uygulanan kalkınma politikalarının sonuçlarının

farklılaşmasında politikaların ne zaman ve nasıl devreye sokulduğu, devletin ekonomide ne kadar aktif olduğu, kurumların ne kadar güçlü çalıştığı, makroekonomik istikrarın ne ölçüde sağlandığı, insanların yatırım ve tasarruf alışkanlıkları, eğitim düzeyi, beşerî sermaye birikimi, dünya ekonomisindeki genel gidişat ve hatta kültürel faktörler etkili olmuş olabilir.

Türkiye, Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerle makroekonomik ölçekte karşılaştırıldığında, büyüme hızı, tasarruf ve yatırım oranları, dış ticaret hacmi ve fiyat istikrarı bakımından uzun süredir daha zayıf bir performans sergilemektedir. Türkiye’de tasarruf ve yatırım oranları genellikle milli gelirin yüzde 20’sinin biraz üzerindeyken Doğu Asya’da ise bu oran çoğu zaman yüzde 30’ların üstünde seyretmiştir. İhracatın milli gelir oranı Türkiye’de 1990-1997 arasında ortalama yüzde 12 civarındayken, bu ülkelerde daha yüksek seviyeler görülmüştür. Enflasyon tarafında da Türkiye’nin 1990’larda yüzde 60’ı, hatta zaman zaman 100’ü aşan yüksek enflasyon oranları yaşamış, Çin ve Kore gibi Doğu Asya ülkelerinde ise enflasyonun genellikle tek haneli ya da görece düşük seyretmiştir. (Çiftçioğlu & Karaaslan, 2005: 18-20). Daha önce ekonomik kalkınma ve makroekonomik istikrar arasındaki karşılıklı ilişki vurgulanmıştı. Türkiye ekonomisinde bu ilişkinin başlangıçta zayıf bir biçimde kurulduğu görülmektedir. Türkiye’nin neredeyse hiçbir dönemde tam bir makro istikrar sağlayamaması kalkınma serüveninin sık sık kesintiye uğramasına yol açmış ve ortalama da daha düşük büyüme oranlarının oluşmasına neden olmuştur. Etkin bir kalkınma modelinin ortaya konulamaması ise makro istikrarın sağlanmasını engellemiştir.

Tasarruf ve yatırım davranışlarındaki bölgesel farklılaşma daha uzun dönemli karşılaştırmalarda daha da belirginleşmektedir. 1990-2014 döneminde Doğu Asya’da ortalama tasarruf oranı yüzde 41 iken, Türkiye’nin de içinde olduğu Avrupa ve Orta Asya sınıfı yüzde 18 düzeyinde kalmıştır (Tekin, 2017: 366). Doğu Asya’da

yüksek büyüme ile artan tasarruflar arasında güçlü ve pozitif bir ilişki gözlemlenirken Türkiye’de kişi başına gelir artsa da tasarruf oranlarında aynı ölçüde düzenli ve kalıcı bir yükseliş gözlenmemiştir. Ayrıca Türkiye’de tasarrufların, makroekonomik kırılganlık, yüksek işsizlik ve yüksek enflasyon koşullarında daha çok ihtiyati tasarruf niteliği taşıdığı görülmüştür. (Tekin, 2017: 381-382). Türkiye ekonomisinin tasarruf yetersizliği halen devam etmekte ve dış finansman ihtiyacını artırmaktadır. Türkiye ekonomisinin aşılamayan temel yapısal problemlerinden biri olan bu durum Doğu Asya benzeri kalkınma sürecine girilememesinin temel nedenlerinden biridir. Yatırımları besleyen böyle bir mekanizma kurulamadığı sürece cari açık ve kur problemleri makroekonomiyi kırılgan hale getirirken ekonominin ivmelenmesini yavaşlatmaktadır. Dahası sermaye birikimi yavaşlamakta ve buna dayalı olarak firmaların Ar-Ge ve inovasyon kapasitesi artırılmamaktadır.

Daha uzun döneme bakıldığında, Türkiye’nin 1961-2000 döneminde Doğu Asya’ya kıyasla kişi başına başlangıç gelirinin daha düşük, eğitim düzeyinin daha zayıf olduğu görülmektedir. Aynı dönemde enflasyonunun daha yüksek, ticari açıklığının daha sınırlı ve finansal derinliğinin daha sığ kaldığı da ortaya çıkmaktadır. Türkiye’nin yatırım oranının GSYH’nin ortalama %20,2’sinde kaldığı, Doğu Asya’da ise %24,5. Türkiye’nin yatırım oranının GSYH’nin ortalama %20,2’sinde kaldığı, Doğu Asya’da ise %24,5 olduğu görülmektedir. Ticaret açıklığının Türkiye’de %24,6’ya karşı Doğu Asya’da %96,3 olduğu, enflasyonun %32,1’e karşı %8,2 ve mali oynaklık endeksinin 7,5’e karşı 4,1 daha yüksek seyrettiği saptanmış, bu nedenle performans farkının kalıcı makroekonomik istikrarsızlık ve sınırlı dışa açıklıkla beslendiği anlaşılmaktadır (Mody & Schindler, 2005: 7). Bu makroekonomik farklılıkların ardında, ülkelerin sanayileşme yolunda ve kalkınma hedeflerini hangi dönemde, hangi mantıkla ve hangi koşullara göre benimsediği

de etkili olmuştur. Türkiye ile Doğu Asya ülkeleri benzer büyüme ve sanayileşme hedefleri koymuş olsa da hedeflerin uygulamaya alınma zamanı, kullanılan politika araçları ve devlet ile kurumların uygulama kapasitesi gibi konularda ayrışmaktadır. Doğu Asya ülkeleri II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hızlı sanayileşme ve gelir artışı gerçekleştirmiştir. Doğu Asya'nın öne çıkan ekonomileri yıllık ortalama %7-9 büyürken, Türkiye yaklaşık %4 civarında kalmıştır (Kim & Lau, 1994: 242; Altuğ et al., 2008: 399). Türkiye ile Güney Kore arasındaki karşılaştırma, bu ayrışmayı somut biçimde ortaya koymaktadır. 1960'lara gelindiğinde kişi başına gelir Türkiye'de Güney Kore'nin yaklaşık iki katı düzeyindeyken tasarruf oranı da Güney Kore'den yaklaşık 13 puan daha yüksektir. Yani hem gelir seviyesi hem de birikim yapma kapasitesi bakımından Türkiye kâğıt üzerinde daha avantajlı durumda görünmektedir. Dış ticarete de tablo benzerdi ve 1961'de Türkiye'nin ihracat hacmi, Güney Kore'nin yaklaşık 8,5 katıydı. Buna rağmen 1980'e gelindiğinde tablo tersine dönmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin kişi başına geliri reel olarak yaklaşık %6 düşerken, Güney Kore'nin tasarruf oranı artık Türkiye'nin 6,5 puan üzerine çıkmakta ve ihracat hacmi ise Türkiye'nin 4,5 katına ulaşmaktadır. 1980 sonrasında da bu görece geri kalma eğilimi devam etmiş ve iki ülke arasındaki kişi başına gelir farkı Güney Kore lehine açılmıştır. Güney Kore zengin ülkelere doğru yaklaşırken, Türkiye bu yakınlaşmayı başaramamıştır (Attar, 2018: 2-3).

Türkiye'nin izlediği kalkınma politikalarının içeriği ve uygulandığı dönem, bu ayrışmayı açıklayan önemli bir nokta oluşturmıştır. Türkiye, Doğu Asya kaplanları gibi kalkınma arayışına girmiş ve 1960'lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla sanayi temelli bir üretim yapısı kurmayı hedeflemiştir. Ancak bu dönemde devletin müdahaleleri çoğunlukla stratejik bir yönlendirme taşımamıştır. Müdahaleler geniş kapsamlı ve korumacı kalmıştır. Bu nedenle sektör odaklı, hedefleri belirgin ve araçları

tutarlı bir sanayi politikası geliştirilememiştir (Tuncel, 2014: 58-59). Bu dönemdeki başarısızlıkta Doğu Asya ekonomilerinde olduğu gibi kalkınma sürecinde en önemli faktörlerden devletin planlayıcı, yönlendirici, teşvik edici ve gerektiğinde etkin olmayan desteklerin sonlandırılabilirdiği bir yönetim sisteminin kurulamamasının etkili olduğu görülmektedir.

Türkiye 1980’li yıllarla birlikte ihracata dayalı büyüme stratejisine geçmiş ve kalkınmacı devlet yaklaşımı geri plana itmiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve finansal liberalizasyon adımları ekonomiyi kısa vadeli sermaye girişlerine daha bağımlı hale getirmiştir. Doğu Asya ülkelerinde ise sanayi politikaları teknoloji üretimi ve teknoloji transferi merkezinde şekillenmiştir. Ar-Ge ve inovasyon faaliyetleri yoğun biçimde desteklenmiştir. Devlet, üretim yapısının teknolojik düzeyini yükseltmeye dönük uzun vadeli stratejiler benimsemiştir. Kamu ve özel sektör iş birliği güçlendirilmiştir. Hedef sektörlerle seçici destekler sunulmuştur. Eğitim yatırımları artırılmıştır. Yerli firmaların teknoloji öğrenme süreçleri desteklenmiştir. İhracat odaklı yapısal dönüşümle yüksek katma değerli alanlarda rekabet gücü yükseltilmiştir. 1950’lerde Türkiye’nin gerisinde olan G. Kore ve Tayvan’ın başarılı sanayi politikalarıyla, ihracat kompozisyonlarını düşük-orta teknolojiden yüksek teknolojiye kaydırabilmiş sürdürülebilir büyüme ivmesi yakalayarak gelişmiş ülkeleri yakalamış Türkiye ise yüksek teknoloji ihracat payı düşük kalmış OECD içinde en düşük yüksek teknoloji ihracatı payına sahip ülkelerden biri olmuştur. (Tuncel, 2014: 59-61). İşgücü maliyetleri açısından Türkiye geçmişte düşük ücret avantajına dayanarak rekabet edebilmiştir, ancak bu avantaj zaman içinde zayıflamıştır. Çin, daha düşük işgücü maliyetlerinin yanı sıra biriken teknolojik yeteneklerle dünya üretim merkezi haline gelirken, Türkiye benzer bir geçişi aynı ölçekte gerçekleştirememiştir. Türkiye’de işgücü verimliliği gelişmiş ülkelere kıyasla düşük seyretmiş, verimlilik

artışı sınırlı kalmıştır. Nitekim 1975 yılında Türkiye'nin işgücü verimliliği Güney Kore, Malezya ve Şili gibi ülkelerden daha yüksek düzeydeyken 2000'li yıllarda bu ülkelerin gerisine düşmüştür (Tuncel, 2014: 62-64).

Doğu Asya kalkınma modelinin en önemli özelliklerden biri de devletin rolü olmuştur. Kalkınmacı devlet anlayışı piyasayı tamamen kendi haline bırakan ya da her şeyi devletin yaptığı bir modelden ziyade daha çok, ülkenin kalkınma hedeflerine göre piyasaya yön veren bir devlet tipidir. Japonya, Güney Kore ve Tayvan'da devlet, hem sanayiye dış rekabete dayanıklı hale getirmeyi hem de halkın yaşam düzeyini yükseltmeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken bir yandan kaynakların dağılmasını piyasaya bırakıp, öte yandan da bazı özel sektörleri seçip onlara yatırım, koruma ve teşvik gibi araçlarla destek olacak kurumlar kurmuştur. Bu şekilde kamu ile özel sektör arasında birbirini besleyen bir ilişki oluştuğu ve serbest piyasanın tek başına yaratacağından daha güçlü ve rekabetçi bir kapitalizm ortaya çıktığı öne sürülmektedir (Wade, 1990: 5-7). Türkiye'nin savaş sonrası kalkınma sürecinde ise, Latin Amerika'ya benzer biçimde daha çok dış etkilerle şekillenmiş olup içerideki siyasal ve ekonomik koalisyonların izin verdiği ölçüde yön değiştirebilen, daha reaktif bir devlet anlayışı baskın olmuştur. Doğu Asya'da ise Japonya, Güney Kore, Tayvan ve daha sonra Çin, yüksek büyümeye giderken devlet daha proaktif, yani ön alıcı ve dönüştürücü bir rol üstlenmiştir (Öniş & Şenses, 2007: 2). Türkiye'de ekonomik kalkınma alanında bu proaktif devlet anlayışı bir şekilde tam olarak yerleştirilememiştir. Burada iç siyasi faktörlerin yanı sıra jeopolitik faktörlerinde Türkiye aleyhine çalıştığı düşünülebilir. Soğuk savaş dönemi Türkiye'nin bağımsız ekonomi politikası üretme kabiliyetini sınırlamış olabilir. Bunun yanı sıra politik istikrarsızlığın baskın olduğu dönemler ki bu dönemler çoğunluktadır, popülizmi beslerken uzun vadeli stratejik

ekonomik planların yapılmasını engellemiş ya da yapılsa bile bu planlara bağılılığı zayıflatmıştır.

Doğu Asya'daki proaktif devletler, seçici sanayi politikalarıyla ihracatçı sektörleri hedefli biçimde desteklemiştir. Dışa açılmayı aşamalı ve kontrollü yürütmüştür. Finansal serbestleşmeyi ani ve tam liberalizasyon yerine kademeli tasarlamıştır. Düzenleyici kapasiteyi dikkate almıştır. Bu sayede krizleri daha sınırlı tutabilmiştir. Büyüme patikaları daha sürdürülebilir hale gelmiştir. Kısa vadeli sıcak para giriş çıkışları gerektiğinde denetlenmiştir. Güçlü bir reel sektör, işleyen denetim ve düzenleme sistemi, toplum içinde belli bir uzlaşma zemini daha istikrarlı büyüme üretmiştir (Öniş & Şenses, 2007: 26-28). Türkiye 1960'lar ve 1970'lerde uzun süre ithal ikamesine dayalı sanayileşme izlemiştir. Bu dönemde devlet, Doğu Asya'daki örneklerle kıyasla daha dağınık bir kalkımcı devlet görünümü vermiştir. Büyük sermayeye karşı daha az bağımsız kalmıştır. Türkiye gibi daha reaktif devlet yapılarında ise tam serbestleşmiş sermaye hareketleri ve gecikmiş düzenleyici reformlar kırılğanlığı artırmıştır. Kısa süreli genişleme dönemlerini sık sık krizler ve borca dayalı büyüme izlemiştir.

Bu süreçte dönüşümlerinin zamanlaması ve niteliği de önemlidir. Doğu Asya ekonomileri, ihracata dayalı büyüme stratejisine büyük krizlere sürüklenmeden, daha gönüllü ve planlı biçimde geçerek sanayileşme hamlelerini kendi elleriyle tasarlayabilmiştir. Türkiye'nin 1970'lerde benzer bir dönüşümü kriz beklemeden yapamadığı görülmektedir. Bu nedenle 1980 ve özellikle 2001 sonrasında yön değişiklikleri çoğunlukla derin krizlerin ardından gerçekleşmiştir. IMF gibi dış aktörlerin etkisi bu dönemlerde en güçlü düzeye çıkmış ve politika çerçevesi daralmıştır (Öniş & Şenses, 2007: 10-11). Kriz sonrasında oluşan bu koşullar ve IMF gibi kurumların kısıtlayıcı politikaları, politik baskıları artırırken uzun vadeli kalkınma hedeflerinden sapmayı

kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan krizler sonrası ortaya çıkan bu gibi kısıtlayıcı durumlar planlı olmasa bile bir dönüşümü sağlayarak en azından makroekonomik istikrar bakımından bir çıpa görevi görebilmekte ve dolaylıda olsa kalkınma sürecini destekleyebilmektedir.

Devletin kalkınma süreçlerinde bürokrasi ve devlet kurumlarının farklılıklarına ve devletin firmalarla kurduğu ilişki tarzlarına baktığımızda Türkiye ve Doğu Asya'daki devletlerinin rollerinin ayrıştığını görürüz. Bu ülkeler güçlü ve büyük ölçüde işe alımlarda meritokratik bir bürokrasi vardır. Bu bürokrasi, özel sermayeyle yakın ama kurallı ilişkiler kurmuştur. Sanayi politikası desteklerini teknoloji geliştirme, öğrenme süreci ve ihracat başarısı gibi ölçütlere bağlamıştır. Desteklediği büyük şirketleri kredi kanallarıyla yönlendirmiştir. Dış rekabet baskısını da disiplin aracı olarak kullanmıştır. Türkiye'de planlama kurumları ve kamu bürokrasisi benzer bir yön verme rolünü üstlenmeye çalışmış ancak kredi ve teşvik dağıtımında aynı ölçüde seçici olamamıştır. Destek verdiği kesimlerden teknoloji üretimi, verimlilik artışı ve ihracat başarısı gibi alanlarda tutarlı geri dönüş talep edememiştir. Etkin bir ödül ceza sistemi kurulamamıştır (Erdoğan & Arun, 2001). Bu çerçevede Türkiye örneğinde devlet-sermaye ilişkileri üzerinden himayeci ve kayırmacı bir devlet yapısı kavramıyla somutlaştırılabilir. Özellikle holding şirket biçiminin yasaklanmaması, büyük gruplar üzerinde örgütsel yenilik ve yeniden yapılanma yönünde güçlü bir baskı yaratmamış, mevcut yapıların devamına imkân tanımıştır. Erken Cumhuriyet dönemindeki devletçilik, Tayvan'daki gibi güçlü bir kamu öncülüğü yaratabilecek bir çizgi taşımıştır. Buna karşın 1946'dan sonra siyaset ile sermaye arasındaki ittifak, dış kaynakların iktidara yakın çevrelere aktığı bir kayırmacı düzene dönüşmüştür. 1960 sonrası askeri yönetimler de Güney Kore'deki gibi büyük grupları sert biçimde disipline eden bir rol üstlenmemiştir. Yerel çıkar ağlarını temizlemek yerine yeni

holdinglerin ortaya çıkmasına ve korunmasına alan açmıştır. Şirketlerin yenilenmesi ve teknolojiye dayalı dönüşümü ise çoğu zaman çokuluslu ortaklıklar üzerinden, sınırlı ve parçalı biçimde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Doğu Asya'daki gibi devletin firmaları hem destekleyip hem sıkı biçimde yönlendirdiği modelin ürettiği derin sanayi dönüşümü ve verimlilik artışı Türkiye'de aynı ölçüde ortaya çıkmamıştır (Oh & Varcin, 2002: 718-720). Bu koşullar sermayenin tabana yayılmasını engellerken ülke içinde rekabetçi bir piyasa yapısının oluşmasının önüne geçmiştir. Politik bağlantılar üzerinden ve güçlü çıkar gruplarının palazlandığı bu süreçte teknoloji transferi ve gelişimini destekleyebilecek bir itici güç ortaya çıkmamaktadır. Sonuç olarak sosyal gruplar arasındaki bağ iyice koparken eğitimi gerekli kılacak koşullarda oluşmadığı için nüfusun büyük bir kısmını oluşturan alt sosyoekonomik sınıflar harekete geçememekte ve atıl kalmaktadır.

Kalkınma süreci devletin hangi araçları kullandığından çok, bu araçların nasıl ve ne amaçla kullanıldığıyla ilgili de olmuştur. Türkiye ve Güney Kore de ithal ikamesi, finansal baskı ve sanayi yatırımlarına yönelik vergi teşvikleri gibi benzer politika araçlarına başvurmuş, ancak Kore bunları baştan itibaren ihracata ve teknoloji geliştirmeye bağlayarak, belli sektörleri öne çıkarmıştır. Türkiye'de ise aynı araçlar daha çok iç pazara dönük, dağınık ve teknoloji boyutu zayıf bir çerçevede uygulanmıştır. Güney Kore, seçici sanayi politikalarını makroekonomik istikrar ve Ar-Ge politikalarıyla destekleyerek yüksek katma değerli bir sanayi yapısına yönelirken, Türkiye geç başlayan ihracat yönelimi ve zayıf teknolojik derinlik nedeniyle daha kırılgan, dış açığı yüksek ve orta teknolojiye sıkışmış bir sanayileşme seviyesinde kalmıştır (Yülek, 2016: 195-196). Türkiye'nin bu kırılgan ve teknolojik olarak derinleşememiş sanayi yapısını daha iyi anlamak için, aynı dönemde hızla sanayileşen Doğu Asya ülkelerindeki sanayi dönüşümüne kısaca bakmak yerinde olacaktır.

Doğu Asya ülkeleri sanayide hızlı bir yapısal dönüşüm gerçekleştirerek tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte başarılı örnekler sunmuştur. 1960'lı yıllarda ağırlıklı olarak tekstil, gıda ve tarıma dayalı sanayilerle karakterize edilen bu ekonomiler, kısa süre içinde yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun sektörlerle yönelmişlerdir zaman içinde paylar değişmiş özellikle elektrikli makine gibi daha yüksek teknoloji içeriğine sahip dalların payları artmıştır (Akkemik, 2009: 75-77). Türkiye'de ise bu yapısal dönüşüm daha yavaş ve kademeli bir biçimde gerçekleşmiştir. 1950'li yıllarda gayrisafi milli hasılanın yaklaşık %45'i tarım sektöründen elde edilirken, bu oran 2006 yılında %9,2'ye gerilemiştir. Aynı dönemde imalat sanayisinin payı ise %12-13 seviyelerinden %21,1'e yükselmiş bu da Türkiye'nin emek yoğun sektörlerden sermaye ve teknoloji yoğun alanlara yöneldiğini göstermektedir. 1990'lardan itibaren ticaret, ulaştırma ve finans gibi hizmetlerin öne çıkması da ekonominin daha bütünleşmiş, kentleşmiş ve çeşitlenmiş bir yapıya evrildiğine işaret etmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 26). Ancak bu dönüşüm, Doğu Asya'daki kadar hızlı ve derinlikli olmamış ve Türkiye yüksek teknolojili üretim alanlarında yeterli gelişmeyi sağlayamamıştır. Nitekim Türkiye'nin imalat sanayi ihracatında 1996 itibarıyla başta tekstil ve konfeksiyon olmak üzere düşük teknoloji yoğun ürünlerin payı yaklaşık %64, kaynak bazlı ürünlerin payı ise %18 civarındadır. Orta ve yüksek teknoloji ürünlerin toplam payı ise %20'nin bile altında kalmaktadır. Aynı dönemde Singapur, Malezya, Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya ekonomilerinde orta ve yüksek teknoloji ürünlerin ihracattaki payı %60-80 aralığına yükselmiştir. Çin'de dahi, emek yoğun ürünlerin ağırlığına rağmen yüksek ve orta teknoloji ürünlerin payı Türkiye'nin belirgin biçimde üzerine çıkmıştır (Lall, 2000: 15-16). Türkiye, birçok gelişmekte olan ülke ve özellikle Doğu Asya ekonomileriyle karşılaştırıldığında, ekonomik olgunluk düzeyine ulaşmadan 1980 sonrasında ticari ve finansal serbestleşme politikalarının etkisiyle sanayisizleşme

sürecine girdiği, imalat sanayisinde düşük ve orta teknoloji yoğun, dış girdiye bağımlı sektörlerin ağırlığının arttığı söylenebilir (Özdemir, 2023: 225). Bu sonuçlar Türkiye'nin yaşadığı ekonomik dönüşümleri planlı bir şekilde gerçekleştirmedığının en önemli örneğidir. 1980 sonrası hızla ortaya çıkan liberalleşme serüveni yeni döneme hazır olmayan birçok sektörün ciddi sorunlar yaşamasına yol açmıştır. Bu dönüşüm büyüme ve istihdam gibi belirgin sonuçlar üretmiş olsa bile ülkenin makroekonomik finansal kırılganlığını artırmıştır. Henüz hazır olmayan birçok sektörün uluslararası rekabet tarafından yutulması Türkiye ekonomisinin birçok sektöründe ithalat bağımlılığı gibi yeni yapısal sorunlarla yaşamasını gerektirmiştir.

Doğu Asya ülkeleri, özellikle 1960 sonrası ihracata dayalı sanayileşmeyi sadece dış ticareti serbestleştirme olarak görmemiştir. Ar-Ge ve inovasyonu bu politikanın merkezine yerleştirmiştir. Güney Kore, Tayvan ve Singapur'da devlet, yüksek teknoloji sektörlerini seçmiş ve bu alanlara dönük altyapı ile insan kaynağını sistemli biçimde oluşturmuştur. Üniversite-sanayi iş birlikleri, teknoloji geliştirme bölgeleri ve kamu Ar-Ge fonlarıyla üretim kadar bilgi üretimi de desteklenmiştir. Bu sayede emek yoğun ve düşük katma değerli üretimden, bilgi ve sermaye yoğun sektörlere geçiş tamamlanmış ve bu ülkeler küresel teknoloji ihracatçıları arasına girmiştir (Özdemir, 2023: 225-226).

Doğu Asya modelinde devletin sanayi stratejisinin ayrılmaz bir parçası olarak teknoloji politikası uygulanmış uluslararası rekabete dönük bir sanayileşme hattı kurulmuştur. Sanayi politikası, seçilen sektörlerde ölçek ekonomilerini ve öğrenme süreçlerini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Sektör seçimi yapılırken dünya talebi ve diğer sektörleri dönüştürme kapasitesi dikkate alınmıştır. Teknoloji politikası çoğunlukla yabancı lisans ve teknik yardım yoluyla teknoloji getirerek yerli firmaların kullanımına açmak amacıyla tasarlanmıştır. Doğrudan yabancı sermaye, çok uluslu şirketlerle pazarlıklar sayesinde kontrollü bir teknoloji transfer aracı

olarak görülmüştür. Maliye politikası kaynakları uzun vadeli yatırımlara, özellikle eğitime ve beşerî sermayeye yöneltmiştir. Düşük enflasyon ve mali disiplin, firmaların uzun vadeli teknoloji yatırımlarını kolaylaştıran istikrarı oluşturmuştur (Öniş, 1992: 504-507).

Türkiye, uzun süre Doğu Asya ülkelerine kıyasla Ar-Ge'ye daha az kaynak ayırmıştır. 2023 itibarıyla Doğu Asya'nın Ar-Ge düzeyi hem mutlak miktarda hem de GSYH içindeki payda Türkiye'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Çin %2'nin üzerinde, Japonya %3'ün üzerinde Kore %5'in üzerinde Ar-Ge/GSYH oranıyla dünya liderleri arasında yer alırken, Türkiye yaklaşık %1,3'lük oranıyla orta gelir ülkeleri içinde üst banda çıksa da Doğu Asya ülkelerinden oldukça gerisinde konumlanmıştır (OECD, 2026). Toplam yatırım hacminden çok bilgi ve teknoloji üretimine yönelen harcamaların daha etkili olduğu bilinmektedir. Başka bir deyişle, Makine-teçhizat gibi fiziki yatırımlar tek başına yenilik üretmekte yetersiz kalmaktadır. Ar-Ge'ye ayrılan kaynaklar yeni bilgi üretimini ve patent çıkışlarını doğrudan desteklemektedir (Kutluay Şahin, 2023: 1045). Bu durum Doğu Asya ülkelerinin neden daha hızlı ve nitelikli bir kalkınma sürecine girebildiğini de açıklayabilir. Bu ekonomiler sınırlı kaynaklarını Ar-Ge'ye, beşerî sermayeye ve teknoloji yoğun alanlara yöneltmiştir. Yenilik kapasitesini ve uzun vadeli verimlilik artışını Türkiye'ye kıyasla daha güçlü oluşturmuşlardır. Türkiye ise bilim ve teknoloji politikalarını uzun süre ulusal kalkınmanın stratejik bir parçası olarak benimseyememiştir. Politikalar çoğu zaman dış baskılar ve kısa vadeli hedeflerle şekillenmiştir. 1960'lardan itibaren çeşitli stratejiler geliştirilmiş, ancak geniş toplumsal destek ve güçlü siyasi irade olmadığı için kalıcı biçimde uygulanamamıştır. Temel sorunlar arasında sanayileşmenin sınırlı kalması nedeniyle bilim ve teknolojiye yapısal talebin zayıf olması, siyasi önceliklendirme eksikliği, stratejik planlama ve kurumsal koordinasyon yetersizliği yer almaktadır. Önerilen modeller uzun

vadeli planlara dönüşmemiştir. Toplumun bilimsel gelişmelere dönük farkındalığı artırılmamış, katılımcı mekanizmalar işletilememiştir (Göker, 2002: 17-19).

Beşerî sermaye boyutunda da benzer bir kopukluk gözlenmektedir. Türkiye'deki beşerî sermayenin nicel göstergelerinde (özellikle ortaöğretim ve yükseköğretim okullaşma oranları ile ortalama eğitim süresinde) 1980 sonrasında gözlenen belirgin artışlara rağmen, bu birikimin verimlilik artışına anlamlı ve pozitif bir katkıya dönüşmediği görülmektedir. Bunun arkasında eğitimde kalite boyutunun görece ihmal edilmesi vardır. Öğrenci-öğretmen oranlarında belirgin iyileşme sağlanamamış eğitim harcamaları yetersiz kalmıştır. Türkiye orta ve yükseköğretimde hala bazı eşiklerin altında kalmıştır. Doğu Asya'da ise Japonya, Güney Kore ve Tayvan, beşerî sermaye birikimini teknolojik kapasite ve yapısal dönüşümle birlikte kurgulamıştır. Okullaşma artışı, öğrenci-öğretmen oranlarında iyileşme ile ilerlemiştir. Ar-Ge ve yenilik kapasitesini destekleyen kurumsal düzenlemeler ve makro istikrarla tamamlanmıştır. Nicel genişleme nitelik artışıyla birleşmiştir. Teknoloji odaklı üretim yapısı verimlilik kazanımlarına daha doğrudan yansımıştır. Bu karşılaştırma, Türkiye'de beşerî sermaye verimlilik ilişkisinin sadece eğitim miktarıyla açıklanamayacağını göstermektedir. Kalite göstergeleri, kurumsal çevre ve üretimin teknoloji yoğunluğu birlikte düşünülmelidir (Saygılı et al., 2005: 511-512).

Bu sonuç Türkiye'de eğitim göstergelerinin nicel olarak iyileşmesine karşın verimlilik artışının gerçekleşmediğini göstermektedir. Nicelik olarak daha fazla eğitim yeterli olmamış ve günümüzde de hala birçok sorunun sebebi olan eğitim-istihdam-sanayi-çıktı hattı kurulamamıştır. Doğu Asya ülkeleri seçtikleri sektörleri bilinçli biçimde destekleyip insan kaynağını buna göre yetiştirerek, firmaların öğrenmesini ve teknoloji üretmesini zaman içinde kalıcı bir düzene bağlayabilmiştir. Türkiye'de ise dönem

dönem sanayileşme ve eğitimde ilerleme olsa da Ar-Ge'ye ayrılan kaynakların görece sınırlı kalması, toplumsal farkındalığı arttırılamaması ve politikaların sık değişen öncelikler içinde süreklilik kazanamaması, bu birikimin yüksek teknolojiye ve kalıcı verimlilik sıçramasına dönüşmesini zorlaştırmıştır.

Tüm bu kurumsal, sektörel ve teknolojik farklılıklar, TFV'nin seyrinde daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de TFV yüzde 0,12 gibi bir ortalama değer olarak çok az atış göstermiş, ortalamanın altında kalmış, hem de ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Büyüme daha çok sermaye birikimi ve özellikle 2000 sonrası inşaat ağırlıklı yatırımlara dayanmış, bu yüzden hem kırılgan hem de sürdürülebilir olmaktan uzak bir yapı üretmiştir. Buna karşılık Çin ve Güney Kore'de TFV artış hızları uzun dönemde yaklaşık yüzde 1,7 civarına yerleşmiş, büyüme oranları görece istikrarlı seyretmiş ve kişi başı gelirler 1980 sonrası dönemde yıllık yüzde 4'ün üzerinde artabilmiştir (Bakış & Acar, 2020: 4-5). Bu çerçevede bize, Türkiye'nin kişi başına gelirden Doğu Asya ülkelerini yakalaması veya onlara yaklaşması için TFV artış oranını kalıcı olarak yüzde 1'in üzerine taşıyan, teknoloji, AR-GE, beşerî sermaye ve kurumsal yapıyı merkeze alan bir dönüşüm gerçekleştirmesi gerektiğini göstermektedir (Bakış & Acar, 2020: 6-7).

Türkiye ile Doğu Asya'nın kalkınma süreçlerinde benzer araçlar kullanılmış olsa da sonuçlar aynı olmamıştır. Yakından bakınca farkın tek tek araçlardan çok, bu araçların zaman içinde kendini tekrar üretebilen bir kurumsal düzen içinde işletilip işletilememesinde toplandığı görülebilir. Doğu Asya değerlendirmeleri, yüksek büyümenin yalnızca serbestleşme ile değil; makroekonomik istikrar, beşerî sermaye birikimi, ihracat disiplini ve seçici müdahalelerin birlikte yönetilmesiyle ilişkili olduğuna işaret eder. Burada kritik olan, kredi, teşvik, koruma, denetim ve planlama gibi araçların firmalar için kalıcı bir hak gibi değil, performans hedeflerine bağlı ve hedefler tutmadığında geri

çekilebilir bir ilişki biçimi olarak çalıştırılabilmesidir. Böyle bir düzen kurulduğunda ihracat ve dış rekabet, sadece gelir artıran bir kanal olmaktan çıkar; firmaların verimlilik, ölçek ve teknoloji kapasitesini ölçen bir sınav gibi işleyebilir.

Sonuç olarak baktığımızda Doğu Asya’da devlet, sanayi politikasını kısa vadeli kaynak dağıtımından çıkarıp firmaların öğrenme, ölçeklenme ve teknoloji basamaklarında yukarı çıkma kararlarını mümkün kılan bir bakış açısına bağlamıştır. Türkiye’de ise çoğu kez kriz pencerelerinde ve iç siyasal baskılar altında biçimlenen daha reaktif bir yönetim çizgisi, bu ufku sürekli kısaltarak benzer araçların birikimli sonuç üretmesini güçleştirmiştir. Bu nedenle Türkiye-Doğu Asya ayrışmasını, tek tek politika araçlarından çok, sanayi politikasıyla makro istikrarı, finansal düzeni ve insan sermayesini aynı kalkınma ufkuna bağlayabilen kurumsal bir taahhüt mimarisinin varlığı-yokluğu üzerinden okumak daha açıklayıcıdır. Fark, araçların ekonomi genelinde beklentileri ve yatırım ufkunu uzatan, geri alınabilirliği ve sürekliliği olan bağlayıcı bir sisteme dönüşüp dönüşmemesine bağlıdır. Doğu Asya örneği, Türkiye’ye kalkınmanın kısa süreli hamlelerle değil, tutarlı, sabırlı ve kurumsal altyapısı sağlam bir stratejiyle geçmişteki yanlışlarını da bilerek gecikmeleri telafi eden, verimlilik ve teknoloji odaklı yeni bir kalkınma anlayışına ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu bölümde benzer kalkınma politikaları uygulayan Türkiye ile Doğu Asya ülkeleri arasındaki kalkınma farkının nedenleri tartışılmaktadır. Yapılan değerlendirmelerden çıkan en temel sonuç aradaki kalkınma farkının politika seçimlerinden çok bu politikaların hangi çerçevede ve ne kadar uzun vadeli bir perspektifle uygulanabildiğiyle ilişkili olduğudur. Doğu Asya ülkelerinde kullanılan araçların performans kriterlerine bağlı ve gerektiğinde

geri çevrilebilir olması disipline edici bir çerçeve sunarken Türkiye’de bu süreç çoğu zaman dağınık ve siyasi baskılar altında yıpratılabilmektedir. Diğer yandan Türkiye bu ülkelerden farklı olarak makroekonomik istikrarı hiçbir zaman tam olarak sağlayamamıştır. Bu durum bu ülkelerle olan kalkınma farklılığının hem nedeni hem de sonucudur.

Doğu Asya ülkelerinde devlet kalkınmacı bir yaklaşımla piyasa ekonomisi ile eşgüdüm içinde hareket etmiş ve gerektiğinde piyasayı yönlendirerek daha etkin sonuçlar üretebilmiştir. Ayrıca bu ülkelerde uygulanan politikaların birbirini tamamlayıcı etkileri daha belirgin iken Türkiye’de ise bu politikalar arasındaki bağlar oldukça zayıftır. Örneğin eğitim politikalarının beşeri sermaye ve teknoloji kapasitesini besleyerek verimlilik artışlarını desteklemesi gerekirken Türkiye’de eğitim niceliksel olarak artmasına rağmen bu sonuç üretilenmemiştir. AR-GE, inovasyon ve beşerî sermaye alanlarında ortaya çıkan farklar bu ülkeler ile Türkiye arasındaki ayrışmayı açıklamada son derece önemlidir. Sonuç olarak Türkiye’nin Doğu Asya ülkeleri arasındaki farklılık tek tek politikaların devreye sokulmasından çok bu politikaların birbirine bağlanabilmesine imkan veren bir kurumsal yapıyla ilişkilidir.

Kaynakça

Akkemik, K. A. (2009). *Industrial development in East Asia: A comparative look at Japan, Korea, Taiwan, and Singapore* (Series on economic development and growth, Vol. 3).

Altuğ, S., Filiztekin, A., & Pamuk, Ş. (2008). Sources of long-term economic growth for Turkey, 1880-2005. *European Review of Economic History*, 12(3), 393-430.

Asian Development Bank. (2014). *Innovative Asia: Advancing the knowledge-based economy: The next policy agenda*. Asian Development Bank.

Asian Development Bank. (2020). *Asia's journey to prosperity: Policy, market, and technology over 50 years*. Asian Development Bank.

Attar, M. A. (2018). Economic Development in Turkey and South Korea: A Comparative Analysis. *Bogazici Journal, Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 32(1), 1-28.

Bakış, O., & Acar, U. (2020). *Türkiye Ekonomisinde Toplam Faktör Verimliliğinin Seyri: Sektörel Bakış, 1980-2018*. BETAM Working Paper Series, No: 19. Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM).

Brahmbhatt, M., & Hu, A. (2010). Ideas and innovation in East Asia. *The World Bank Research Observer*, 25(2), 177-207.

Castells, M. (2010). Development and Crisis in the Asian Pacific: Globalization and the State. *End of Millennium: With a new preface* (215-341), Chichester, West Sussex: Blackwell Publishing.

Chang, H. J. & Zach, K. (2019). Industrialization and development. D. Nayyar (Ed.), *Asian transformations: An inquiry into the development of nations* (186-216), Oxford: Oxford University Press.

Chang, H. J. (2002). *Kicking away the ladder: Development strategy in historical perspective*. Anthem Press.

Chang, H. J. (Ed.). (2003). *Rethinking development economics* (Vol. 1). Anthem Press.

Çiftçioğlu, S., & Karaaslan, C. (2005). Comparison of macroeconomic performance of Turkey and East Asian countries, and an econometric analysis of economic growth in Turkey. *Problems and perspectives in management*, (2), 17-24.

Cumings, B. (1984). The origins and development of the Northeast Asian political economy: industrial sectors, product cycles, and political consequences. *International organization*, 38(1), 1-40.

Ebner, A. (2007). Public policy, governance and innovation: entrepreneurial states in East Asian economic development. *International Journal of Technology and Globalisation*, 3(1), 103-124.

Erdoğan, M. M., & Arun, T. (2001). Developmental states and industrialisation: an evaluation of Indian and Turkish experiences. In *2001 International Conference of the Global Business and Technology Association*, Conrad Hotel, İstanbul (s. 11-15).

Evans, P. B. (1995). *Embedded autonomy: States and industrial transformation*. Princeton University Press.

Felipe, J., & Lim, J. A. (2005). Export or domestic-led growth in Asia?. *Asian Development Review*, 22(02), 35-75.

Göker, A. (2002). Türkiye’de 1960’lar ve Sonrasındaki Bilim ve Teknoloji Politikası Tasarımları: Niçin [Tam] Uygula [ya] madık?. *ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği Ulusal Bilim Politikası Paneli*, 2-24.

Hill, H. (2004). Technology and Innovation in Developing East Asia. S. Yusuf, M. A. Altaf ve K. Nabeshima (Eds.), *Global Production Networking and Technological Change in East Asia* içinde (s. 353-395). The World Bank ve Oxford University Press.

Hu A.G. (2015). Innovation and economic growth in East Asia: An overview. *Asian Economic Policy Review*, 10 (1), 19-37.

Johnson, C. (1982). *MITI and the Japanese miracle: the growth of industrial policy, 1925-1975*. Stanford university press.

Kim, J. I., & Lau, L. J. (1994). The sources of economic growth of the East Asian newly industrialized countries. *Journal of the Japanese and international Economies*, 8(3), 235-271.

Kokko, A. (2006). Export-led growth in East Asia: Lessons for Europe's transition economies. In *Emerging multiplicity: Integration and responsiveness in Asian business development* (pp. 33-52). Palgrave Macmillan.

Kosai, Y. (2008). Postwar economic reform and recovery. In J. W. Hall, M. B. Jansen, M. Kanai, & D. Twitchett (Eds.), *The Cambridge history of Japan: Volume 6* (pp. 494-540), The twentieth century Cambridge University Press.

Krueger, A. O. (1995). East Asian experience and endogenous growth theory. In *Growth theories in light of the East Asian experience* (pp. 9-36). University of Chicago Press.

Lee, J. W., & Francisco, R. H. (2010). Human capital accumulation in emerging Asia, 1970-2030. *Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, (216).

Maddison, A. (1998). Chinese Economic Performance in the Long Run. *Development Centre of The Organisation For Economic Co-Operation And Development*.

Mody, A., & Schindler, M. (2005). Economic growth in Turkey, 1960-2000. *Occasional Paper-International Monetary Fund*, 242(3).

Nayyar, D. (2019). *Resurgent Asia: diversity in development*. Oxford University Press.

OECD. (2026). Gross domestic spending on R&D Erişim: 1 Ocak 2026, <https://www.oecd.org/en/data/indicators/gross-domestic-spending-on-r-d.html>.

Oh, I., & Varcin, R. (2002). The mafioso state: state-led market bypassing in South Korea and Turkey. *Third World Quarterly*, 23(4), 711-723.

Öniş, Z. (1992). The east Asian model of development and the Turkish case: A comparative analysis. *METU Studies in Development*. 19(4), 495-528.

Öniş, Z., & şenses, F. (2007). Global dynamics, domestic coalitions and a reactive state: Major policy shifts in post-war Turkish economic development1. *METU Studies in Development*, 34, 251-286.

Özdemir, S. (2023). Sanayisizleşme: Türkiye ve doğu asya ülkeleri. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(28), 207-228.

Page, J. (1994). The East Asian miracle: Four lessons for development policy. *NBER macroeconomics annual*. 9, 219-269.

Park, D., & Shin, K. (2009). Saving, investment, and current account surplus in developing Asia. *Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, (158).

Peng, D. (1997). Does Confucianism matter? The role of the Oriental tradition in economic development of East Asia. A. Ikeo

(Ed.), *Economic Development in Twentieth Century East Asia: The International Context* (pp. 147-164). Routledge.

Quibria, M. G. (2002). *Growth and poverty: lessons from the East Asian miracle revisited* (No. 33). ADBI Research Paper Series.

Saygılı, Ş., Cihan, C., & Yavan, Z. A. (2005). Human Capital and Productivity Growth: A Comparative Analysis of Turkey. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 32(2), 489-516.

Stiglitz, J. E. (1996). Some lessons from the East Asian miracle. *The world Bank research observer*, 11(2), 151-177.

Sugihara, K. (2003). The East Asian path of economic development: A long-term perspective. G. Arrighi, T. Hamashita ve M. Selden (Eds.), *The resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 year perspectives* (pp. 92-137), Routledge.

Şahin, D. K. (2023). R&D Expenditures-Innovation relationship: Panel data analysis for selected countries. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 1033-1052.

TC Kalkınma Bakanlığı. (2015). Ekonomik ve sosyal göstergeler 1950-2014. *TC Kalkınma Bakanlığı, Ankara*.

Tekin, İ. (2017). Doğu Asya Ve Türkiye’de Yurtiçi Tasarrufların Belirleyicileri: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(2), 365-384.

Tuncel, C. O. (2014). Orta gelir tuzağı ve inovasyon politikaları: Doğu Asya deneyimi ve Türkiye için dersler. *Maliye Dergisi*: 167, 40-70.

Wade, R. (1990). *Governing the market: Economic theory and the role of government in East Asian industrialization*. Princeton University Press.

World Bank, (1993a). High-technology exports (% of manufactured exports) Erişim: 4 Aralık 2025, <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>World Bank. (1993).

World Bank. (1993b). *The East Asian miracle: Economic growth and public policy*. World Bank Policy Research Report.

World Bank. (t.y). High-technology exports (% of manufactured exports). Erişim: 4 Aralık 2025, <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>.

Yellen, J. L. (2007). *The Asian financial crisis ten years later: assessing the past and looking to the future*. Speech to the Asia Society of Southern California, 6.

Yülek, M. A. (2016). Industrial policies and outcomes: a comparison of pre-liberalized Korean and Turkish economies. *Journal of Comparative Asian Development*, 15(1), 179-200.

Merkez Bankası Faiz Kararlarının Türkiye’de Sermaye Birikimi, İstihdam ve Reel Yatırımlar Üzerindeki Etkisi (2000-2026)

BÖLÜM 5

Hüseyin TEZER¹

1. Giriş

Son kırk yılda küresel ekonomik sistemde yaşanan finansal serbestleşme süreci, para politikalarının yalnızca fiyat istikrarını sağlamaya yönelik teknik araçlar olmaktan çıkarak, sermaye birikimi dinamiklerini, yatırım kararlarını ve işgücü piyasalarını doğrudan etkileyen yapısal politika mekanizmalarına dönüşmesine yol açmıştır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde faiz politikalarının reel sektör üzerindeki etkileri, makroekonomik istikrar ile sürdürülebilir büyüme arasındaki denge tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Bu teorik ve ampirik çerçevede para politikası kararlarının üretim, yatırım ve istihdam üzerindeki etkilerinin analizi, politik ekonomi literatürünün en kritik araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. 2000 sonrası dönemde Türkiye ekonomisi, finansal krizler, yapısal reformlar, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve küresel likidite koşullarındaki değişimlerin etkisi altında önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu süreçte para politikası uygulamaları, özellikle faiz oranı kararları, makroekonomik dengelerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu kararların temel yürütücüsü olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2001 krizi sonrasında uygulamaya konulan enflasyon hedeflemesi rejimiyle birlikte fiyat istikrarını temel politika amacı olarak benimsemiş ve faiz oranlarını bu çerçevede aktif bir politika aracı olarak kullanmıştır. Ancak faiz oranlarının yükseldiği dönemlerde finansal getirilerin reel sektör yatırımlarına kıyasla daha cazip hale gelmesi, sermaye tahsisinin üretimden finansal alanlara kayması riskini beraberinde getirmiştir. Faiz oranlarının sermaye birikimi üzerindeki etkisi, klasik yatırım teorilerinden Post-Keynesyen yaklaşımlara kadar geniş bir teorik çerçevede ele alınmaktadır. Geleneksel neoklasik yaklaşımlar faiz oranlarını yatırım maliyetini belirleyen temel unsur olarak değerlendirirken, heterodoks yaklaşımlar faiz oranlarının aynı zamanda gelir dağılımı, beklenti yönetimi ve finansallaşma süreçleri üzerinden dolaylı etkiler yarattığını savunmaktadır. Bu teorik ve ampirik çerçevede yüksek reel faiz ortamı, yalnızca yatırım maliyetlerini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda firmaların portföy tercihlerini değiştirerek finansal varlıklara yönelimi teşvik edebilmektedir. Türkiye ekonomisinde 2000 sonrası dönemde sermaye birikimi dinamikleri incelendiğinde, sabit sermaye yatırımlarının büyüme performansı ile finansal getiriler arasındaki ilişkinin dönemsel olarak farklılaştığı görülmektedir. Özellikle kriz dönemleri, küresel sermaye hareketlerindeki dalgalanmalar ve para politikası rejim değişimleri yatırım davranışlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu süreçte faiz oranlarının reel sektör yatırımları üzerindeki etkisinin yalnızca doğrudan finansman maliyetleri üzerinden değil, aynı zamanda yatırım beklentileri, kredi kanalları ve finansal piyasa volatilitesi aracılığıyla ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Faiz politikalarının istihdam üzerindeki etkileri ise literatürde görece daha sınırlı incelenmiş olmakla birlikte, yatırım hacmindeki değişimlerin işgücü talebi üzerindeki yansımaları dikkate alındığında önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Reel yatırımların azalması üretim kapasitesinin genişlemesini sınırlandırarak istihdam yaratma potansiyelini zayıflatabilmektedir. Buna karşılık finansal getiri olanaklarının artması, firmaların üretim yerine finansal faaliyetlere yönelmesine yol açarak emek talebi üzerinde dolaylı baskı yaratabilmektedir. 2000–2026 dönemi Türkiye ekonomisi açısından incelendiğinde, 2001 finansal krizi, 2008 küresel finans krizi, 2018 döviz krizi ve sonrasında uygulanan heterodoks para politikası deneyimleri, faiz-yatırım-istihdam ilişkilerinin farklı ekonomik rejimler altında test edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu yönüyle söz konusu dönem, para politikası kararlarının reel ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi açısından zengin bir ampirik inceleme alanı sunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, 2000–2026 döneminde merkez bankası faiz kararlarının sermaye birikimi, reel sektör yatırımları ve istihdam üzerindeki etkilerini

¹ . Doç. Dr.
Bilecik Şeyh Edebali Üniv.
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
Orchid no; 0000-0002-2376-5984

bütüncül bir çerçevede analiz etmektir. Çalışma, faiz oranlarının yatırım ve istihdam üzerindeki etkilerini hem doğrudan finansman maliyetleri hem de finansal piyasa beklentileri üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda çalışma, para politikası aktarım mekanizmasının reel ekonomi üzerindeki etkilerini ortaya koyarak literatüre ampirik ve teorik katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu araştırma üç açıdan literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. İlk olarak, faiz kararlarının sermaye birikimi ve istihdam üzerindeki eş zamanlı etkileri bütüncül bir çerçevede analiz edilmektedir. İkinci olarak, çalışma farklı kriz dönemlerini kapsayan uzun dönemli veri seti kullanarak yapısal kırılmaların yatırım davranışları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Üçüncü olarak ise finansallaşma sürecinin reel sektör yatırımları üzerindeki etkileri para politikası perspektifinden değerlendirilmektedir. Bu çerçevede çalışma, faiz politikalarının yalnızca fiyat istikrarı değil, aynı zamanda üretim yapısı ve istihdam dinamikleri üzerindeki etkilerini analiz ederek para politikası tasarımına yönelik politika çıkarımları geliştirmeyi amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Teorik Yapı

Merkez bankası faiz kararlarının sermaye birikimi, reel yatırımlar ve istihdam üzerindeki etkileri, iktisat literatüründe farklı teorik yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımlar genel olarak neoklasik yatırım teorisi, Keynesyen ve Post-Keynesyen yatırım modelleri ile finansallaşma literatürü etrafında şekillenmektedir. Faiz oranlarının ekonomik karar alma süreçleri üzerindeki etkisi yalnızca yatırım maliyetleri üzerinden değil, aynı zamanda beklentiler, gelir dağılımı, finansal piyasaların gelişimi ve kredi kanalları aracılığıyla da ortaya çıkmaktadır.

2.1. Neoklasik Yatırım Teorisi ve Faiz Oranları

Neoklasik yatırım teorisi, yatırım kararlarının sermayenin marjinal verimliliği ile faiz oranları arasındaki ilişki tarafından belirlendiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımda faiz oranı, yatırımın fırsat maliyetini temsil etmekte ve sermaye stokunun optimal seviyesini belirleyen temel değişken olarak kabul edilmektedir. Yatırım kararları, sermayenin beklenen getirisi faiz oranının üzerinde olduğu sürece gerçekleşmektedir. Faiz oranlarının yatırım üzerindeki rolü ilk sistematik biçimde The General Theory of Employment, Interest and Money adlı eserinde ele alınmıştır. Keynes, yatırım kararlarının yalnızca faiz oranına bağlı olmadığını, aynı zamanda sermayenin marjinal etkinliği ve geleceğe ilişkin belirsizliklerin yatırım davranışlarını şekillendirdiğini ileri sürmektedir (Keynes, 1936, s. 135–137). Bu yaklaşım, faiz oranlarının yatırım maliyetleri üzerindeki etkisinin yatırım beklentileri ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Neoklasik çerçevede geliştirilen Tobin’in q teorisi ise yatırım kararlarını firmaların piyasa değeri ile sermaye maliyeti arasındaki ilişki üzerinden açıklamaktadır. Tobin’e göre firmaların piyasa değeri sermaye maliyetinin üzerinde olduğunda yatırım teşvik edilmekte, tersi durumda ise yatırım eğilimi zayıflamaktadır (Tobin, 1969, s. 16–18). Bu yaklaşım, finansal piyasalardaki gelişmelerin reel yatırımlar üzerindeki etkisini analiz etmek açısından önemli bir teorik temel sunmaktadır.

2.2. Keynesyen ve Post-Keynesyen Yaklaşım

Keynesyen ve Post-Keynesyen yaklaşımlar, yatırım kararlarının yalnızca faiz oranları tarafından belirlenmediğini, belirsizlik, beklentiler ve finansal yapıların yatırım davranışları üzerinde belirleyici olduğunu savunmaktadır. Keynesyen literatürde yatırım kararları büyük ölçüde “animal spirits” olarak tanımlanan yatırımcı beklentileri tarafından şekillenmektedir (Keynes, 1936, s. 161). Post-Keynesyen yaklaşım ise finansal sistemin reel ekonomi üzerindeki etkilerine daha fazla vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımda faiz oranlarının yatırım üzerindeki etkisi, firmaların finansman yapısı ve borçlanma maliyetleri üzerinden analiz edilmektedir. Finansal piyasaların gelişmesi, firmaların yatırım kararlarını kredi koşulları ve borçlanma yapıları üzerinden çok boyutlu biçimde etkilemektedir. Finansal istikrarsızlık hipotezi kapsamında Hyman Minsky, finansal piyasaların genişleme dönemlerinde artan borçlanma eğilimlerinin yatırım davranışlarını değiştirdiğini ileri sürmektedir. Minsky, finansal sistemdeki genişleme süreçlerinin başlangıçta yatırımları desteklediğini ancak uzun vadede finansal kırılganlık yaratarak ekonomik dalgalanmaları artırdığını

savunmaktadır (Minsky, 1986, s. 210–212). Bu yaklaşım, faiz oranlarının yatırım üzerindeki etkisinin finansal döngüler ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Minsky'nin bu analizleri, *Stabilizing an Unstable Economy* adlı eserinde sistematik biçimde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, finansal piyasaların gelişimi ile reel sektör yatırımları arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.Para Politikası Aktarım Mekanizması

Para politikası aktarım mekanizması literatürü, merkez bankası faiz kararlarının reel ekonomi üzerindeki etkilerini açıklayan önemli teorik çerçevelerden biridir. Bu yaklaşım, faiz kararlarının reel ekonomi üzerindeki etkilerinin çeşitli kanallar aracılığıyla gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu kanallar genel olarak faiz kanalı, kredi kanalı, varlık fiyatları kanalı ve beklenti kanalı olarak sınıflandırılmaktadır. Faiz kanalı, merkez bankası tarafından belirlenen politika faizinin piyasa faiz oranlarını etkileyerek yatırım maliyetlerini değiştirmesi üzerine kuruludur. Bu çerçevede faiz oranlarının yükselmesi yatırım maliyetlerini artırarak yatırım talebini azaltabilmektedir (Taylor, 1993, s. 202–203). Kredi kanalı yaklaşımı ise para politikası kararlarının bankacılık sistemi üzerinden reel sektöre aktarımını açıklamaktadır. Bu yaklaşımda faiz oranlarındaki artış, kredi arzını daraltarak yatırım finansmanını zorlaştırabilmektedir. Finansal aracılık sisteminin gelişmişlik düzeyi, para politikasının reel ekonomi üzerindeki etkilerinin gücünü belirleyen önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Bernanke & Gertler, 1995, s. 32–34). Beklenti kanalı ise merkez bankası politikalarının yatırımcı güveni ve ekonomik beklentiler üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Faiz kararları, gelecekteki ekonomik koşullara ilişkin beklentileri şekillendirerek yatırım kararlarını dolaylı biçimde etkileyebilmektedir.

2.4.Finansallaşma ve Sermaye Birikimi Yaklaşımı

Finansallaşma literatürü, yüksek faiz politikalarının sermaye birikimi süreçleri üzerindeki etkilerini analiz eden önemli teorik yaklaşımlardan biridir. Bu literatürde finansal piyasaların genişlemesi, reel sektör yatırımlarının finansal yatırımlara yönelmesine neden olabilmektedir. Finansallaşma yaklaşımına göre firmalar, finansal piyasalarda elde edilen kısa vadeli getirilerin üretim yatırımlarına kıyasla daha cazip hale gelmesi durumunda finansal varlıklara yönelmektedir. Bu durum, ampirik bulgular çerçevesinde, reel yatırımların azalmasına ve uzun vadeli büyüme potansiyelinin zayıflamasına yol açabilmektedir (Stockhammer, 2004, s. 723–725). Epstein, finansallaşmayı finansal piyasaların, finansal kurumların ve finansal elitlerin ekonomik karar alma süreçleri üzerindeki etkisinin artması olarak tanımlamakta ve bu sürecin gelir dağılımı ve yatırım davranışları üzerinde önemli etkiler yarattığını vurgulamaktadır (Epstein, 2005, s. 3–5). Finansallaşma yaklaşımı, faiz politikalarının reel sektör yatırımları üzerindeki etkilerini açıklamak açısından önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

2.5.Faiz Politikalarının İstihdam Üzerindeki Dolaylı Etkileri

Faiz oranlarının istihdam üzerindeki etkileri, yatırım ve üretim hacmindeki değişimler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Keynesyen yaklaşım, yatırım harcamalarının toplam talep ve istihdam düzeyi üzerinde belirleyici olduğunu savunmaktadır. Yatırım harcamalarındaki artış, üretim kapasitesini genişleterek işgücü talebini artırabilmektedir (Keynes, 1936, s. 98–100). Post-Keynesyen literatürde ise yatırım ve istihdam arasındaki ilişki, gelir dağılımı ve üretim yapısı ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımda finansal getirilerin artması, firmaların üretim faaliyetlerinden uzaklaşmasına yol açarak istihdam yaratma kapasitesini sınırlandırabilmektedir. Literatürde yer alan teorik yaklaşımlar, faiz oranlarının sermaye birikimi, yatırım ve istihdam üzerindeki etkilerinin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Neoklasik yaklaşım faiz oranlarını yatırım maliyetleri üzerinden analiz ederken, Keynesyen ve Post-Keynesyen yaklaşımlar beklentiler, finansal yapı ve belirsizlik faktörlerini ön plana çıkarmaktadır. Finansallaşma literatürü ise faiz politikalarının sermaye tahsisi ve üretim yapısı üzerindeki uzun vadeli etkilerini analiz etmektedir. Bu teorik çerçeve

doğrultusunda, merkez bankası faiz kararlarının reel sektör yatırımları ve istihdam üzerindeki etkilerinin çok kanallı bir analiz yaklaşımı ile incelenmesi gerekmektedir.

3. Literatür Taraması

Merkez bankası faiz politikalarının sermaye birikimi, reel yatırımlar ve istihdam üzerindeki etkileri, hem teorik hem ampirik literatürde geniş biçimde incelenmiştir. Bu literatür genel olarak üç ana eksen de gelişmiştir: faiz oranlarının yatırım kararları üzerindeki etkileri, para politikası aktarım mekanizmasının reel sektör üzerindeki yansımaları ve finansallaşma sürecinin sermaye birikimi ile istihdam üzerindeki sonuçları. Türkiye üzerine yapılan çalışmalar ise çoğunlukla para politikası kararlarının büyüme, yatırım ve finansal istikrar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.

3.1.Faiz Oranları ve Reel Yatırım İlişkisi Üzerine Ampirik Literatür

Faiz oranları ile yatırım arasındaki ilişki, iktisat literatürünün en eski araştırma alanlarından biridir. Klasik Keynesyen yaklaşımda yatırım kararlarının faiz oranları ve sermayenin marjinal etkinliği tarafından belirlendiği vurgulanmaktadır. Keynes'in *The General Theory of Employment, Interest and Money* adlı çalışması, yatırım kararlarının belirsizlik ve beklentilerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Keynes, 1936, s. 161–165). Sonraki ampirik çalışmalar, faiz oranlarının yatırım üzerindeki etkisinin ülke gruplarına ve ekonomik dönemlere göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Jorgenson (1963), yatırım fonksiyonlarını analiz ettiği çalışmasında sermaye maliyetlerinin yatırım kararlarında belirleyici rol oynadığını ortaya koymuştur (Jorgenson, 1963, s. 251–254). Benzer şekilde Chirinko (1993), yatırım davranışlarını inceleyen ampirik çalışmaların büyük bölümünde faiz oranlarının yatırım üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ancak görece sınırlı etkiler yarattığını belirtmiştir (Chirinko, 1993, s. 1875–1878). Gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalar ise faiz oranlarının yatırım üzerindeki etkisinin finansal piyasa derinliği ve sermaye hareketlerine bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Aizenman ve Marion (1999), makroekonomik belirsizliğin yüksek olduğu ekonomilerde yatırım kararlarının faiz oranlarından ziyade risk algısı ve beklentiler tarafından şekillendiğini ortaya koymuştur (Aizenman & Marion, 1999, s. 213–215).

3.2.Para Politikası Aktarım Mekanizması Üzerine Çalışmalar

Para politikası aktarım mekanizması literatürü, faiz kararlarının reel ekonomi üzerindeki etkilerini analiz eden önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bernanke ve Gertler (1995), kredi kanalı yaklaşımı çerçevesinde para politikası kararlarının finansal aracılık sistemi üzerinden reel yatırımları etkilediğini ortaya koymuştur (Bernanke & Gertler, 1995, s. 34–36). Bu yaklaşım, bankacılık sisteminin gelişmişlik düzeyinin yatırım finansmanı açısından kritik öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Taylor (1993), para politikası kuralları ile makroekonomik istikrar arasındaki ilişkiyi inceleyerek faiz oranı kararlarının yatırım ve büyüme performansını doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur (Taylor, 1993, s. 202–204). Mishkin (1996) ise para politikasının faiz kanalı, kredi kanalı ve beklenti kanalı üzerinden reel ekonomik faaliyetleri etkilediğini vurgulamaktadır (Mishkin, 1996, s. 5–7). Son dönem çalışmaları, para politikası belirsizliğinin yatırım davranışları üzerindeki etkisini incelemektedir. Bloom (2009), belirsizlik şoklarının firmaların yatırım kararlarını ertelemesine yol açtığını ve ekonomik dalgalanmaları derinleştirdiğini ortaya koymuştur (Bloom, 2009, s. 624–627).

3.3.Finansallaşma ve Sermaye Birikimi Literatürü

Finansallaşma literatürü, faiz politikalarının sermaye birikimi süreçleri üzerindeki uzun vadeli etkilerini analiz etmektedir. Hyman Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezi, finansal piyasaların genişleme dönemlerinde yatırım davranışlarının değiştiğini ortaya koymaktadır. Minsky, finansal genişleme süreçlerinin başlangıçta yatırımları teşvik ettiğini ancak uzun vadede ekonomik kırılganlığı artırdığını savunmaktadır (Minsky, 1986, s. 210–214). Bu yaklaşım, *Stabilizing an Unstable*

Economy adlı eserinde ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Stockhammer (2004), finansallaşmanın sermaye birikimi üzerindeki etkilerini analiz ettiği çalışmasında finansal piyasaların genişlemesinin reel yatırımların azalmasına yol açtığını ortaya koymaktadır (Stockhammer, 2004, s. 724–726). Benzer şekilde Orhangazi (2008), finansal gelirlerin artmasının firmaların yatırım kararlarını olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur (Orhangazi, 2008, s. 873–876). Epstein (2005), finansallaşmanın ekonomik karar alma süreçleri üzerindeki etkisini inceleyerek finansal piyasaların büyümesinin gelir dağılımı ve yatırım davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini vurgulamaktadır (Epstein, 2005, s. 4–6).

3.4. Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Çalışmalar

Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, para politikası kararlarının yatırım, büyüme ve istihdam üzerindeki etkilerini farklı metodolojik yaklaşımlar kullanarak incelemiştir. Berument ve Taşçı (2002), Türkiye’de para politikası şoklarının üretim ve fiyatlar üzerindeki etkilerini analiz ederek faiz kararlarının ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermiştir (Berument & Taşçı, 2002, s. 24–27). Kara, Ögünç ve Sarıkaya (2015), Türkiye’de para politikası aktarım mekanizmasını analiz ettikleri çalışmalarında faiz kararlarının kredi kanalı üzerinden yatırım ve ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur (Kara et al., 2015, s. 6–9). Tunalı ve Yılmaz (2016) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de faiz oranları ile sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişki ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiş ve faiz oranlarının yatırım kararlarını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Tunalı & Yılmaz, 2016, s. 112–115). Daha güncel çalışmalar, finansallaşma sürecinin Türkiye’de reel sektör yatırımları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Yeldan (2010), Türkiye ekonomisinde finansal serbestleşme sürecinin sermaye birikimi yapısını değiştirdiğini ve finansal getirilerin reel yatırımlar üzerindeki etkisini artırdığını ortaya koymuştur (Yeldan, 2010, s. 45–48).

3.5. Literatürdeki Boşluklar ve Çalışmanın Katkısı

Mevcut literatür incelendiğinde faiz oranlarının yatırım ve büyüme üzerindeki etkilerini analiz eden çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, faiz politikalarının sermaye birikimi, reel yatırımlar ve istihdam üzerindeki eş zamanlı etkilerini bütüncül biçimde ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye üzerine yapılan çalışmalar genellikle belirli dönemleri kapsamakta olup uzun dönemli yapısal kırılmaları içeren analizler görece sınırlıdır. Bu çalışma kapsamında, 2000–2026 dönemini kapsayan uzun dönemli veri seti kullanarak merkez bankası faiz kararlarının sermaye birikimi, reel sektör yatırımları ve istihdam üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir çerçevede analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, para politikası aktarım mekanizmasının reel ekonomi üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde inceleyerek literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

4. Türkiye’de Para Politikası Rejimleri ve Faiz Politikalarının Tarihsel Evrimi (2000–2026)

Türkiye ekonomisinde para politikası rejimleri, 2000 sonrası dönemde hem iç ekonomik kırılmalar hem de küresel finansal koşulların etkisiyle önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu süreç, fiyat istikrarı odaklı ortodoks politikaların uygulanmasından makro ihtiyati araçların devreye alındığı hibrit politikalara ve sonrasında alternatif politika yaklaşımlarına kadar uzanan çok katmanlı bir dönüşümü ifade etmektedir. Para politikası rejimindeki bu değişim, faiz politikalarının niteliğini ve reel sektör üzerindeki etkilerini doğrudan belirleyen temel faktörlerden biri olmuştur. Türkiye’de para politikası uygulamalarının temel yürütücüsü olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2000 sonrası dönemde farklı ekonomik koşullara uyum sağlamak amacıyla politika araçlarını ve hedeflerini yeniden yapılandırmıştır. Bu teorik ve ampirik çerçevede para politikası rejimlerinin evrimi dört temel dönem çerçevesinde incelenebilir.

2000–2008 Dönemi: Enflasyon Hedeflemesine Geçiş ve Kurumsal Yeniden Yapılanma

2000'li yılların başı, Türkiye ekonomisi açısından köklü yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 2001 finansal krizi, bankacılık sektöründe derin kırılmalara yol açmış, kamu maliyesinde sürdürülemez borç dinamiklerini ortaya çıkarmış ve para politikası çerçevesinin yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Kriz sonrasında uygulamaya konulan istikrar programı kapsamında merkez bankası bağımsızlığı güçlendirilmiş ve para politikasının temel amacı fiyat istikrarı olarak belirlenmiştir. Bu dönemde örtük enflasyon hedeflemesi uygulamaya alınmış, 2006 yılı itibarıyla ise açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiştir. Faiz oranları bu süreçte temel politika aracı haline gelmiştir. Politika faizinin piyasa faiz oranları üzerindeki belirleyici rolü, para politikası aktarım mekanizmasının güçlendirilmesini sağlamıştır.

Bu dönemin temel özellikleri şunlardır:

- Merkez bankası bağımsızlığının kurumsallaşması
- Para politikası şeffaflığının artması
- Reel faiz oranlarının görece yüksek seyretmesi
- Uluslararası sermaye girişlerinin hızlanması

Yüksek reel faiz politikası, özellikle portföy yatırımlarını teşvik etmiş ve finansal istikrarın sağlanmasında kısa vadede olumlu sonuçlar üretmiştir. Ancak bu durum aynı zamanda reel sektör yatırımları açısından maliyet baskısı oluşturmuştur.

4.1.2009–2017 Dönemi: Küresel Likidite Koşulları ve Makro İhtiyati Politika Dönemi

2008 küresel finans krizi sonrasında gelişmiş ülke merkez bankalarının genişleyici para politikaları uygulaması, gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımlarını önemli ölçüde artırmıştır. Türkiye ekonomisi bu süreçte yüksek likidite koşullarından faydalanmış ve kredi büyümesi hız kazanmıştır. Bu dönemde para politikası uygulamalarında önemli bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Merkez bankası, fiyat istikrarı hedefinin yanında finansal istikrarı da politika hedefleri arasına dahil etmiştir. Bu doğrultuda geleneksel faiz politikalarının yanında zorunlu karşılık oranları, likidite yönetimi araçları ve makro ihtiyati düzenlemeler aktif biçimde kullanılmaya başlanmıştır.

Bu dönemin karakteristik özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Faiz dışı politika araçlarının önem kazanması
- Kredi büyümesini kontrol etmeye yönelik makro ihtiyati uygulamalar
- Sermaye akımlarındaki dalgalanmaların yönetilmesi
- Finansal istikrar odaklı politika yaklaşımı

Bu süreçte faiz oranları, yalnızca enflasyon kontrolü için değil aynı zamanda sermaye hareketlerinin yönetimi açısından da stratejik bir araç haline gelmiştir.

4.2.2018–2021 Dönemi: Döviz Krizleri ve Para Politikası Dalgalanmaları

2018 yılı, Türkiye ekonomisinde para politikası açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Döviz kuru şokları, enflasyonun hızla yükselmesi ve sermaye çıkışlarının artması, para politikasında sert faiz artışlarını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde politika faiz oranlarında hızlı ve keskin değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte para politikası uygulamaları, fiyat istikrarı ile büyüme hedefleri arasında denge kurma çabası çerçevesinde şekillenmiştir. Faiz oranlarındaki dalgalanmalar, finansal piyasalarda belirsizlik yaratmış ve yatırım kararlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Bu dönemin temel özellikleri şunlardır:

- Döviz kuru oynaklığının artması
- Para politikası güvenilirliğine ilişkin tartışmalar
- Reel faiz oranlarında hızlı değişimler
- Finansal piyasalarda volatilitenin yükselmesi

Bu gelişmeler, faiz politikalarının yatırım beklentileri ve sermaye birikimi üzerindeki etkilerinin daha belirgin hale gelmesine yol açmıştır.

4.3.2022–2026 Dönemi: Alternatif Para Politikası Yaklaşımı ve Politika Rejimi Tartışmaları

2022 sonrası dönemde Türkiye’de para politikası uygulamalarında önemli bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Bu süreçte faiz oranlarının düşürülmesine dayalı yeni bir politika yaklaşımı benimsenmiş ve kredi genişlemesini teşvik eden politikalar uygulanmıştır. Para politikası uygulamalarında selektif kredi politikaları ve makro ihtiyati araçların kullanımı ön plana çıkmıştır.

Bu dönemin öne çıkan özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Faiz indirimi odaklı para politikası
- Kredi yönlendirme mekanizmalarının güçlendirilmesi
- Döviz kuru istikrarını sağlamaya yönelik düzenlemeler
- Finansal piyasa regülasyonlarının artırılması

Bu süreç, para politikası rejiminin geleneksel enflasyon hedeflemesi çerçevesinden farklı bir politika yaklaşımına yöneldiğini ortaya koymaktadır. Faiz politikalarının yatırım ve istihdam üzerindeki etkileri bu dönemde yeniden şekillenmiştir.

5. Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Politika Rejimlerinde Kurumsal Dönüşüm

Türkiye’de para politikası rejimlerinin evriminde merkez bankası bağımsızlığı önemli bir rol oynamıştır. 2001 sonrası dönemde güçlenen kurumsal bağımsızlık, para politikası kararlarının piyasa beklentileri üzerindeki etkisini artırmıştır. Ancak sonraki yıllarda para politikası uygulamalarında yaşanan değişimler, bağımsızlık tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Merkez bankası bağımsızlığı, faiz kararlarının ekonomik beklentiler üzerindeki etkisini belirleyen kritik faktörlerden biridir. Kurumsal bağımsızlığın güçlendiği dönemlerde para politikası aktarım mekanizmasının daha etkin çalıştığı gözlemlenmektedir. Buna karşılık politika belirsizliğinin arttığı dönemlerde faiz kararlarının yatırım ve istihdam üzerindeki etkileri zayıflayabilmektedir. 2000–2026 döneminde Türkiye’de para politikası rejimleri, küresel finansal koşullar, iç ekonomik kırılmalar ve politika tercihlerine bağlı olarak önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu süreçte faiz politikalarının rolü yalnızca fiyat istikrarını sağlamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sermaye hareketleri, yatırım davranışları ve istihdam dinamikleri üzerinde belirleyici olmuştur. Türkiye deneyimi, para politikası rejimlerinin reel ekonomi üzerindeki etkilerinin ekonomik koşullara ve kurumsal yapıların niteliğine bağlı olarak değiştiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede faiz politikalarının sermaye birikimi ve reel sektör yatırımları üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi, Türkiye ekonomisinin büyüme modelini anlamak açısından kritik önem taşımaktadır.

5.1.Faiz Politikalarının Sermaye Birikimi ve Reel Yatırımlar Üzerindeki Etkileri

Faiz politikaları, sermaye birikimi ve reel sektör yatırımlarının yönünü belirleyen en önemli makroekonomik politika araçlarından biridir. Faiz oranları, yatırım maliyetlerini doğrudan etkilerken aynı zamanda finansal getiriler ile üretim yatırımları arasındaki göreceli cazibeyi belirleyerek sermaye tahsisi üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Türkiye ekonomisinde 2000 sonrası dönemde faiz

politikaları ile reel sektör yatırımları arasındaki ilişki, farklı para politikası rejimleri ve küresel finansal koşullar çerçevesinde önemli değişimler göstermiştir. Bu bölümde faiz politikalarının sermaye birikimi üzerindeki etkileri, tarihsel karşılaştırmalı veri analizi ve eğilim değerlendirmesi yöntemiyle analitik olarak değerlendirilmektedir. Analizde kullanılan veriler ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan makroekonomik göstergelerden derlenmektedir.

5.2.Faiz Oranları ve Sermaye Birikimi Dinamikleri

Sermaye birikimi, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından temel belirleyici unsurlardan biridir. Reel faiz oranlarının seviyesi, firmaların yatırım kararlarında belirleyici rol oynamaktadır. Reel faiz oranlarının yükselmesi, yatırım finansman maliyetlerini artırarak sabit sermaye yatırımlarının azalmasına yol açabilmektedir. Buna karşılık düşük reel faiz ortamı, yatırım faaliyetlerini teşvik edici bir etki yaratabilmektedir. Türkiye’de 2000 sonrası dönemde reel faiz oranları ile sabit sermaye yatırımları arasında dönemsel olarak farklılaşan bir ilişki gözlemlenmektedir. Özellikle 2001 krizi sonrasında uygulanan yüksek reel faiz politikası, finansal istikrarın sağlanmasına katkı sağlamış ancak reel sektör yatırımlarının toparlanma hızını sınırlamıştır. Buna karşılık 2010 sonrası dönemde küresel likidite koşullarının etkisiyle faiz oranlarının düşmesi, yatırım oranlarında artış eğilimini desteklemiştir.

5.3.Dönemsel Karşılaştırmalı Veri Analizi: Faiz – Yatırım İlişkisi

Tablo 1, Türkiye ekonomisinde politika faizi, yaklaşık reel faiz düzeyi ve yatırım oranları (sabit sermaye yatırımı/GSYH ve toplam yatırım/GSYH) arasındaki yönsel ilişkiyi uzun dönemli bir perspektiften ortaya koymaktadır. Bulgular, faiz oranlarının yatırım hacmi üzerindeki etkisinin doğrusal ve tek boyutlu olmadığını; makroekonomik istikrar, beklentiler ve büyüme dinamikleri ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. 2000 yılı, çok yüksek nominal ve reel faiz oranları ile karakterizedir. Finansal istikrarsızlık ve yüksek enflasyon ortamında politika faizleri aşırı yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu dönemde sabit sermaye yatırımlarının GSYH’ye oranı görece düşük düzeydedir (~%18). Toplam yatırım/GSYH oranı da sınırlı bir seviyede kalmıştır (~%25). Bu tablo, yüksek finansman maliyetlerinin yatırım üzerinde baskı yarattığını ve sermaye birikiminin zayıf seyrettiğini göstermektedir. Reel faizlerin yüksekliği, yatırım kararlarını erteleyici bir etki yaratmıştır. 2005 yılına gelindiğinde politika faizleri ve reel faiz oranları belirgin biçimde gerilemiş; makroekonomik istikrar güç kazanmıştır. Sabit sermaye yatırımlarının GSYH’ye oranı ~%22 seviyesine yükselmiş, toplam yatırım oranı da artış göstermiştir (~%26). Bu gelişme, faiz oranlarındaki düşüş ile yatırım oranları arasında ters yönlü bir ilişkinin oluştuğunu göstermektedir. Güven ortamının artması ve finansman koşullarının iyileşmesi, yatırım eğilimini desteklemiştir. 2010 yılı, görece düşük politika faizi ve düşük reel faiz ortamı ile öne çıkmaktadır. Bu dönemde sabit sermaye yatırımları ~%24 düzeyine, toplam yatırım oranı ise ~%28’e yükselmiştir. Küresel likidite koşullarının elverişli olması ve kredi genişlemesi, yatırımların artışında belirleyici rol oynamıştır. Bu dönem, düşük faiz–yüksek yatırım korelasyonunun en belirgin gözlemlendiği evrelerden biridir. 2015 yılında faiz oranları düşük-orta aralığında seyrederken sabit sermaye yatırımları ~%24.5, toplam yatırım oranı ise ~%28.5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu tablo, yatırım oranlarının istikrarlı biçimde yüksek seyrettiğini göstermektedir. Ancak bu dönemde kredi genişlemesine dayalı büyüme dinamiklerinin güçlenmesi, yatırım artışının borçlanma ile desteklendiğine işaret etmektedir. 2020 yılında politika faizi orta seviyelerde olmasına rağmen sabit sermaye yatırımlarının GSYH’ye oranı ~%29’a, toplam yatırım oranı ~%30’a yükselmiştir. Bu artış, pandemi koşullarına rağmen kredi genişlemesi ve kamu destekli finansman politikaları ile ilişkilendirilebilir. Faiz düzeyinin tek başına yatırım eğilimini açıklamakta yetersiz kaldığı; kredi arzı ve politika bileşiminin belirleyici olduğu görülmektedir. 2023 yılında politika faizinin ~%50 düzeyine yükselmesi, reel faizlerin de çok yüksek seviyelere çıkmasına yol açmıştır. Buna rağmen sabit sermaye yatırımlarının GSYH’ye oranı ~%33.5 gibi tarihsel olarak yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Bu durum, iki olası yoruma işaret etmektedir. İlk olarak nominal büyüme ve fiyat artışlarının yatırım oranlarını yukarı çekmesidir. İkincisi ise önceki dönemden devreden yatırım projelerinin ve kamu destekli kredilerin etkisi. Dolayısıyla yüksek

faiz ortamında dahi yatırım oranlarının yüksek kalabilmesi, yatırım–faiz ilişkisinin kısa vadede gecikmeli ve çok boyutlu çalıştığını göstermektedir. 2024 ve 2025 yıllarında politika faizi yüksek düzeyde kalmaya devam etmiş; sabit sermaye yatırımları ve toplam yatırım oranı sınırlı bir gerileme göstermiştir (~%31–30 bandı). Bu gelişme, finansman maliyetlerindeki artışın yatırım oranları üzerinde gecikmeli ve kademeli bir baskı oluşturduğunu göstermektedir. Yüksek faiz ortamının sürdürülebilirliği, yatırım kompozisyonu ve özel sektör bilançoları açısından belirleyici olacaktır. Sonuç olarak, 2000–2025 döneminde Türkiye’de faiz politikaları ile yatırım performansı arasında güçlü fakat çok boyutlu bir ilişki söz konusudur. Reel faiz oranlarının seviyesi yatırım hacmini etkilemekte; ancak yatırım davranışı kredi kanalı, beklentiler ve makroekonomik istikrar aracılığıyla şekillenmektedir. Bu durum, para politikasının sermaye birikimi sürecindeki rolünün yalnızca maliyet kanalıyla değil, beklenti ve finansal aracılık mekanizmaları üzerinden de analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Türkiye için Faiz ve Yatırım Göstergeleri (2000–2025)

Yıl	Politika Faizi (%)	Reel Faiz Yaklaşık(*) (%)	Sabit Sermaye Yatırımı / GSYH (%)	Yatırım/GDP (%)
2000	~80-90 (yüksek) ¹	Yüksek	~18.0	~25.0
2005	~15-20 ¹	Orta	~22.0	~26.0
2010	~6.5 ¹	Düşük	~24.0	~28.0
2015	~7.5–8.0 ¹	Düşük-Orta	~24.5	~28.5
2020	~8-12 ¹	Orta	~29.0	~30.0
2023	~50 ¹	Çok Yüksek	~33.5	~33.8 ²
2024	~45 ¹	Yüksek	~31.0	~31.9 ²
2025	~38 ¹	Görece Yüksek	~30.5 ²	~30.5 ²

Kaynak; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS).

Bank for International Settlements. (2025). BIS statistics database. <https://www.bis.org/statistics>.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu Ulusal Hesaplar Veri Tabanı

(*) Reel faiz = politika faiz – enflasyon. Bu tablo reel faiz için “kabaca yüksek/orta/düşük” sınıflaması içerir (enflasyon verileri ile birlikte hesaplanmış nominal-reel ilişki).

Politika faizi TCMB repo faizi ve ilgili yıl ortalaması (TradingEconomics/FRED) Toplam yatırımın GSYH içindeki oranı; sabit sermaye yatırımlarını göstermek üzere CEIC/GlobalEconomy verilerinden türetilmiş yaklaşık değerler

Tablo 2, reel faiz oranları ile sabit sermaye yatırımları ve makine-teçhizat yatırımları arasındaki yönsel ilişkiyi dönemsel kırılmalar çerçevesinde göstermektedir. Özellikle yatırımın kompozisyonuna (makine-teçhizat bileşeni) yer verilmesi, sermaye birikiminin niteliği açısından daha derinlemesine bir değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır. Bulgular, reel faiz oranlarının hem yatırım hacmi hem de yatırımın üretkenlik artırıcı bileşenleri üzerinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

2000–2005; Bu dönemde reel faiz oranları yüksek seviyelerde seyretmiştir. Finansman maliyetlerinin yüksekliği, sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payının orta düzeyde kalmasına yol açmıştır. Makine-teçhizat yatırımlarının düşük–orta seviyede kalması, üretim kapasitesini ve verimlilik artışını destekleyen yatırımların sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, yüksek reel faiz ortamında firmaların uzun vadeli üretken yatırımlardan kaçınarak daha temkinli yatırım davranışı sergilediğine işaret etmektedir.

2006–2012; Reel faiz oranlarının orta seviyeye gerilemesi ve küresel likidite koşullarının elverişli seyri, sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payının yükselmesini sağlamıştır. Bu dönemde makine-teçhizat yatırımlarında belirgin bir artış eğilimi gözlenmiştir. Bu gelişme, yatırımın niceliksel artışının yanı sıra niteliksel olarak da üretim kapasitesini güçlendirdiğini göstermektedir. Orta düzey reel faiz ortamı, yatırım maliyetlerini yönetilebilir kılmış ve sermaye birikimini desteklemiştir.

2013–2017; Bu dönemde reel faiz oranları dalgalı bir seyir izlemiştir. Sabit sermaye yatırımları GSYH’ye oranla orta–yüksek seviyede kalmış olsa da makine-teçhizat yatırımlarında yavaşlama gözlenmiştir. Bu tablo, yatırım hacminin korunmasına rağmen yatırım kompozisyonunda

üretkenlik artırıcı bileşenlerin zayıflamaya başladığını göstermektedir. Dalgali faiz ortamı, uzun vadeli yatırım planlamasını zorlaştırmış ve firmaların temkinli davranmasına yol açmıştır.

2018–2021; Reel faiz oranlarının yüksek oynaklık göstermesi ve makroekonomik belirsizliklerin artması, sabit sermaye yatırımlarında düşüş eğilimine neden olmuştur. Makine-teçhizat yatırımlarındaki azalma, yatırımın yalnızca hacim olarak değil, üretkenlik boyutunda da zayıfladığını göstermektedir. Bu dönem, finansal şokların ve faiz oynaklığının yatırım kararları üzerindeki negatif etkisinin belirginleştiği bir evre olarak değerlendirilebilir.

2022–2026; Bu dönemde reel faiz oranları düşük-orta aralığında seyretmekte; sabit sermaye yatırımlarında toparlanma eğilimi gözlenmektedir. Makine-teçhizat yatırımlarında ise kısmi bir artış söz konusudur. Bu gelişme, finansman koşullarındaki görece iyileşmenin ve seçici kredi politikalarının yatırım faaliyetlerini desteklediğine işaret etmektedir. Ancak toparlanmanın sürdürülebilirliği, fiyat istikrarı ve finansal güven ortamına bağlıdır.

Tablo 2’den çıkarılabilecek temel sonuçlar şunlardır; Reel faiz oranları ile sabit sermaye yatırımları arasında genel olarak ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Reel faizlerdeki oynaklık, yatırım hacmi kadar yatırım kompozisyonunu da etkilemektedir. Makine-teçhizat yatırımları, reel faiz değişimlerine daha duyarlı görünmektedir; bu durum yatırımın üretkenlik boyutunun finansman koşullarına hassas olduğunu göstermektedir. Düşük veya orta düzey reel faiz ortamı, hem yatırım hacmini hem de üretim kapasitesini artıran yatırımları desteklemektedir. Sonuç olarak, Türkiye’de reel faiz oranları yalnızca toplam yatırım düzeyini değil, yatırımın niteliğini ve uzun dönemli büyüme potansiyelini de şekillendirmektedir. Özellikle makine-teçhizat yatırımlarındaki dalgalanmalar, para politikası ile üretken sermaye birikimi arasındaki ilişkinin yapısal önemini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, faiz politikasının sürdürülebilir büyüme stratejisi açısından kritik bir politika aracı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Türkiye’de Reel Faiz Oranı ve Sabit Sermaye Yatırımları

Dönem	Ortalama Reel Faiz (%)	Sabit Sermaye Yatırımları / GSYH (%)	Makine-Teçhizat Yatırımları (%)
2000-2005	Yüksek	Orta	Düşük-Orta
2006-2012	Orta	Yüksek	Artış Eğilimi
2013-2017	Dalgali	Orta-Yüksek	Yavaşlama
2018-2021	Çok Dalgali	Düşüş Eğilimi	Azalma
2022-2026	Düşük-Orta	Toparlanma Eğilimi	Kısmi Artış

Kaynak; TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu Ulusal Hesaplar Veri Tabanı.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS).

BIS, Bank for International Settlements. (2025) BIS statistics database. <https://www.bis.org/statistics>.

5.4.Özel Sektör Yatırım Davranışları ve Finansman Maliyeti

Tablo 3, Türkiye’de ticari kredi faiz oranları ile özel sektör yatırım eğilimi ve reel sektör borçluluğu arasındaki dinamik ilişkiyi dönemsel kırılmalar çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bulgular, kredi kanalı ve finansal hızlandırıcı (financial accelerator) mekanizmalarının Türkiye örneğinde belirgin biçimde çalıştığına işaret etmektedir.

2002–2008 Dönemi; Bu dönemde ticari kredi faizleri görece yüksek seviyelerde seyretmesine rağmen makroekonomik istikrarın güçlenmesi, enflasyonun düşüş eğilimine girmesi ve finansal sistemin yeniden yapılandırılması yatırım kararları üzerinde güven artırıcı bir etki yaratmıştır. Sonuç olarak özel sektör yatırımlarında kontrollü bir artış gözlenmiştir. Buna paralel olarak reel sektör borçluluğu artış eğilimine girmiştir. Ancak bu artış, yatırım finansmanına dayalı ve görece sürdürülebilir bir genişleme çerçevesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla faiz düzeyinin yüksekliği yatırım üzerinde baskı oluştursa da beklenti kanalı ve makroekonomik güven ortamı yatırım eğilimini

desteklemiştir. Bu durum, faiz oranlarının tek başına belirleyici olmadığını; beklenti ve istikrar boyutunun kritik rol oynadığını göstermektedir.

2009–2017 Dönemi; Küresel kriz sonrası dönemde genişleyici küresel likidite koşulları ve görece düşük faiz ortamı, kredi genişlemesini hızlandırmıştır. Ticari kredi faizlerindeki düşüş eğilimi, yatırım maliyetlerini azaltmış ve özel sektör yatırım eğiliminde güçlü bir artış yaratmıştır. Ancak bu genişleme süreci aynı zamanda reel sektör borçluluğunda hızlı bir artışa yol açmıştır. Özellikle yabancı para cinsinden borçlanma eğiliminin güçlenmesi, bilanço yapılarında kur riskini artırmıştır. Bu dönem, borç temelli büyüme dinamiklerinin belirginleştiği; finansal derinleşmenin arttığı ancak kırılganlıkların biriktiği bir evre olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla düşük faiz ortamı kısa vadede yatırım artışını desteklemiş, fakat borçluluk dinamikleri üzerinden orta vadeli finansal kırılganlıkları artırmıştır.

2018–2020 Dönemi; Bu dönem, döviz kuru şokları ve makroekonomik oynaklıkla karakterizedir. Ticari kredi faizlerindeki sert artış, finansman maliyetlerini belirgin biçimde yükseltmiş ve özel sektör yatırım eğiliminde keskin bir düşüşe neden olmuştur. Aynı zamanda önceki dönemde biriken yabancı para borç stoku nedeniyle reel sektör bilançolarında kur riski artmış; borç servis yükü ağırlaşmıştır. Bu durum, finansal hızlandıran mekanizmasının ters yönde çalışmasına yol açmıştır: artan risk primi → yükselen faiz → azalan yatırım → zayıflayan bilanço yapısı. Bu evre, faiz artışlarının yatırım üzerindeki negatif etkisinin en belirgin görüldüğü dönemlerden biridir. Son dönemde ticari kredi faizleri dalgalı bir seyir izlemekte; belirli alt dönemlerde oldukça yüksek düzeylere ulaşmaktadır. Buna rağmen özel sektör yatırım eğiliminde kademeli bir toparlanma gözlenmektedir. Bu toparlanma, seçici kredi politikaları, kamu destekleri ve bazı sektörlerdeki kapasite genişletme ihtiyaçları ile ilişkilendirilebilir. Ancak reel sektör borçluluğu yüksek seviyede kalmaya devam etmektedir. Bu durum, yatırım kararlarının borç sürdürülebilirliği ve finansman maliyetine karşı duyarlılığını artırmaktadır. Yüksek borçluluk ortamında faiz oranlarındaki her artış, yatırım üzerinde orantısız derecede güçlü bir baskı yaratabilmektedir. Bu çerçevede yatırım-toparlanma süreci kırılgan bir yapı arz etmekte; faiz oynaklığı ve makroekonomik belirsizlik yatırım kararlarını sınırlamaya devam etmektedir.

Tablo 3: Faiz Oranları ve Özel Sektör Yatırımları İlişkisi

Dönem	Ticari Kredi Faizi	Özel Sektör Yatırım Eğilimi	Reel Sektör Borçluluğu
2002-2008	Görece Yüksek	Kontrollü Artış	Artış
2009-2017	Düşüş Eğilimi	Güçlü Artış	Hızlı Artış
2018-2020	Sert Artış	Keskin Düşüş	Kur Riski Artışı
2021-2026	Dalgalı	Kademeli Toparlanma	Yüksek Seviyede

Kaynak; Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS). Bank for International Settlements. (2025). BIS statistics database. <https://www.bis.org/statistics>. TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu Ulusal Hesaplar Veri Tabanı

5.5.Faiz Politikaları ve Yatırım Kompozisyonu

Aşağıdaki tablo 4, özel sektör sabit sermaye yatırımları ile finansman koşulları ve borçluluk dinamikleri arasındaki etkileşimi dönemsel olarak ortaya koymaktadır. Tablo, yatırım oranları, ticari kredi faizleri, firma kredi hacmi ve reel sektör borçluluk göstergeleri üzerinden finansman-yatırım ilişkisinin yapısal dönüşümünü izlemeye imkân vermektedir.

2000–2005 dönemi; Görece yüksek reel faiz ve orta–yüksek ticari kredi faiz oranları ile karakterizedir. Bu dönemde özel sektör sabit sermaye yatırımlarının GSYH’ye oranı düşük–orta düzeyde kalmıştır. Kredi hacminde artış eğilimi görülmekle birlikte reel sektör borçluluğu görece düşük seviyededir. Bu yapı, finansal istikrarın yeniden tesis edildiği ancak yatırım iştahının yüksek finansman maliyetleri nedeniyle sınırlı kaldığı bir dengeye işaret etmektedir.

2006–2010 dönemi; Küresel likidite bolluğu ve görece ılımlı faiz ortamı, kredi genişlemesini hızlandırmış; firma kredi hacmi artmış ve reel sektör borçluluğu orta düzeyde yükselmiştir.

Yatırımların GSYH içindeki payı orta seviyeye ulaşmış, finansman koşullarındaki görece iyileşme sermaye birikimini desteklemiştir. Bu dönem, kredi kanalı üzerinden yatırım artışının belirginleştiği bir genişleme evresidir.

2011–2017 dönemi; Düşük–orta ticari kredi faizleri ile hızlı kredi genişlemesinin birlikte gerçekleştiği bir yapıyı göstermektedir. Firma kredi hacmindeki hızlı artış, reel sektör borçluluğunun yükselmesine neden olmuştur. Yatırım oranı orta–yüksek düzeye çıkarken, borç temelli büyüme dinamikleri güç kazanmıştır. Bu tablo, finansal derinleşmenin artmasına karşın kırılğanlıkların birikmeye başladığı bir döneme işaret etmektedir.

2018–2021 dönemi; Yüksek faiz oranları ve kur şoklarının etkisiyle kredi koşulları sıkılaşmıştır. Yatırım oranı orta düzeyden düşüş eğilimine geçerken kredi hacmi dalgalı seyretmiş, borçluluk oranı orta–yüksek seviyede kalmıştır. Bu dönemde finansman maliyetleri yatırım kararlarını baskılamış; borç stokunun sürdürülebilirliği daha fazla tartışılır hale gelmiştir.

2022–2025 dönemi; Ticari kredi faizlerinin çok yüksek düzeylere ulaşması, finansman maliyetlerini belirgin biçimde artırmıştır. Kredi hacmi nominal olarak yüksek seviyelere çıkmış olsa da reel etkiler enflasyon ve kur gelişmeleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Reel sektör borçluluğunun yüksek düzeyde seyretmesi, yatırım kararlarının finansman maliyetine duyarlılığını artırmaktadır. Bu yapı, kredi genişlemesi ile yatırım performansı arasındaki ilişkinin zayıflayabileceğine, hatta yüksek faiz ortamında kredi artışının borç çevirme amaçlı kullanılabileceğine işaret etmektedir.

Genel olarak Tablo 4, Türkiye’de özel sektör yatırımlarının finansman koşullarına güçlü biçimde duyarlı olduğunu göstermektedir. Ticari kredi faizleri ile yatırım oranı arasında ters yönlü bir ilişki gözlenirken, kredi hacmindeki artışın her zaman yatırım artışına karşılık gelmediği; özellikle yüksek faiz dönemlerinde borçluluk dinamiklerinin yatırım performansından ayrışabildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, para politikasının yalnızca yatırım hacmini değil, yatırımın finansal yapısını ve borçlanma kompozisyonunu da etkilediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Türkiye: Özel Sektör Finansmanı ve Borçluluk Göstergeleri (2000–2025)

Dönem	Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları / GSYH (%)	Ticari Kredi Faiz Oranı (%)	Firma Kredi Hacmi (Milyar TL)	Reel Sektör Borçluluk (Kredi/GDP %)
2000–2005	Düşük–Orta	Orta–Yüksek ¹	Artış eğilimli	Görece düşük
2006–2010	Orta	Orta	Artış	Orta düzey
2011–2017	Orta–Yüksek	Düşük–Orta	Hızlı artış	Artış eğilimi
2018–2021	Orta–Düşüş	Yüksek	Dalgalı	Orta–Yüksek
2022–2025	Dalgalı	Çok yüksek (ör. ~50 ⁺) ¹	Yüksek (ör. ~17,660 ⁺)	Yüksek (ör. ~44.2 ⁺)

Kaynak; World Bank. (2026). Gross fixed capital formation (% of GDP) – Türkiye. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.FTOT.ZS?locations=TR>

BIS, Bank for International Settlements. (2025). BIS statistics database. <https://www.bis.org/statistics>.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu ulusal hesaplar veri tabanı.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. <https://evds2.tcmb.gov.tr>.

CEIC Data. (2025). Turkey Gross Fixed Capital Formation. <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkey/gross-fixed-capital-formation>.

Tablo 5, 2000–2026 döneminde reel yatırımlar ile finansal yatırımlar arasındaki görece pay değişimini göstermekte ve finansallaşma sürecinin yatırım kompozisyonu üzerindeki etkisini yansıtmaktadır.

2000–2008 dönemi; Reel yatırımların payı yüksek, finansal yatırımların payı ise düşüktür. Bu dönem, üretim kapasitesini artırmaya yönelik fiziksel sermaye yatırımlarının ağırlık kazandığı ve finansal varlık tercihlerinin sınırlı kaldığı bir yapıyı temsil etmektedir. Makroekonomik istikrarın güçlenmesi ve büyüme performansının iyileşmesi, reel sektör yatırımlarını teşvik etmiştir.

2009–2017 dönemi; Finansal yatırımların payında artış eğilimi gözlenirken reel yatırımların payı orta seviyeye gerilemiştir. Küresel kriz sonrası likidite koşulları ve düşük faiz ortamı finansal varlık getirilerini cazip kılmış; aynı zamanda kredi genişlemesi hem reel hem finansal alanlarda büyümeyi desteklemiştir. Bu dönem, finansallaşma eğiliminin belirginleşmeye başladığı bir geçiş evresi olarak değerlendirilebilir.

2018–2021 dönemi; Reel yatırımların payı azalırken finansal yatırımların payı artmıştır. Yüksek faiz oranları ve artan makroekonomik belirsizlik, sermayenin daha kısa vadeli ve likit finansal araçlara yönelmesine neden olmuştur. Bu yapı, üretken kapasite artışı yerine portföy tercihlerinin ön plana çıktığı bir sermaye tahsis mekanizmasına işaret etmektedir.

2022–2026 dönemi; Yatırım kompozisyonu dalgalı bir görünüm sergilemekle birlikte finansal yatırımların payı yüksek düzeyde kalmıştır. Yüksek faiz ortamı, finansal araçların getirisini artırarak reel yatırımlara kıyasla finansal varlıklara yönelimi teşvik etmektedir. Ancak reel yatırımların seyri, kamu politikaları, seçici kredi uygulamaları ve sektörel teşviklere bağlı olarak dalgalı bir yapı göstermektedir. Tablo 5’te de görüldüğü gibi Türkiye’de sermaye birikiminin zaman içinde üretim odaklı yapıdan finansal ağırlıklı bir yapıya doğru evrildiğini göstermektedir. Finansallaşma süreci, yatırım kompozisyonunu değiştirerek reel sektör yatırımlarının göreceli payını azaltmış ve sermaye tahsis mekanizmasını finansal getiriler doğrultusunda yeniden şekillendirmiştir. Bu dönüşüm, uzun dönemli büyüme performansı açısından üretkenlik artışını sınırlayabilecek yapısal riskler barındırmaktadır. Sonuç olarak her iki tablo birlikte değerlendirildiğinde, faiz politikaları, kredi koşulları ve finansallaşma dinamikleri arasında güçlü bir etkileşim olduğu görülmektedir. Yüksek faiz ortamı yalnızca yatırım hacmini değil, aynı zamanda yatırımın yönünü ve niteliğini de belirlemekte; sermaye birikiminin üretken alanlardan finansal alanlara kaymasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu durum, Türkiye’nin büyüme modelinin finansal koşullara yüksek derecede bağımlı hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5: Yatırım Kompozisyonundaki Değişim

Dönem	Reel Yatırımların Payı	Finansal Yatırımların Payı
2000-2008	Yüksek	Düşük
2009-2017	Orta	Artış Eğilimi
2018-2021	Azalma	Artış
2022-2026	Dalgalı	Yüksek

Kaynak; World Bank. (2026). Gross fixed capital formation (% of GDP) – Türkiye. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.FTOT.ZS?locations=TR>

Bank for International Settlements. (2025). BIS statistics database. <https://www.bis.org/statistics>.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu ulusal hesaplar veri tabanı.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. <https://evds2.tcmb.gov.tr>.

CEIC Data. (2025). Turkey Gross Fixed Capital Formation. <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkey/gross-fixed-capital-formation>.

5.6.Korelasyon Eğilim Analizi

Ekonometrik model kurulmadan önce gerçekleştirilen eğilim temelli korelasyon değerlendirmesi, değişkenler arasındaki yönsel ve yapısal ilişkileri ortaya koyma açısından önemli bir ön analiz niteliği taşımaktadır. Türkiye ekonomisinde 2000–2026 dönemine ilişkin gözlemler, faiz politikaları ile sermaye birikimi dinamikleri arasında güçlü ve çok boyutlu bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Öncelikle reel faiz oranı (nominal politika faizi – enflasyon) dönemsel olarak yüksek oynaklık sergilemiştir. Özellikle 2024–2025 döneminde politika faiz oranlarının belirgin biçimde yükselmesi, reel faizlerin de pozitif ve yüksek düzeylerde seyretmesine neden olmuştur. Sabit sermaye yatırımlarının GSYH’ye oranı ise 2000–2024 döneminde dalgalı bir seyir izlemekle birlikte genel olarak %22–%31 bandında gerçekleşmiştir. Bu oran, yatırım eğilimlerinin makroekonomik koşullara duyarlılığını göstermektedir. Makine-teçhizat yatırımları, sabit sermaye birikiminin en dinamik bileşenlerinden biri olup faiz ve kredi koşullarındaki değişimlere duyarlılık göstermektedir. Benzer şekilde ticari kredi faiz oranları da dönemsel olarak önemli artışlar kaydetmiş; özellikle 2018 sonrası dönemde finansman maliyetlerindeki yükseliş özel sektör yatırım kararları

üzerinde belirgin bir baskı oluşturmuştur. Özel sektörün toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı da faiz ve kredi koşullarına bağlı olarak dalgalanmış, yüksek faiz ortamlarında görece olarak zayıflama eğilimi göstermiştir. Dönemsel eğilimler daha yakından incelendiğinde şu bulgular öne çıkmaktadır:

2000–2005 dönemi; Görece yüksek reel faiz oranları ve sıkı para politikası koşulları altında sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı orta düzeylerde kalmış; makine-teçhizat yatırımlarındaki artış sınırlı gerçekleşmiştir. Yüksek ticari kredi faizleri özel sektör yatırım iştahını baskılamıştır.

2006–2010 dönemi; Küresel likidite koşullarının elverişli seyri ve görece ılımlı faiz ortamı, yatırımların GSYH'ye oranında artışa yol açmıştır. Makine-teçhizat yatırımları güçlü bir ivme kazanmış, kredi faizlerindeki gerileme yatırım faaliyetlerini desteklemiştir.

2011–2017 dönemi; Faizlerin düşük-orta seviyelerde seyrettiği bu dönemde sabit sermaye yatırımlarının GSYH içindeki payı görece yüksek düzeylerde gerçekleşmiş, özel sektör yatırımlarında artış gözlenmiştir. Bununla birlikte finansallaşma eğiliminin güç kazanması, sermaye tahsisinde finansal araçların rolünü artırmıştır.

2018–2021 dönemi; Döviz kuru şokları ve yükselen enflasyon ortamında faiz oranlarının yüksek ve dalgalı seyri, yatırım kararları üzerinde belirsizlik yaratmıştır. Sabit sermaye yatırımları ve özellikle makine-teçhizat yatırımları yavaşlamış; ticari kredi faizlerindeki artış finansman kanalı üzerinden yatırım hacmini sınırlamıştır.

2022–2025 dönemi; Politika faizinin yüksek düzeylerde seyretmesi ve ticari kredi faizlerinin artışı, yatırım kararlarını finansman maliyetleri üzerinden baskılamıştır. Buna karşın sabit sermaye yatırımlarının GSYH'ye oranı görece istikrarlı bir görünüm sergilemiş; ancak yatırım bileşimi açısından finansman koşullarına duyarlılık devam etmiştir. Yüksek reel faiz ve ticari kredi faiz oranlarının yatırım hacmi ile makine-teçhizat yatırımları üzerinde negatif yönlü bir ilişkiye işaret ettiğini göstermektedir. Buna karşılık düşük veya orta düzeyli faiz ortamlarında yatırım faaliyetlerinin canlandığı gözlenmektedir. Bu durum, özel sektör yatırımlarının finansman maliyetlerine duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak faiz politikalarının sermaye birikimi üzerindeki etkisi yalnızca doğrudan finansman maliyeti kanalıyla sınırlı değildir. Faiz oranları aynı zamanda yatırım beklentileri, risk algısı, portföy tercihleri ve sermaye hareketleri üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Yüksek faiz dönemlerinde finansal varlıkların getirisinin artması, sermayenin üretken yatırımlardan finansal araçlara yönelmesine yol açabilmektedir. Buna karşılık düşük faiz ortamlarında yatırım hacminde artış gözlenirse de bu artışın sürdürülebilirliği makroekonomik istikrar, fiyat istikrarı ve finansal güven koşullarına bağlıdır.

Sonuç olarak 2000–2026 döneminde Türkiye’de faiz politikaları ile sermaye birikimi arasında güçlü, yönsel olarak tutarlı ve çok boyutlu bir ilişki bulunmaktadır. Reel faiz oranlarının seviyesi yalnızca yatırım hacmini değil, aynı zamanda yatırımın bileşimini ve finansal–reel sektör dağılımını da etkilemektedir. Faiz politikaları kredi kanalları ve beklenti mekanizmaları üzerinden yatırım davranışlarını dolaylı biçimde şekillendirmekte; bu durum Türkiye’nin büyüme modelinin dönüşümünde para politikasını merkezi bir konuma taşımaktadır. Özellikle finansallaşma süreci, sermaye birikiminin niteliğini değiştirmiş ve reel sektör yatırımlarının yapısını yeniden biçimlendirmiştir.

Tablo 6. Türkiye’de Faiz ve Yatırım – 2000–2025 Eğilim Tablosu

Dönem	Reel Faiz Eğilimi	Sabit Sermaye Yatırımı / GSYH	Politika Faizi (%)	Makine-Teçhizat Yatırımı Eğilimi	Ticari Kredi Faizi (*)	Özel Sektör Yatırım Oranı	Finansal Yatırım Eğilimi (%)
2000–2005	Yüksek	~22–26 %	Orta–Yüksek	Orta	Yüksek	Orta	Orta
2006–2010	Orta	~26–30 %	Orta	Artış Eğilimi	Orta	Orta–Yüksek	Artış Eğilimi
2011–2017	Orta–Düşük	~29–32 %	Düşük–Orta	Yüksek	Düşük–Orta	Orta–Yüksek	Yüksek

2018–2021	Dalgali	~30–33 %	Yüksek/Dalgali	Düşüş Eğilimi	Yüksek	Orta	Artış
2022–2025	Orta	~30–31 %	Dalgali Yüksek	Dalgali	Çok Yüksek	Orta	Yüksek

Kaynak; World Bank. (2026). Gross fixed capital formation (% of GDP) – Türkiye. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.FTOT.ZS?locations=TR>

Bank for International Settlements. (2025). BIS statistics database. <https://www.bis.org/statistics>.

CEIC Data. (2025). Turkey Gross Fixed Capital Formation. <https://www.ceicdata.com/en/indicator/turkey/gross-fixed-capital-formation>

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. <https://evds2.tcmb.gov.tr>.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu ulusal hesaplar veri tabanı.

5.7. Faiz Politikalarının İstihdam Dinamikleri Üzerindeki Etkisi

2000–2025 döneminde Türkiye ekonomisinde belirgin bir yapısal dönüşüm gözlenmektedir: Tarım istihdamı %36’dan %20 seviyelerine gerilemiştir. Hizmet sektörü istihdamı ise %46’dan %58’e yükselmiştir. Aynı dönemdeki sanayi istihdamı ise %18–21 bandında yatay seyretmiştir. Bu durum, ampirik bulgular çerçevesinde, faiz politikalarının dolaylı etkisiyle yatırım kompozisyonunun değiştiğini ortaya koymaktadır. Özellikle yüksek faiz dönemlerinde sanayi yatırımları yavaşlarken, hizmet sektörü daha esnek yapısı nedeniyle genişlemeye devam etmiştir. Sanayi istihdamı 2000–2025 arasında mutlak olarak artmış olsa da toplam içindeki payı sınırlı kalmıştır. 2008 sonrası küresel kriz dönemi olması, 2018 döviz krizi ve 2023 sonrası yüksek faiz dönemi sanayi istihdamı üzerinde baskı yaratmıştır. Yüksek faiz → yatırım maliyeti artışı → kapasite genişlemesinin sınırlanması → istihdam artışının yavaşlaması. Hizmet sektörü istihdamı sürekli artış göstermiştir. Bunun temel nedenleri: Kentleşme, Finansal sektör genişlemesi, Kamu ve ticaret faaliyetlerinin büyümesidir. Yüksek faiz ortamlarında dahi hizmet sektörünün genişleme eğilimi devam etmiştir; çünkü hizmetler genellikle daha düşük sermaye yoğunudur. İşgücü verimliliği 2000–2025 arasında yaklaşık 2.5 kat artmıştır. Ancak artış: 2002–2008 reform döneminde hızlı, 2018 sonrası dönemde ise daha dalgali olmuştur. Faiz politikalarının yatırım üzerindeki etkisi, sermaye yoğun sektörlerin genişleme hızını belirlediği için verimlilik artışını dolaylı olarak etkilemiştir.

5.8. Faiz Politikası ile İstihdam Arasındaki Mekanizma

Tablo 7, 2000–2025 döneminde Türkiye’de faiz politikaları ile istihdam yapısı arasındaki yapısal dönüşümü hem sektörel kompozisyon hem de emek verimliliği boyutuyla ortaya koymaktadır. Veriler, söz konusu dönemin yalnızca konjonktürel dalgalanmalarla değil, aynı zamanda üretim yapısındaki derin dönüşümle karakterize edildiğini göstermektedir. 2000 yılında toplam istihdam 21,6 milyon düzeyindeyken, istihdam yapısında tarımın %36 ile hâlâ belirgin bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Bu yapı, 2001 krizi sonrası uygulanan dezenflasyon programı ve finansal yeniden yapılandırma süreciyle birlikte değişmeye başlamıştır. 2005 yılına gelindiğinde toplam istihdam geçici olarak gerilese de (20,1 milyon), sektörel kompozisyonunda belirgin bir kayma gerçekleşmiş; tarımın payı %31,2’ye düşerken hizmetler sektörü %49’a yükselmiştir. Bu durum, sermaye girişlerinin hızlandığı ve faiz oranlarının görece istikrara kavuştuğu dönemde üretim yapısının kent merkezli hizmet faaliyetlerine doğru yeniden tahsis edildiğini göstermektedir. 2006–2015 aralığında görece düşük ve istikrarlı reel faiz ortamı, kredi genişlemesi ve iç talep artışı yoluyla istihdamı güçlü biçimde desteklemiştir. 2010’da toplam istihdam 22,6 milyona, 2015’te ise 26,6 milyona ulaşmıştır. Aynı dönemde hizmetler sektörünün payı %52,8’den %54,2’ye yükselirken tarımın payı %26,8’den %25,8’e gerilemiştir. Sanayi istihdamı ise yaklaşık %20 bandında görece yatay bir seyir izlemiştir. Bu tablo, Türkiye’de büyümenin istihdam yaratıcı karakterinin büyük ölçüde hizmetler sektörü üzerinden gerçekleştiğini, sanayinin ise istihdam esnekliğinin sınırlı kaldığını göstermektedir. 2018 sonrası dönemde faiz şokları, kur oynaklığı ve finansal kırılganlıklar istihdam dinamiklerini doğrudan etkilemiştir. 2020 yılında toplam istihdamın 26,8 milyona gerilemesi, pandemi etkisiyle birlikte finansal sıkılaşma koşullarının reel sektör üzerindeki baskısını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, 2022 sonrasında yeniden genişleyici kredi koşulları ve iç talep destekli büyüme sonucunda istihdam hızla artarak 2025 itibarıyla 32,8 milyona ulaşmıştır. Ancak bu artışın sektörel dağılımı incelendiğinde, hizmetler sektörünün payının %58,5’e kadar yükseldiği, tarımın ise %20,7’ye gerilediği görülmektedir. Sanayi istihdamı ise dönem boyunca %20–21

bandında sıkışmış durumdadır. Bu dönüşüm, Türkiye ekonomisinin giderek daha fazla hizmet yoğun bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Ancak daha kritik olan husus, işgücü verimliliği göstergesidir. 2000 yılında kişi başına 8.700 dolar olan verimlilik düzeyi, 2018'e kadar istikrarlı biçimde artarak 17.200 dolara yükselmiştir. Bu artış, hem sermaye birikimi hem de sektörel kayma etkisiyle açıklanabilir. Ne var ki 2020'de yaşanan gerileme (16.100 dolar), kriz dönemlerinde verimlilik kazanımlarının kırılgan olduğunu ortaya koymaktadır. 2022 sonrası dönemde ise verimlilik yeniden artış trendine girerek 2025'te 22.000 dolara ulaşmıştır. Ancak bu artışın önemli bir kısmı kur hareketleri ve nominal GSYH artışlarından kaynaklanabileceği için yapısal verimlilik artışı ile ayrıştırılması gerekmektedir. Tablo bütüncül olarak değerlendirildiğinde üç temel yapısal sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, faiz politikaları doğrudan istihdam düzeyini belirlemekten ziyade kredi kanalı ve talep kompozisyonu üzerinden sektörel istihdam dağılımını şekillendirmektedir. İkincisi, Türkiye'de istihdam artışı büyük ölçüde hizmetler sektörüne dayalıdır; sanayi sektörü ise verimlilik artışı üretse de istihdam yaratma kapasitesi sınırlıdır. Üçüncüsü, verimlilik artışı ile istihdam genişlemesi arasındaki ilişki dönemsel olarak kopabilmekte; özellikle finansal oynaklık dönemlerinde istihdam korunurken verimlilik düşebilmektedir. Dolayısıyla tablo, Türkiye'de faiz rejimlerinin yalnızca makro istikrar aracı değil, aynı zamanda sektörel emek tahsisini etkileyen yapısal bir politika bileşeni olduğunu göstermektedir. İstihdam artışının niteliği, sürdürülebilir büyüme açısından niceliksel genişlemeden ziyade üretken sektörlerde yoğunlaşmaya bağlıdır. Bu bağlamda, faiz politikasının sanayi yatırımları ve teknoloji yoğun üretimle eşgüdümlü tasarlanmadığı bir çerçevede, hizmet ağırlıklı büyümenin uzun vadeli verimlilik artışını sınırlayabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 7. Türkiye’de Faiz Politikaları ve İstihdam Dinamikleri (2000–2025)

Yıl	Toplam İstihdam (milyon)	Sanayi İstihdamı (%)	Hizmetler İstihdamı (%)	Tarım İstihdamı (%)	İşgücü Verimliliği (GSYH/İstihdam, \$)
2000	21.6	18.0	46.0	36.0	8,700
2005	20.1	19.8	49.0	31.2	10,200
2010	22.6	20.4	52.8	26.8	14,800
2015	26.6	20.0	54.2	25.8	16,500
2018	28.7	20.3	56.0	23.7	17,200
2020	26.8	21.5	55.8	22.7	16,100
2022	30.8	21.3	56.5	22.2	19,300
2023	31.6	21.2	57.2	21.6	20,100
2024	32.3	21.0	57.8	21.2	21,400
2025*	32.8	20.8	58.5	20.7	22,000

Kaynak; Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). İşgücü istatistikleri veri tabanı. <https://data.tuik.gov.tr>

World Bank. (2025). Employment in industry (% of total employment) – Türkiye. <https://data.worldbank.org>

ILOSTAT database. <https://ilostat.ilo.org>. International Labour Organization. (2025).

* 2025 verileri tahmini/öncü göstergelere dayalıdır.

5.9. Finansal Piyasa Beklentileri ve Reel Sektör Davranışı

Tablo 8, 2000–2025 döneminde Türkiye’de finansal piyasa göstergeleri ile reel sektör beklentileri arasındaki etkileşimi birlikte okumaya imkân tanımaktadır. BIST 100 endeksi, USD/TL kuru, ülke risk primi (CDS) ve güven endeksleri birlikte değerlendirildiğinde, finansal oynaklık ile beklenti kanalı arasındaki karşılıklı belirlenim açık biçimde izlenebilmektedir.

2000 yılı, yüksek enflasyon ve kırılgan kamu maliyesi çerçevesinde son derece yüksek risk primi (750 baz puan üzeri) ile karakterizedir. Kur düzeyi görece düşük görünmekle birlikte bu dönem henüz dalgalı kur rejiminin tam anlamıyla yerleşmediği bir yapıya işaret etmektedir. Reel kesim güveninin 85 seviyesinde olması, finansal istikrarsızlığın üretim beklentileri üzerindeki baskısını yansıtmaktadır. 2001 krizi sonrasında uygulanan yapısal reformlar ve dezenflasyon programı ile birlikte risk priminin 2005 yılında 230 baz puana gerilemesi, finansal piyasalarda güçlü bir normalleşme yaratmış; bu durum BIST 100 endeksinin 39.777 seviyesine yükselmesi ve reel kesim güven endeksinin 103’e çıkmasıyla eş zamanlı gerçekleşmiştir. Bu dönem, finansal istikrarın reel sektör beklentilerini doğrudan desteklediği bir yakınsama evresidir.

2010 yılına gelindiğinde küresel likidite bolluğunun etkisiyle Türkiye CDS'i 180 baz puana kadar düşmüş, BIST 100 66.004 seviyesine ulaşmış ve hem reel kesim hem ekonomik güven endeksleri 100 eşik değerinin üzerinde seyretmiştir. Bu tablo, düşük küresel faiz ortamının sermaye girişleri üzerinden hem varlık fiyatlarını hem de beklenti göstergelerini yukarı taşıdığını göstermektedir. Finansal genişleme ile reel güven göstergeleri arasındaki pozitif korelasyon bu dönemde belirgindir.

2015 sonrasında ise finansal göstergeler ile güven endeksleri arasındaki ilişki daha kırılgan bir görünüm arz etmektedir. USD/TL kurunun 2,91'e yükselmesi ve CDS'in 250 baz puana çıkması, risk algısındaki artışı yansıtırken, reel kesim güveni görece dirençli kalmıştır. Ancak 2018 yılı, finansal şokun beklenti kanalı üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır: Kur 5,29'a yükselmiş, CDS 380 baz puana çıkmış ve ekonomik güven endeksi 83'e gerilemiştir. Bu durum, finansal piyasalardaki stresin reel sektör davranışlarını gecikmeli fakat güçlü biçimde etkilediğini göstermektedir.

2020 yılında pandemi koşulları altında CDS'in 560 baz puana yükselmesi dikkat çekicidir. Buna rağmen reel kesim güven endeksinin 105 seviyesinde gerçekleşmesi, kredi genişlemesi ve kamu desteklerinin beklentiler üzerindeki telafi edici etkisini düşündürmektedir. Bu ayrışma, finansal risk göstergeleri ile iç talep destekli güven göstergeleri arasındaki geçici kopuşu temsil etmektedir.

2022 yılı itibarıyla kurun 18,70 seviyesine yükselmesi ve CDS'in 510 baz puanda kalması, makro-f finansal kırılganlığın sürdüğünü göstermektedir. Buna karşın 2023 ve sonrasında risk priminin 300 baz puan altına gerilemesi ve güven endekslerinin yeniden 100 eşik değerine yaklaşması, politika normalleşmesi ve beklenti yönetiminin finansal göstergeler üzerindeki iyileştirici etkisine işaret etmektedir. 2025 projeksiyonunda CDS'in 250 baz puana gerilemesi ve reel kesim güven endeksinin 110 seviyesine yükselmesi, finansal istikrar ile üretim beklentileri arasındaki ilişkinin yeniden pozitif bir dengeye kavuştuğunu göstermektedir.

Genel olarak tablo, üç temel dinamiği ortaya koymaktadır. Birincisi, Türkiye'de finansal piyasa göstergeleri ile reel sektör güven endeksleri arasında orta vadede güçlü fakat kısa vadede kopabilen bir ilişki bulunmaktadır. İkincisi, kur şokları ve risk primi artışları güven göstergelerini aşağı çekerken, genişleyici kredi koşulları bu etkiyi geçici olarak dengeleyebilmektedir. Üçüncüsü, sürdürülebilir güven artışı ancak risk priminin kalıcı biçimde düşmesi ve finansal istikrarın güçlenmesi ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla Tablo 8, beklenti kanalının para politikası aktarım mekanizmasında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Finansal göstergelerdeki iyileşme, yalnızca varlık fiyatlarını değil, yatırım kararlarını ve üretim planlarını da şekillendirmekte; buna karşılık risk primi artışları reel sektör davranışlarını daraltıcı yönde etkilemektedir. Bu bağlamda finansal istikrar ile güven endeksleri arasındaki eşanlılık, Türkiye ekonomisinde makroekonomik koordinasyonun önemini teyit etmektedir.

Tablo 8. Türkiye'de Finansal Piyasa Beklentileri ve Reel Sektör Davranışı (2000–2025)*

Yıl	BIST 100 Endeksi (Yıl Sonu)	USD/TL (Yıl Sonu)	Türkiye CDS (bps)	Reel Kesim Güven Endeksi	Ekonomik Güven Endeksi
2000	9.437	0.67*	750+	85	–
2005	39.777	1.34	230	103	–
2010	66.004	1.55	180	110	104
2015	71.727	2.91	250	106	100
2018	91.270	5.29	380	98	83
2020	1.476	7.43	560	105	89
2022	5.509	18.70	510	97	94
2023	7.470	29.50	300	104	96
2024	8.500+	32.00	270	108	98
2025*	9.200+	35.00	250	110	100

Kaynak; BIST, Borsa İstanbul. (2025). BIST 100 historical data. <https://www.borsaistanbul.com>

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2025). EVDS veri tabanı: Döviz kuru, reel kesim güven endeksi. <https://evds2.tcmb.gov.tr>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). Ekonomik güven endeksi. <https://data.tuik.gov.tr>

6. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, 2000–2026 döneminde Türkiye’de para politikası kararlarının sermaye birikimi, yatırım kompozisyonu, finansman yapısı ve istihdam dinamikleri üzerindeki etkilerini bütüncül bir politik ekonomi çerçevesinde incelemiştir. Elde edilen bulgular, faiz oranlarının reel ekonomi üzerindeki etkisinin doğrusal, tek kanallı ve yalnızca “yatırım maliyeti” temelli bir mekanizma ile açıklanamayacağını; aksine kredi kanalı, beklenti yönetimi, risk primi ve finansallaşma dinamikleri üzerinden çok katmanlı bir aktarım sürecinin işlediğini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları, reel faiz oranları ile sabit sermaye yatırımları arasında genel olarak ters yönlü bir ilişki bulunduğunu teyit etmektedir. Ancak bu ilişkinin şiddeti ve yönü, dönemsel makroekonomik rejime bağlı olarak değişmektedir. Özellikle 2006–2012 döneminde görece düşük ve istikrarlı faiz ortamı ile yatırım oranları arasındaki pozitif eşanlılık belirgindir. Buna karşılık 2018 sonrası dönemde faiz oynaklığı ve risk primi artışları yatırım kompozisyonunu olumsuz etkilemiş, özellikle makine-teçhizat yatırımlarında belirgin bir zayıflama gözlenmiştir. Bununla birlikte 2023 sonrası yüksek faiz ortamında yatırım oranlarının nominal olarak yüksek seyretmesi, yatırım–faiz ilişkisinin gecikmeli ve çok boyutlu çalıştığını göstermektedir. Bu durum, yatırım davranışının yalnızca cari finansman maliyetine değil; beklentilere, kamu desteklerine, kredi tahsis politikalarına ve fiyat dinamiklerine bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla faiz politikası, sermaye birikimini doğrudan baskılayan ya da teşvik eden tekil bir araç değil; makro-finance çerçeve içinde etkisi belirlenen bir yapısal politika değişkenidir. Çalışmanın en önemli bulgularından biri, faiz oranlarının yalnızca yatırım hacmini değil, yatırımın kompozisyonunu da etkilediğidir. Makine-teçhizat yatırımlarının reel faiz ve ticari kredi koşullarına daha duyarlı olması, üretken sermaye birikiminin finansman koşullarına yüksek derecede bağımlı olduğunu göstermektedir. Yüksek faiz ve artan risk primi dönemlerinde finansal yatırımların görece payının artması, Türkiye’de sermaye tahsis mekanizmasının zaman içinde finansallaşma yönünde evrildiğine işaret etmektedir. Bu dönüşüm, uzun vadeli büyüme potansiyeli açısından kritik sonuçlar doğurmaktadır. Reel sektör yatırımlarının görece payındaki azalma, teknolojik yenilenme ve verimlilik artışını sınırlayabilecek yapısal bir risk barındırmaktadır. Dolayısıyla faiz politikalarının finansal istikrar amacı ile üretken sermaye birikimi hedefi arasındaki dengeyi gözetmesi gerekmektedir. Ticari kredi faizleri ile özel sektör yatırım eğilimi arasındaki ilişki, finansal hızlandıran mekanizmasının Türkiye örneğinde güçlü biçimde çalıştığını göstermektedir. 2009–2017 döneminde düşük faiz ve bol likidite koşulları yatırım artışını desteklemiş; ancak eş zamanlı olarak reel sektör borçluluğunu artırmıştır. 2018 sonrası dönemde ise kur şokları ve artan faiz oranları, yüksek borç stoku nedeniyle yatırım kararları üzerinde orantısız derecede baskı yaratmıştır. Bu bulgu, borç temelli büyüme modelinin kırılabilirliğini ortaya koymaktadır. Yüksek borçluluk düzeyinde faiz artışlarının yatırım üzerindeki negatif etkisi güçlenmekte; para politikası sıkılaşmasının reel ekonomi üzerindeki maliyeti artmaktadır. Bu çerçevede finansman yapısının sürdürülebilirliği, para politikasının etkinliği açısından kritik bir değişken olarak öne çıkmaktadır. 2000–2025 döneminde Türkiye ekonomisinde belirgin bir sektörel dönüşüm yaşanmıştır. Tarımın istihdam içindeki payı istikrarlı biçimde azalırken, hizmetler sektörü belirgin biçimde genişlemiştir. Sanayi istihdamı ise yaklaşık %20 bandında yatay seyretmiştir. Bu yapı, yatırım kompozisyonundaki değişim ile tutarlıdır: sermaye tahsisi giderek hizmet ağırlıklı bir büyüme modeline yönelmiştir. İşgücü verimliliği uzun dönemde artış göstermiş olmakla birlikte, kriz dönemlerinde kırılabilir bir yapı sergilemiştir. Bu durum, istihdam artışı ile verimlilik artışı arasındaki bağın zayıflayabildiğini göstermektedir. Özellikle hizmet sektörü ağırlıklı istihdam genişlemesi, niceliksel istihdam artışı sağlamakta; ancak uzun vadeli üretkenlik kazanımları açısından sınırlı kalabilmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir büyüme için sanayi ve teknoloji yoğun sektör yatırımlarının güçlendirilmesi kritik önemdedir. Finansal piyasa göstergeleri (kur, CDS, borsa endeksi) ile reel sektör güven endeksleri arasındaki ilişki, beklenti kanalının para politikası aktarım mekanizmasında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Risk primindeki artışların güven endekslerini aşağı çektiği; finansal istikrarın güçlendiği dönemlerde ise yatırım beklentilerinin

iyileştiği gözlenmiştir. Ancak kısa vadede kredi genişlemesi yoluyla güven göstergelerinin desteklenebildiği dönemler de mevcuttur. Bu durum, finansal istikrar ile iç talep destekli büyüme arasında zaman zaman ayrışma yaşanabildiğini göstermektedir. Kalıcı güven artışı ise risk priminin düşmesi ve öngörülebilir para politikası çerçevesinin tesis edilmesi ile mümkün olmaktadır. Elde edilen bulgular ışığında üç temel politika çıkarımı öne çıkmaktadır:

Faiz politikası tek başına yeterli değildir. Sürdürülebilir yatırım artışı için finansal istikrar, öngörülebilirlik ve kredi tahsis mekanizmasının üretken sektörler lehine yapılandırılması gerekmektedir.

Borç temelli büyüme modeli kırılıgandır. Reel sektör borçluluğunun yüksek olduğu bir ekonomide faiz şoklarının yatırım ve istihdam üzerindeki maliyeti artmaktadır.

Yatırımın niteliği belirleyicidir. Uzun vadeli büyüme performansı açısından makine-teçhizat ve teknoloji yoğun yatırımların teşvik edilmesi, hizmet ağırlıklı büyümenin sınırlarını dengelemek açısından kritik önemdedir.

2000–2026 dönemi Türkiye örneği, para politikasının yalnızca fiyat istikrarı aracı değil, aynı zamanda sermaye birikimi rejimini şekillendiren yapısal bir politika alanı olduğunu göstermektedir. Faiz oranları; yatırım hacmini, yatırımın kompozisyonunu, finansal–reel sektör dağılımını ve istihdamın sektörel yapısını dolaylı ve doğrudan kanallar üzerinden etkilemektedir. Dolayısıyla sürdürülebilir büyüme stratejisi, faiz düzeyinin teknik ayarlamasından ibaret değildir. Asıl mesele, para politikasının finansal istikrarı sağlayan, üretken yatırımları teşvik eden ve beklenti kanalını güçlendiren bir kurumsal çerçeve içinde tasarlanmasıdır. Türkiye deneyimi, finansallaşma eğiliminin üretken sermaye birikimini sınırlayabileceğini; bu nedenle makroekonomik koordinasyon ve yapısal politika uyumunun uzun vadeli kalkınma açısından belirleyici olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kaynakça;

Aizenman, J., & Marion, N. (1999). Volatility and investment: Interpreting evidence from developing countries. *Economica*, 66(262), 157–179.

Bernanke, B. S., & Gertler, M. (1995). Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27–48.

Berument, H., & Taşçı, H. (2002). Inflationary effect of crude oil prices in Turkey. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 316(1–4), 568–580.

Bloom, N. (2009). The impact of uncertainty shocks. *Econometrica*, 77(3), 623–685.

Chirinko, R. S. (1993). Business fixed investment spending: Modeling strategies, empirical results, and policy implications. *Journal of Economic Literature*, 31(4), 1875–1911.

Epstein, G. A. (2005). *Financialization and the world economy*. Edward Elgar Publishing.

Jorgenson, D. W. (1963). Capital theory and investment behavior. *American Economic Review*, 53(2), 247–259.

Kara, H., Ögünç, F., & Sarıkaya, Ç. (2015). Monetary policy transmission in Turkey. *Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper*.

Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan.

Minsky, H. P. (1986). *Stabilizing an unstable economy*. Yale University Press.

Mishkin, F. S. (1996). The channels of monetary transmission: Lessons for monetary policy. *NBER Working Paper No. 5464*.

Orhangazi, Ö. (2008). Financialisation and capital accumulation in the non-financial corporate sector: A theoretical and empirical investigation. *Cambridge Journal of Economics*, 32(6), 863–886.

Stockhammer, E. (2004). Financialisation and the slowdown of accumulation. *Cambridge Journal of Economics*, 28(5), 719–741.

Taylor, J. B. (1993). Discretion versus policy rules in practice. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 39, 195–214.

Tobin, J. (1969). A general equilibrium approach to monetary theory. *Journal of Money, Credit and Banking*, 1(1), 15–29.

Tunalı, H., & Yılmaz, A. (2016). Türkiye’de faiz oranları ve yatırımlar arasındaki ilişki. *İktisat, İşletme ve Finans*, 31(360), 109–128.

Yeldan, E. (2010). Financial liberalization and the financing of investment: The Turkish case. *METU Studies in Development*, 37(1), 1–26.

Veri Kaynakları;

Bank for International Settlements (BIS). (2025). *BIS statistics database*. <https://www.bis.org/statistics>

CEIC Data. (2025). *Turkey gross fixed capital formation*. <https://www.ceicdata.com>

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2025). *Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)*. <https://evds2.tcmb.gov.tr>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). *Ulusal hesaplar veri tabanı*.

World Bank. (2026). *World development indicators*. <https://data.worldbank.org>

BÖLÜM 6

TÜRKİYE'DE SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ ALT SEKTÖRLERİ (İMALAT, MADENCİLİK VE ENERJİ), ENERJİ TÜKETİMİ VE TİCARİ AÇIKLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME VE CO₂ EMİSYONLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

MELEK KIDEMLİ¹

Giriş

Küresel ölçekte artan çevresel sorunlar, özellikle karbon dioksit (CO₂) emisyonlarının yol açtığı iklim değişikliği, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Sanayileşme süreciyle birlikte artan üretim faaliyetleri ve enerji tüketimi, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri olmakla birlikte, aynı zamanda çevresel bozulmanın başlıca nedenleri arasında yer almaktadır (Stern, 2004).

Ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasındaki ilişki literatürde çoğunlukla Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu hipoteze göre, ekonomik büyümenin erken aşamalarında çevresel kirlilik artmakta, ancak belirli bir gelir düzeyine ulaşıldığında çevresel kalite iyileşmeye

¹ Dr, Bağımsız Araştırmacı, İktisat Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0003-0784-1817

başlamaktadır (Grossman & Krueger, 1995; Dinda, 2004). Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde enerji yoğun üretim yapısı nedeniyle bu ilişkinin doğrusal olmadığı ve çoğu zaman çevresel bozulmanın büyüme ile birlikte artmaya devam ettiği görülmektedir (Stern, 2004).

Türkiye, 1993–2023 döneminde önemli ekonomik ve yapısal dönüşümler yaşamış bir gelişmekte olan ülke olarak bu tartışmalar açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. 1994 ve 2001 krizleri, 2008 küresel finans krizi ve son yıllardaki makroekonomik dalgalanmalara rağmen Türkiye ekonomisi özellikle 2002 sonrası dönemde hızlı bir büyüme sürecine girmiştir (Şiriner & Doğru, 2005). Ancak bu büyüme süreci, enerji talebinde ve sanayi üretiminde önemli artışları beraberinde getirmiştir.

Türkiye’de enerji tüketiminin büyük ölçüde fosil yakıtlara dayanması, CO₂ emisyonlarının artışında belirleyici bir faktör olmuştur. Nitekim yapılan ampirik çalışmalar, enerji tüketimi ile CO₂ emisyonları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Halicioglu, 2009; Bozkurt & Akan, 2014). Bu durum, ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermektedir.

Sanayi sektörü, ekonomik büyümenin temel itici gücü olup özellikle imalat, madencilik ve enerji alt sektörleri üretim yapısının önemli bileşenlerini oluşturmaktadır. Türkiye’de imalat sektörü ihracatın ana belirleyicisi olurken, enerji sektörü üretim süreçlerinin vazgeçilmez girdisini sağlamakta, madencilik sektörü ise sanayi için gerekli hammaddeleri temin etmektedir. Ancak bu sektörlerin enerji yoğun yapısı CO₂ emisyonlarının artmasına neden olmaktadır (Soytaş & Sarı, 2009).

Öte yandan, dış ticaretin ekonomik büyüme ve çevresel etkiler üzerindeki rolü literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Ticaret açıklığı, üretim faaliyetlerini artırarak enerji tüketimini ve

dolayısıyla CO₂ emisyonlarını artırabilirken, aynı zamanda teknoloji transferi yoluyla çevresel verimliliği de artırabilmektedir (Frankel & Rose, 2005; Cole, 2004). Türkiye’de 1996 Gümrük Birliği sonrası dönemde ticaret hacmindeki artış, sanayi üretimi ve enerji talebi üzerinde belirgin etkiler yaratmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de 1993–2023 döneminde sanayi üretim endeksinin alt sektörleri (imalat, madencilik ve enerji), enerji tüketimi ve ticaret göstergelerinin hem ekonomik büyüme hem de CO₂ emisyonları üzerindeki etkilerini iki ayrı model çerçevesinde analiz etmektir. Mevcut literatürde sektörel ayrımın sınırlı olması ve çoğu çalışmanın toplam sanayi üretim endeksi üzerinden analizler gerçekleştirmesi, sektörlerin ekonomik ve çevresel etkilerinin ayrıntılı biçimde incelenmesini kısıtlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, büyüme ve çevresel etkileri birlikte ele alarak literatüre çok boyutlu bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Literatür

Sanayi üretimi, ekonomik büyüme ve çevresel etkiler arasındaki ilişki, özellikle son yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir araştırma konusu hâline gelmiştir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği bağlamında sanayileşme sürecinin rolü incelenirken, bu sürecin çevresel maliyetleri de literatürde giderek daha fazla dikkate alınmaktadır. Özellikle imalat sanayi, enerji tüketimi ve karbon emisyonları arasındaki etkileşim, ülkelerin kalkınma politikalarının şekillendirilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda, farklı ülke ve dönemleri kapsayan ampirik çalışmalar, sanayi üretiminin ekonomik büyümeyi desteklerken aynı zamanda çevresel bozulmaya yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Aşağıda yer alan çalışmalar, söz konusu ilişkileri farklı yöntem ve değişkenler çerçevesinde inceleyerek literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

Tablo 1’de ilgili literatürde yeralan çalışmalardan bazılarının özetleri yer almaktadır.

Tablo 1 Literatür İncelemesi

Yazar / Yıl	Bölge / Dönem	Yöntem	Değişkenler	Bulgular
Doğdu & Kayacan (2025)	Türkiye / 1995-2023	VAR Analizi, Johansen Eşbütünleşme Testi	GSYH, Madencilik, İmalat, Enerji-Kimya Sanayi Üretimleri	GSYH üzerinde imalatın etkisi diğer sektörlerden daha güçlüdür.
Karaca & Çımat (2023)	Türkiye / 1960-2015	ARDL Sınır Testi	CO2 (Kişi Başı), Kişi Başı Enerji, Sanayileşme, Kişi Başı GSYH	Sanayileşme ve enerji tüketimi CO2’yi artırıcı etkiye sahipken; kişi başı GSYH arasında anlamlı ilişki yoktur.
İzgi (2023)	Türkiye / 1990-2014	Johansen Eşbütünleşme, FMOLS yöntemi, CCR yöntemi	CO2 Emisyonu, GSYH, Enerji Tüketimi, İmalat Sanayi	Ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve imalat sanayi CO2’yi artırıyor.
Çetin & Saygın (2019)	Türkiye / 1960-2014	ARDL Sınır Testi	Kişi Başı Reel Gelir, Kişi Başı Reel Gelirin Karesi, Enerji Tüketimi, Ticari Dışa Açıklık, CO2	Kurulan modellerin analiz sonuçları, uzun dönemde Çevresel kuznets eğrisi hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerliliğini desteklemiştir.
Karami (2018)	Avrupa / 1995-2016	Panel Veri Analizi	İmalat, İstihdam, Teknoloji	İmalat sektörü göstergesi ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Özdemir & Kalmaz (2017)	Türkiye / 1962-2013	ARDL, ECM Analizleri, Granger Nedensellik Testi	İmalat Sanayi Sektörü Göstergesi, CO2, Elektrik Tüketimi, GSYH, Ticaret Açıklığı	Türkiye’de CO2 emisyonlarının azaltabilmesi için enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payı artırılmalı ve imalat sanayinde enerji

				yoğunluğu azaltılmalıdır.
Erbelet (2016)	Türkiye / 2004-2015	EKK, Granger Nedensellik Analizi	Sanayi Üretimi, GSYH	Ekonomik büyüme ve endüstriyel üretim arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Endüstriyel üretimden büyümeye doğru da bir nedensellik olduğu saptanmıştır.
Albayrak & Gökçe (2015)	Türkiye / 1975-2010	Eşbütünleşme Analizi	Kişi Başı Milli Gelir, Enerji Kullanımı, Dışa Açıklık, CO2	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir
Liu, Xiao, Zikhali & Lv (2014)	Çin	Mekânsal Durbin Ekonometri	Nüfus, Kentleşme, Ekonomik Kalkınma, Enerji Yoğunluğu, Sanayi, Enerji Tüketimi, Enerji Fiyatı, Ticari Açıklık, CO2	Enerji fiyatları hariç, itici faktörler karbon emisyonlarını hem doğrudan hem de dolaylı olarak önemli ölçüde etkilemektedir.
Shahbaz (2013)	Pakistan / 1971-2009	ARDL Analizi	Sanayi Üretimi, Enerji, CO2	Sanayi üretimi emisyonları artırmaktadır.

Tablo 1’de yer alan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, sanayi üretimi ile ekonomik büyüme arasında çoğunlukla pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Özellikle imalat sanayinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin diğer sanayi alt sektörlerine kıyasla daha güçlü olduğu bazı çalışmalarda saptanmıştır. Bununla birlikte, çevresel boyut açısından incelendiğinde, sanayileşme ve enerji tüketiminin karbon emisyonlarını artırarak çevresel bozulmaya yol açtığı yönünde bulgular ön plana çıkmaktadır. Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, enerji tüketimi ve sanayi üretiminin CO₂ emisyonlarını artırıcı etkisini desteklerken, bazı çalışmalar Çevresel Kuznets Eğrisi

hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin belirli bir aşamadan sonra çevresel iyileşmeye katkı sağlayabileceğini ifade etmektedir. Literatürdeki çalışmaların çoğunluğu ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasında bir denge kurulması gerektiğini ortaya koymakta ve özellikle enerji verimliliği ile temiz üretim politikalarının önemine dikkat çekmektedir.

Veri Seti ve Metodoloji

Çalışmada Türkiye’de sanayi üretiminin alt sektörleri olan imalat, madencilik ve enerji sektörlerinin ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla 2 ayrı model kurulmuştur. Çalışmada kullanılan veriler 1993-2023 dönemini kapsamaktadır.

Çalışmanın değişkenlerine yönelik açıklayıcı bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2 Değişkenlere Yönelik Açıklayıcı Bilgiler

Sembol	Değişken	Açıklaması	Dönem/ Periyot	Kaynak
GDP	Ekonomik Büyüme	GSYH (2015 Sabit ABD Doları)	1993-2023 / Yıllık	WDI
CO2	Karbon Emisyonu	Kişi başına CO2 emisyonları (metrik ton)	1993-2023 / Yıllık	WDI
MAN	İmalat Sanayi Üretimi	Sanayi üretim endeksi-İmalat sanayi	1993-2023 / Yıllık	TÜİK
ENE	Enerji Sektörü Üretimi	Sanayi üretim endeksi-Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme	1993-2023 / Yıllık	TÜİK
MIN	Madencilik Üretimi	Sanayi üretim endeksi-Madencilik ve taş ocakçılığı	1993-2023 / Yıllık	TÜİK
EC	Enerji Tüketimi	Kişi başına enerji kullanımı	1993-2023 / Yıllık	WDI
TA	Ticari Açıklık	Ticaret (%GSYH)	1993-2023 / Yıllık	WDI

Mevcut literatürde CO2 emisyonları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada açıklayıcı değişken olarak sanayi üretim endeksinin alt sektör göstergeleri kullanılmıştır; bu göstergeler literatürde daha az tercih edilen ve detaylı sektörel analiz imkânı sunan değişkenlerdir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin zaman periyotları, veri derleme imkânları ve güncel ekonomik verilerin bütünlüğü dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, hem ekonomik büyüme hem de çevresel etki analizlerinde sektörel farklılıkların rolünü ortaya koyarak literatüre yeni bir katkı sağlamaktır.

Ekonomik Büyüme (GDP): Bir ülkenin ekonomik performansını ve üretim kapasitesini temsil eder. GDP'nin sanayi üretimi alt sektörleri, enerji tüketimi ve ticari açıklık gibi değişkenlerden pozitif yönde etkilenmesi beklenmektedir; yani üretim ve ticaret arttıkça ekonomik büyümenin de yükselmesi öngörülür.

Karbon Emisyonu (CO2): Çevresel etkiyi gösterir ve özellikle enerji üretimi ve sanayi faaliyetleri ile doğrudan ilişkilidir. İmalat, enerji ve madencilik üretimindeki artışların CO2 emisyonunu artırması beklenmektedir. Bu, üretim faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini ölçmek için kullanılan bir göstergedir.

İmalat Sanayi Üretimi (MAN): Sanayi üretim endeksinin imalat sanayi alt sektörüne ait verilerden elde edilmiştir. İmalat sektöründeki üretim artışının hem ekonomik büyümeyi pozitif yönde desteklemesi hem de karbon emisyonlarını artırıcı bir etkisi olması beklenir.

Enerji Sektörü Üretimi (ENE): Sanayi üretim endeksinin elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme alt sektörüne ait verilerden elde

edilmiştir. Enerji üretimindeki artışın ekonomik büyümeyi desteklemesi muhtemel olsa da, CO2 emisyonlarını da artırması beklenmektedir.

Madencilik Üretimi (MIN): Sanayi üretim endeksinin madencilik ve taş ocakçılığı alt sektörüne ait verilerden elde edilmiştir. Madencilik üretimi ekonomik büyümeye katkıda bulunurken, özellikle fosil yakıt madenciliği üzerinden çevresel etkilerin artmasına yol açabilir.

Enerji Tüketimi (EC): Dünya Bankası veri kaynağından kişi başına enerji kullanımı verisi alınmıştır. Yüksek enerji tüketimi, ekonomik faaliyetlerin ve üretim kapasitesinin göstergesi olarak ekonomik büyümeyi artırabilir; ancak enerji kullanımına bağlı olarak CO2 emisyonlarında da artış görülebilir.

Ticari Açıklık (TA): Dünya Bankası veri kaynağında sunulan, bir ülkenin toplam ticaretinin (ihracat + ithalat) GSYH'ye oranını gösteren bir ekonomik göstergedir. Ticari açıklığın yüksek olması, ekonomik büyümeyi desteklemesi beklenen bir faktördür, çünkü dış ticaret ülke ekonomisine ilave gelir sağlar. Ayrıca ticari faaliyetler enerji kullanımı ve üretimle bağlantılı olduğundan dolayı olarak çevresel etkiyi de etkileyebilir.

Türkiye’de sanayi üretiminin alt sektörleri olan imalat, madencilik ve enerji sektörlerinin ekonomik büyüme ve CO2 emisyonu üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla kurulan model 1 ve model 2 şu şekildedir:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln MAN_t + \beta_2 \ln ENE_t + \beta_3 \ln MIN_t + \beta_2 \ln EC_t + \beta_3 \ln TA_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\ln CO2_t = \beta_0 + \beta_1 \ln MAN_t + \beta_2 \ln ENE_t + \beta_3 \ln MIN_t + \beta_2 \ln EC_t + \beta_3 \ln TA_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Çalışmanın uygulama aşamasında öncelikle değişkenlere ait serilerin doğal logaritmik dönüşümü yapılmıştır Kurulan modelde $\ln$ doğal logaritmik dönüşümü göstermektedir.

Zaman serisi analizi uygulanan modellerde, serilerin durağanlık göstermemesi karşılaşılan önemli sorunlardan biridir. Bu nedenle öncelikle serilerin durağanlık analizlerinin yapılması gerekmektedir (Harris & Sollis, 2003).

Zaman serilerinin durağan olarak kabul edilebilmesi için ortalama ve varyans değerlerinin trend içinde değişmemesi gerekmektedir. Aynı zamanda iki dönem arası kovaryansın hesaplanan dönem için değil her iki dönem arasındaki uzaklığa bağlılığı gerekir (Gujarati, 1999).

Bu çalışmada serilerin durağanlıklarının tespiti için Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Birim kök testi sonuçları;

Tablo 3 Birim Kök Analiz Sonuçları

Değişkenler	Düzy-I(0)		Birinci Fark-I(1)	
	Sabitli	Trendli ve Sabitli	Sabitli	Trendli ve Sabitli
	t-istatistik (Olasılık)	t-istatistik (Olasılık)	t-istatistik (Olasılık)	t-istatistik (Olasılık)
lnGDP	0.662 (0.989)	-2.858 (0.190)	-5.724 (0.000)	-5.606 (0.000)
LnCO2	-1.057 (0.719)	-3.302 (0.085)	-5.531 (0.000)	-5.476 (0.000)
lnMAN	0.092 (0.959)	-3.075 (0.130)	-6.292 (0.000)	-6.417 (0.000)
lnENE	-2.994 (0.046)	-1.146 (0.903)	-4.409 (0.001)	-4.500 (0.006)
lnMIN	-1.079 (0.710)	-2.921 (0.170)	-6.772 (0.000)	-6.701 (0.000)
lnEC	-0.885 (0.778)	-3.106 (0.122)	-4.769 (0.000)	-4.728 (0.003)
lnTA	-0.661 (0.840)	-4.389 (0.008)	-6.664 (0.000)	-6.421 (0.000)

Anlamlılık Düzeyleri	1 %	-3.670	-4.339	-3.679	-4.309
	5 %	-2.963	-3.587	-2.967	-3.574
	10 %	-2.621	-3.229	-2.622	-3.221

ADF Birim kök testi sonuçlarına göre, bağımlı ve bağımsız değişkenler $I(0)$ ve $I(1)$ mertebede durağandırlar. Bu sonuçlara göre kurulan modelin değişkenleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığına karar verebilmek amacıyla ARDL sınır testi yapılmıştır. Uygulanan ARDL Sınır testi sonuçları;

Tablo 4 Sınır Testi Sonuçları

Model 1: $f(\ln GDP; \ln MAN, \ln ENE, \ln MIN, \ln EC, \ln TA)$			
F İstatistik	Sınır Testi Kritik Değeri		
	Anlamlılık Seviyesi	$I(0)$	$I(1)$
19.99181	10%	2.08	3
k terimi	5%	2.39	3.38
5	1%	3.06	4.15
Model 2: $f(\ln CO_2; \ln MAN, \ln ENE, \ln MIN, \ln EC, \ln TA)$			
F İstatistik	Sınır Testi Kritik Değeri		
	Anlamlılık Seviyesi	$I(0)$	$I(1)$
34.34556	10%	2.08	3
k terimi	5%	2.39	3.38
5	1%	3.06	4.15

Tablo 4'te yer alan k terimi bağımsız değişken sayısının 5 olduğunu göstermektedir. ARDL sınır testi sonucuna göre, kurulan iki model için de F-istatistik değerleri, kritik değerlerin üst sınırından büyüktür. Bu sonuç, değişkenler arasında eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra ARDL tahmini yapılmıştır.

ARDL modeli kullanılarak elde edilen uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 5’te sunulmaktadır. Modelde ekonomik büyüme (lnGDP) ve karbon emisyonu (lnCO₂) bağımlı değişkenler olarak ele alınmış; imalat sanayi üretimi (lnMAN), enerji sektörü üretimi (lnENE), madencilik üretimi (lnMIN), enerji tüketimi (lnEC) ve ticari açıklık (lnTA) açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir.

Tablo 5 ARDL Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: lnGDP (Model 1)				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık değeri
lnMAN	0.660	0.101	6.515	0.000
lnENE	-0.057	0.112	-0.514	0.612
lnMIN	-0.114	0.083	-1.361	0.187
lnEC	0.644	0.256	2.516	0.020
lnTA	0.236	0.103	2.289	0.032
C	19.818	1.425	13.901	0.000
Bağımlı değişken: lnCO2 (Model 2)				
Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık değeri
lnMAN	-0.081	0.041	-1.976	0.061
lnENE	0.067	0.052	1.276	0.215
lnMIN	0.045	0.035	1.265	0.219
lnEC	0.972	0.126	7.695	0.0000
lnTA	0.071	0.047	1.520	0.143
C	-6.111	0.687	-8.894	0.0000

MODEL 1 (1993-2023): Uzun dönem katsayı tahmin sonuçları incelendiğinde, imalat sanayi üretimi (lnMAN) değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($\beta=0.660$, $p<0.01$). Buna göre, imalat sanayi üretimindeki %1’lik artış

ekonomik büyümeyi yaklaşık %0.66 oranında artırmaktadır. Sanayi üretimi ekonomik büyümenin temel itici güçlerinden biridir (Rodrik, 2013). Bu sonuç sanayileşme sürecinin büyümeyi desteklediğini ortaya koyan çalışmalarla uyumludur.

Enerji sektörü üretimi (lnENE) değişkeninin katsayısı negatif (-0.057) olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durum, enerji sektöründeki üretim artışlarının incelenen dönemde ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve belirgin bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Madencilik üretimi (lnMIN) değişkeninin katsayısı da negatif (-0.114) olup istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu bulgu, ele alınan dönemde madencilik sektörünün Türkiye ekonomisinde büyüme üzerinde belirleyici bir rol oynamadığını göstermektedir.

Buna karşılık, enerji tüketimi (lnEC) değişkeninin katsayısı 0.644 olup %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Enerji tüketimindeki %1'lik artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık %0.64 oranında artırdığı görülmektedir. Enerjinin üretim süreçlerinde temel bir girdi olması bu sonucu iktisadi açıdan desteklemektedir. Literatürde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki bulunduğu sıklıkla vurgulanmaktadır (Stern, 2004; Apergis & Payne, 2010).

Ticari açıklık (lnTA) değişkeninin katsayısı 0.236 olup %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgu, dış ticaret hacmindeki artışın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ticari açıklığın teknoloji transferi, verimlilik artışı ve rekabetin artması yoluyla ekonomik büyümeyi desteklediği literatürde geniş şekilde tartışılmaktadır (Frankel ve Romer, 1999).

MODEL 2 (1993-2023): Karbon emisyonu modeline ilişkin uzun dönem tahmin sonuçları incelendiğinde, enerji tüketimi (lnEC)

değişkeninin karbon emisyonları üzerinde pozitif ve güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($\beta=0.972$, $p<0.01$). Buna göre, enerji tüketimindeki %1’lik artış karbon emisyonlarını yaklaşık %0.97 oranında artırmaktadır. Bu bulgu, özellikle fosil yakıtlara dayalı enerji tüketiminin çevresel etkilerinin oldukça belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Enerji tüketimi ile karbon emisyonu arasındaki güçlü ilişki birçok ampirik çalışmada da desteklenmektedir (Ang, 2007; Shahbaz vd., 2013).

İmalat sanayi üretimi (lnMAN) değişkeninin katsayısı -0.081 olup %10 anlamlılık düzeyine yakın bir sonuç göstermektedir ($p=0.061$). Bu bulgu, imalat sanayi üretimindeki artışın karbon emisyonlarını azaltıcı yönde sınırlı bir etkisinin olabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, üretim süreçlerinde enerji verimliliğinin artması veya daha temiz üretim teknolojilerinin kullanılması ile açıklanabilir.

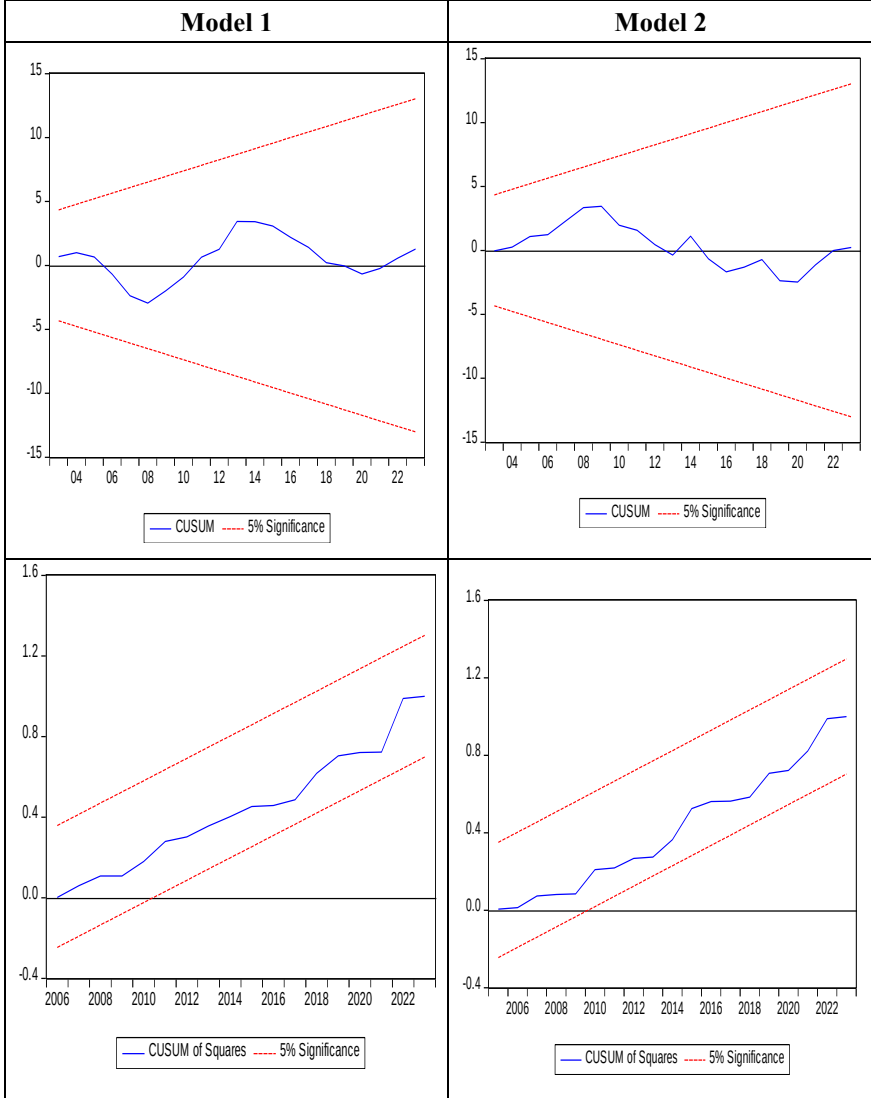
Enerji sektörü üretimi (lnENE) ve madencilik üretimi (lnMIN) değişkenlerinin katsayıları pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuç, söz konusu sektörlerdeki üretim artışlarının karbon emisyonları üzerinde uzun dönemde belirgin bir etki oluşturmadığını göstermektedir.

Ticari açıklık (lnTA) değişkeninin katsayısı pozitif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durum, dış ticaretin karbon emisyonları üzerindeki etkisinin incelenen dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde olmadığını göstermektedir.

Elde edilen bulgular, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri arasında imalat sanayi üretimi, enerji tüketimi ve ticari açıklığın önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık, karbon emisyonlarının en önemli belirleyicisinin enerji tüketimi olduğu görülmektedir.

Tablo 6’da oluşturulan modellerin istikrarlı olduğunu, yapısal kırılma içermediğini gösteren CUSUM ve CUSUMQ test sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6 CUSUM ve CUSUMQ Test sonuçları

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de sanayi üretiminin alt sektörleri olan imalat, enerji ve madencilik sektörlerinin ekonomik büyüme ve karbon emisyonları üzerindeki uzun dönem etkileri 1993–2023 dönemi için ARDL modeli çerçevesinde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, sanayi sektörünün alt bileşenlerinin ekonomik ve çevresel etkilerinin birbirinden farklılaştığını ve bu nedenle sektörel ayrımın analizlerde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Analiz sonuçlarına göre, imalat sanayi üretiminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bu bulgu, imalat sektörünün Türkiye ekonomisinde büyümenin temel sürükleyicilerinden biri olduğunu göstermektedir. İmalat sanayinin üretim, istihdam ve ihracat kapasitesi üzerindeki etkileri dikkate alındığında, bu sektörün ekonomik büyüme açısından stratejik öneme sahip olduğu söylenebilir. Buna karşılık enerji ve madencilik sektörlerine ait üretim göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması, bu sektörlerin mevcut yapılarıyla büyümeye katkısının sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durum, söz konusu sektörlerde verimlilik, teknoloji kullanımı ve katma değer üretimi açısından yapısal sorunların varlığına işaret edebilir.

Enerji tüketimi değişkeninin hem ekonomik büyüme hem de karbon emisyonları üzerinde güçlü ve pozitif etkilerinin bulunması, çalışmanın en dikkat çekici sonuçlarından biridir. Bu bulgu, Türkiye’de ekonomik büyümenin önemli ölçüde enerji kullanımına bağlı olduğunu ve enerji talebindeki artışın üretim hacmini genişlettiğini göstermektedir. Ancak aynı zamanda enerji tüketiminin karbon emisyonlarını önemli ölçüde artırması, büyüme sürecinin çevresel maliyetlerini de ortaya koymaktadır. Bu durum, ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasında bir denge kurulması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Karbon emisyonları modeli incelendiğinde, enerji tüketiminin en önemli belirleyici olduğu gör÷l÷rken, imalat sanayi üretiminin emisyonlar üzerindeki etkisinin sınırlı ve negatif yönlü olması dikkat çekicidir. Bu bulgu, imalat sektöründe daha temiz üretim teknolojilerinin kullanılması, enerji verimliliğinin artması veya üretim yapısında çevre dostu dönüşümlerin gerçekleşmesi ile açıklanabilir. Enerji ve madencilik sektörlerinin karbon emisyonları üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması ise bu sektörlerin çevresel etkilerinin dolaylı veya veri kısıtları nedeniyle tam olarak yansıtılamamış olabileceğini düşündürmektedir.

Ticari açıklık değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisi, dış ticaretin Türkiye ekonomisi için önemli bir büyüme kanalı olduğunu göstermektedir. Buna karşın ticari açıklığın karbon emisyonları üzerindeki etkisinin anlamlı bulunmaması, dış ticaretin çevresel etkilerinin karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda bazı önemli politika önerileri geliştirilebilir. Öncelikle, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından imalat sanayinin desteklenmesi gerekmektedir. Ancak bu destekler, yalnızca üretim artışına yönelik değil, aynı zamanda yüksek katma değerli ve çevre dostu üretim yapısının teşvik edilmesine yönelik olmalıdır. Bu kapsamda Ar-Ge yatırımlarının artırılması, yeşil üretim teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve dijital dönüşüm süreçlerinin hızlandırılması önemlidir.

İkinci olarak, enerji tüketiminin hem büyüme hem de karbon emisyonları üzerindeki belirleyici rolü dikkate alındığında, enerji politikalarının sürdürülebilirlik odaklı yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması ve enerji verimliliğini artırmaya yönelik politikaların uygulanması bu bağlamda kritik öneme sahiptir.

Üçüncü olarak, enerji verimliliğini artırmaya yönelik düzenlemelerin sanayi sektöründe yaygınlaştırılması gerekmektedir. Özellikle enerji yoğun sektörlerde verimlilik artırıcı teknolojilerin kullanımı teşvik edilmeli ve karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik çevresel standartlar güçlendirilmelidir.

Son olarak, ticari açıklığın büyüme üzerindeki olumlu etkisi göz önünde bulundurularak dış ticaret politikalarının sürdürülmesi önemlidir. Ancak bu süreçte çevresel sürdürülebilirlik de dikkate alınmalı ve “yeşil ticaret” uygulamaları desteklenmelidir.

Türkiye’de ekonomik büyümenin enerjiye bağımlı bir yapıda olduğu ve bu durumun çevresel maliyetler doğurduğu görülmektedir. Bu nedenle, uzun vadede sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılabilmesi için ekonomik büyüme, enerji politikaları ve çevresel düzenlemelerin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın, sektörel düzeyde sağladığı bulgular ile politika yapıcılar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Ang, J. B. (2007). CO2 emissions, energy consumption, and output in France. *Energy policy*, 35(10), 4772-4778.

Apergis, N. & Payne, J. E. (2010). Coal consumption and economic growth: Evidence from a panel of OECD countries. *Energy Policy*, 38(3), 1353-1359.

Albayrak, E. N. & Gökçe, A. (2015). Relation between economic growth and environmental pollutant: environmental Kuznets curve and Turkey case. *SSRJ| Social Sciences Research Journal| e-ISSN: 2147-5237|*

Bozkurt, C. & Akan, Y. (2014). Economic growth, CO2 emissions and energy consumption: the Turkish case. *International journal of energy economics and policy*, 4(3), 484-494.

Çetin, M. & Saygın, S. (2019). Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi'nin ampirik analizi: Türkiye ekonomisi örneği. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 529-546. <https://doi.org/10.18657/yonveek.491110>

Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets curve hypothesis: a survey. *Ecological economics*, 49(4), 4

Doğdu, A. & Kayacan, M. (2025). Sanayi üretiminin ekonomik büyümeye etkisi: maddi gelişme çerçevesinde Türkiye için yeni ampirik kanıtlar. *arşiv ön baskısı: 2503.16301.31-455*.

Liu, Y., Xiao, H., Zikhali, P. & Lv, Y. (2014). Carbon emissions in China: a spatial econometric analysis at the regional level. *Sustainability*, 6(9), 6005-6023.

Erbelet, E. (2016). Ekonomik büyüme ve sanayileşme arası ilişkide Kaldor yasasının Türkiye'de 2004-2015 dönemi ekonometrik analizi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 312-328.

Frankel, J. A. & Romer, D. (2017). Does trade cause growth?. In *Global trade*, 255-276. Routledge.

Frankel, J. A. & Rose, A. K. (2005). Is trade good or bad for the environment? Sorting out the causality. *Review of economics and statistics*, 87(1), 85-91.

Grossman, G. M. & Krueger, A. B. (1995). Economic growth and the environment. *The quarterly journal of economics*, 110(2), 353-377.

Gujarati, D. N. (1999). *Basic Econometrics*, Mc Graw Hill, Literatur Yayıncılık, 3rd Edition, İstanbul.

Halicioglu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey." *Energy policy* 37(3), 1156-1164.

Harris, R. & Sollis, R. (2003). *Applied time series modelling and forecasting*.

İzgi, Ç. (2023). İmalat sanayi, enerji kullanımı ve çevre kirliliği arasındaki bağlantı Türkiye'de bir inceleme. *Ahi Evran Akademi*, 4(2), 35-46.

Karaca, B. & Çımat, A. (2023). Sanayileşme-enerji tüketimi ve büyümenin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi: Türkiye için ARDL sınır testi yaklaşımı. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 51-64.

Karami, M., Elahinia, N. & Karami, S. (2019). The effect of manufacturing value added on economic growth: Empirical evidence from Europe. *Journal of Business Economics and Finance*, 8(2), 133-147.

Özdemir, Z. & Kalmaz, D. B. (2017). The impact of Turkish manufacturing industry on CO₂ emissions. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 150-167.

Rodrik, D. (2013). Unconditional convergence in manufacturing. *The quarterly journal of economics*, 128(1), 165-204.

Shahbaz, M. (2013). Does financial instability increase environmental degradation? Fresh evidence from Pakistan. *Economic modelling*, 33, 537-544.

Shahbaz, M., Ozturk, I., Afza, T. & Ali, A. (2013). Revisiting the environmental Kuznets curve in a global economy. *Renewable and sustainable energy reviews*, 25, 494-502.

Soytas, U. & Sari, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: challenges faced by an EU candidate member. *Ecological economics*, 68(6), 1667-1675.

Stern, D. I. (2004). The rise and fall of the environmental Kuznets curve. *World development*, 32(8), 1419-1439.

Şiriner, İ. & Doğru, Y. (2005). Türkiye ekonomisi'nin büyüme dinamikleri üzerine bir değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2).

BÖLÜM 7

TÜRKİYE’DE ERKEK İŞSİZLİĞİ

RAKAMLARININ GELİŞİMİ

Emre BARUTÇU¹

Giriş

İşsizlik, modern ekonomilerin en önemli yapısal sorunlarından biri olarak kabul edilmekte olup, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve psikolojik boyutları olan çok yönlü bir olgudur. Türkiye’de işsizlik meselesi, özellikle cinsiyet temelli ayrışmalarla birlikte daha derin bir analiz gerektirmektedir. Erkek işsizliği, toplumsal cinsiyet rollerinin iş gücü piyasasına etkisi, sektörlere dayalı istihdam yapısı ve ekonomik kırılganlıkların birleşimiyle özel bir anlam taşımaktadır. Türkiye’nin tarihsel ekonomik yapısında erkek iş gücü uzun süre üretim, sanayi, tarım ve inşaat gibi sektörlerin temel taşıyıcısı olmuş; bu nedenle erkek işsizliğindeki dalgalanmalar yalnızca bireysel bir sorun değil, aynı zamanda ekonomik performansın ve toplumsal refahın da doğrudan göstergesi olmuştur. Cumhuriyet’in ilanından itibaren Türkiye, farklı ekonomik rejimlerin, kalkınma modellerinin ve küresel dalgalanmaların etkisiyle dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm süreci boyunca erkek işgücü hem ekonomik büyümenin itici gücü hem de kriz dönemlerinde ilk etkilenen grup olmuştur. 1920’lerde tarım temelli kırsal yapının hâkimiyetiyle görünmez olan erkek işsizliği, zamanla sanayileşme,

¹ Dr. Öğr. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Yayladağı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, emrebarutcu@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7972-6434

kentleşme ve göç gibi süreçlerin etkisiyle belirginleşmiş ve kronikleşmiştir. Özellikle 1980 sonrası serbest piyasa düzenine geçişle birlikte çalışma biçimleri esnekleşmiş, sosyal güvenceler zayıflamış ve iş gücü piyasası parçalı bir yapıya bürünmüştür. Bu süreçte erkek iş gücünün büyük bölümü kayıt dışı, geçici veya düşük ücretli istihdam biçimlerine yönelmek zorunda kalmıştır. Bu çalışma, Türkiye’de erkek işsizliğinin tarihsel seyrini 2005–2025 yılları arasına odaklanarak incelemektedir. Ancak tarihsel arka planın anlaşılması amacıyla 1923’ten itibaren dönemsel gelişmelere de yer verilmiştir. Temel amaç, erkek işsizliğinin yalnızca sayısal bir veri olarak değil, aynı zamanda tarihsel bağlamı, toplumsal etkileri ve yapısal nedenleriyle çok boyutlu biçimde ele alınmasıdır. Bu doğrultuda; Cumhuriyet’in kuruluş yıllarındaki tarımsal yapı, 1950 sonrası kentleşme ve göç dinamikleri, 1980 sonrası serbest piyasa dönüşümü, 2001 ve 2008 krizleri, 2018 kur şoku, 2020 COVID-19 pandemisi ve 2023 depremlerinin erkek iş gücü üzerindeki etkileri detaylı biçimde incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Dünya Bankası, ILO ve OECD gibi kurumlardan sağlanan resmi istatistiklere ve raporlara dayanmaktadır. Ayrıca, konuya dair literatür taraması yapılarak tarihsel analiz desteklenmiş; dönemsel işsizlik oranları grafiklerle zenginleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırma, erkek işsizliğine ilişkin mevcut eğilimleri ortaya koymayı, tarihsel süreçteki yapısal dönüşümleri değerlendirmeyi ve politika yapıcılar için öneri setleri sunmayı hedeflemektedir.

Erkek İşsizliği ve Türkiye

Erkek işsizliği, iş gücü çağındaki erkek bireylerin, çalışmaya istekli ve hazır olmalarına rağmen herhangi bir ücretli veya gelir getirici işte çalışamaması durumunu ifade eder. Bu

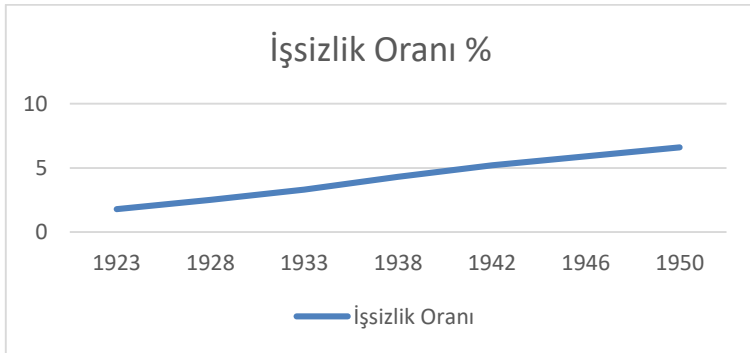
kavram, genel işsizlikten farklı olarak cinsiyet temelli bir ayrışmayı ortaya koyar ve toplumsal cinsiyet rolleri, sektör bazlı istihdam dağılımı ve kültürel beklentiler gibi dinamiklerden etkilenir. Türkiye’de erkek işsizliği, özellikle sanayi, inşaat ve taşımacılık gibi erkek yoğun sektörlerdeki dalgalanmalardan ve ekonomik krizlerden doğrudan etkilenmektedir (TÜİK, 2022; ILO, 2021). Erkek işsizliğinin değerlendirilmesinde, dar tanımlı işsizlik oranlarının yanı sıra atıl iş gücü ve kayıt dışı istihdam oranları da dikkate alınmalıdır. Erkek işsizliği, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel etkileri nedeniyle de önemli bir sorundur. Erkek bireylerin iş gücündeki ağırlığı ve aile içindeki geleneksel “geçim sağlayıcı” rolü dikkate alındığında, erkek işsizliği sadece bireysel gelir kaybı değil, aynı zamanda hane halkı refahı ve sosyal istikrar açısından da risk oluşturmaktadır (Pamuk, 2014). Türkiye’de sanayi, inşaat ve taşımacılık gibi sektörlerde yoğunlaşan erkek istihdamı, ekonomik dalgalanmalardan ve krizlerden doğrudan etkilenmekte, bu da erkek işsizliğini daha kırılgan hâle getirmektedir (Boratav, 2011). Ayrıca genç erkek işsizliğinin artışı, toplumsal dışlanma, şiddet eğilimi, göç ve radikalleşme gibi sosyal riskleri de beraberinde getirebilmektedir (ILO, 2017). Dolayısıyla erkek işsizliği, yalnızca bir istihdam sorunu değil, aynı zamanda sosyal politika, eğitim ve ekonomik kalkınma açısından bütüncül çözümler gerektiren çok boyutlu bir meseledir. Türkiye’de erkek işsizliğinin tarihsel gelişimi, Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümlerle şekillenmiştir.

1923–1950: Cumhuriyetin İlk Yılları ve Devletçilik Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yılları, esas olarak bir tarım toplumu yapısına sahipti. 1923–1950 döneminde erkeklerin büyük çoğunluğu tarımda, zanaatkârlıkta ya da kamu hizmetlerinde çalışmaktaydı. Tarımsal üretim, hane temelli emekle yürütülüyor ve kırsalda yaşayan erkekler için iş güvencesi, büyük ölçüde aile arazilerinin varlığına bağlıydı. Bu nedenle kırsal bölgelerde işsizlik açık biçimde ölçülebilir bir olgu değildir (Birvural, 2026). Bu dönemde işsizlik verileri düzenli olarak toplanmamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (eski adıyla DİE) iş gücü istatistikleri

derlemeye başlaması ancak 1960'ların sonlarında mümkün olabilmektedir. Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyıllık döneminde işsizlik, büyük ölçüde kentli nüfusa dair bir kavram olarak algılanmış; tarım dışı kesimdeki “boşta gezen” iş gücünü tanımlamak için kullanılmıştır (Pamuk, 2014). Sanayileşmenin yavaş ilerlemesi, şehirlerde üretim alanlarının sınırlı kalmasına neden olmuş ve şehirli erkek işgücü arzı, talebin üzerine çıkmıştır. 1927 Genel Nüfus Sayımı'na göre erkeklerin yaklaşık %80'i tarımda çalışmaktaydı (DİE, 1965). Bu oran, sanayi ve hizmet sektörlerinin zayıflığını gözler önüne sermektedir. 1930'lar, küresel ölçekte yaşanan Büyük Buhran nedeniyle Türkiye ekonomisi açısından da zorlayıcı bir dönem olmuştur. Her ne kadar Türkiye o dönemde dışa kapalı bir ekonomi izliyor olsa da, dış ticaretteki daralma ve hammadde sıkıntıları kentli işsizliği tetiklemiştir (Zürcher, 2015). Özellikle kent merkezlerinde istihdam edilen erkek nüfusta azalma yaşanmış; bu da mevsimlik ve geçici işlerde çalışanlar arasında gizli işsizliği artırmıştır. 1930'lu yılların ortalarında devlet, iş gücünü yönlendirmek ve işsizliği kontrol altına almak amacıyla bazı kurumsal adımlar atmıştır. 1934 yılında “İş ve İşçi Bulma Kurumu”nun temelleri atılmış; ancak kurum resmî olarak ancak 1946 yılında kurulabilmektedir (Çelik, 2007). Bu kurum, Türkiye’de iş gücü piyasasının denetlenmesi ve işsizliğin kayıt altına alınması yolunda atılan ilk sistematik adımlardan biridir.

Grafik 1 1923–1950 Arası Türkiye’de Erkek İşsizliği

Kaynak: Keyder, Ç. (1987)., Pamuk, Ş. (2014)., DİE. (1965)., Zürcher, E. J. (2015). ve Çelik, A. (2007). Verileri derlenmiştir.

Yukarıdaki grafik, 1923–1950 döneminde Türkiye’de erkek işsizliğin tahmini gelişimini göstermektedir. Bu oranlar, resmi istatistiklerin bulunmadığı bu dönemde kentli erkek nüfus ve sanayileşme düzeyi göz önünde bulundurularak akademik değerlendirmeye dayalı şekilde modellenmiştir. 1923–1930 arasında işsizlik oranları oldukça düşük seyretmiştir. Bunun başlıca nedeni, nüfusun büyük çoğunluğunun tarımda kendi toprağında çalışıyor olması ve işsizliğin ölçülmemesidir. 1930–1940 döneminde, özellikle Büyük Buhran’ın etkisiyle kentli erkek işsizliği artış göstermiştir. 1935 sonrası işsizlik daha görünür hâle gelmiş ve kentlerde mevsimlik işsizlik artmıştır. 1946 sonrası, İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun kurulmasıyla iş gücü piyasasının kayıt altına alınmasına yönelik kurumsal adımlar atılmıştır. Bu dönemde işsizlik, modern anlamda değil, daha çok "iş bulamama" ve "boşta gezme" olguları üzerinden tartışılmıştır. Kentleşmenin sınırlı olması, erkek işsizliğinin kırsalda görünmez kalmasına yol açmıştır. Dolayısıyla erkek işsizliği, daha çok kentli okumuş nüfusun iş bulamama sorunuyla özdeşleştirilmiş, yapısal bir sorun olarak görülmemiştir.

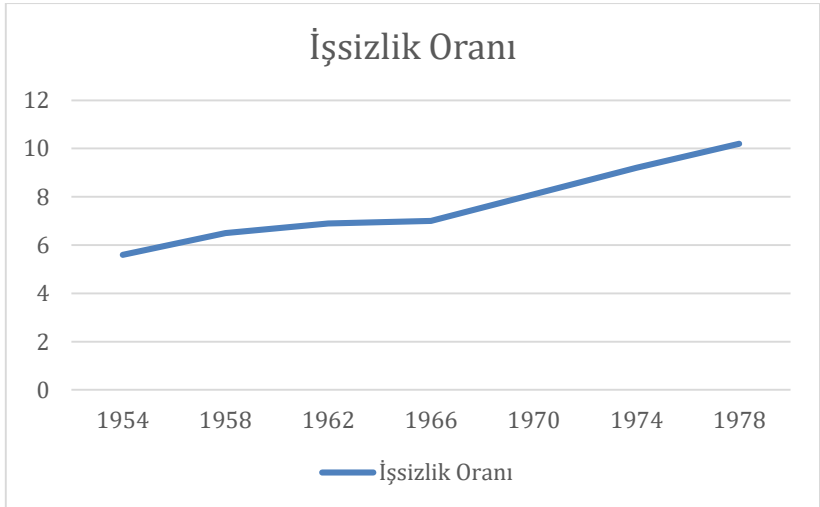
1950–1980: Liberal Dönemler, İhtilaller, Göç ve Sanayileşme

1950 sonrası Türkiye ekonomisi, liberal ekonomi politikalarının etkisi altında dönüşüm sürecine girmiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte devletin ekonomik alandaki ağırlığı azaltılmış; özel sektör teşvik edilmiştir. Bu süreçte kırsal alanlarda makineleşme ve tarımsal üretimdeki dönüşümler sonucunda kırsaldan kentlere büyük bir göç dalgası başlamış, bu da şehirlerdeki erkek iş gücünü önemli ölçüde artırmıştır (Keyder, 1987). Kentlere göç eden erkek nüfus, sanayi ve hizmet sektöründe iş arayışına girmiş; ancak altyapı ve istihdam kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle geçici işsizlik yaygın hale gelmiştir (Pamuk, 2014). Özellikle 1960 sonrası dönemde sanayileşme ivme kazanmış, Organize Sanayi Bölgeleri kurulmuş ve devlet destekli kalkınma planları yürürlüğe girmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen iş gücü piyasası yeterince kurumsallaşmadığı için iş gücü talebi dalgalı seyretmiş ve kentli erkekler arasında kayıt dışı ve geçici istihdam biçimleri yaygınlaşmıştır. Türkiye’de işsizlik

verilerinin sistematik olarak toplanması süreci ise ancak 1967 yılında, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından başlatılmıştır. Bu yıllardan itibaren iş gücü piyasasına dair güvenilir veriler elde edilmeye başlanmıştır (TÜİK, 2022).

1970’li yıllar, küresel ölçekteki petrol krizleri, siyasi istikrarsızlıklar ve yüksek enflasyon nedeniyle Türkiye ekonomisinde ciddi daralmalara sahne olmuştur. Özellikle inşaat, ulaşım ve küçük sanayi gibi erkek egemen sektörlerde işsizlik oranları yükselmiştir (Boratav, 2011). Buna karşın, 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan İşgücü Anlaşması ile birlikte başlayan yurt dışına işçi göçü, erkek işsizliği üzerinde kısmi bir rahatlama sağlamıştır. 1960–1980 arasında yaklaşık 800.000 Türk vatandaşı Almanya’ya çalışmak üzere gitmiş, bu göçmenlerin büyük çoğunluğunu erkekler oluşturmuştur (Şen, 2004). Bu gelişme, hem Türkiye’deki işsizlik baskısını hafifletmiş hem de döviz girdisiyle ekonomik canlılık sağlamıştır.

Grafik 2 Türkiye’de 1950-1980 Yılları Arasında Erkek İşsizlik Oranları

Kaynak: Keyder, Ç. (1987)., Pamuk, Ş. (2014)., Boratav, K. (2011)., Şen, F.

(2004). *Verileri derlenmiştir.*

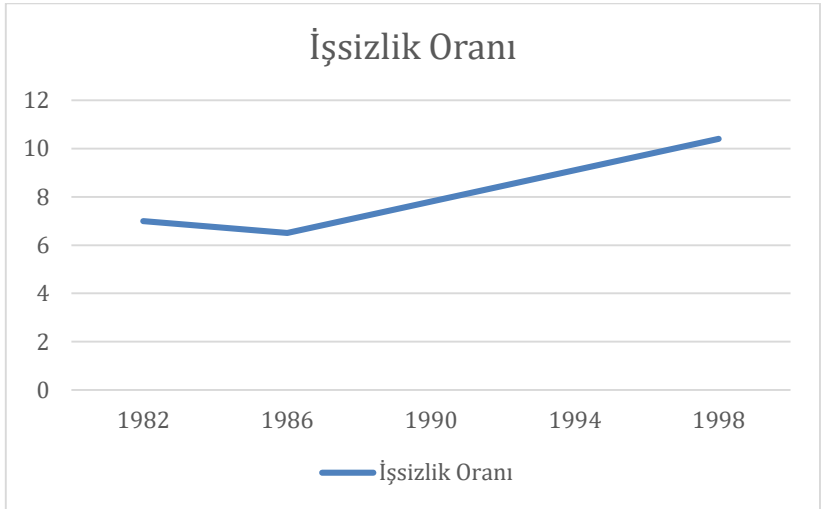
1950–1980 dönemi, Türkiye’de kırsal erkek nüfusun şehirli sanayi işçisine dönüşmeye başladığı, ancak bu dönüşümün birçok yapısal sorunla birlikte gerçekleştiği bir geçiş sürecidir. Demokrat Parti dönemiyle başlayan liberal politikalar, sanayileşmenin hız kazanması ve 1970’lerdeki petrol krizleri erkek işsizliğinde dalgalı bir seyir izlenmesine yol açmıştır. 1961’de başlayan Almanya işçi göçü ise erkek işsizliği üzerinde kısmi bir rahatlama yaratmıştır. Aşağıdaki grafik, bu döneme ait tahmini erkek işsizlik oranlarını göstermektedir. Sonuç olarak, 1950–1980 arası dönem, Türkiye’de kırsal erkek iş gücünün şehirli sanayi işçisine dönüşmeye başladığı, ancak bu dönüşümün birçok yapısal sorunla birlikte gerçekleştiği bir geçiş evresidir. Bu dönemde erkek işsizliği, hem gizli hem açık biçimlerde ortaya çıkmış; göç, kentleşme ve sanayileşme süreçlerinin çarpıştığı bir sosyal mesele hâline gelmiştir.

1980–2001: Serbest Piyasa ve Kriz Dönemi

1980 askeri darbesi sonrasında Türkiye ekonomisi köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte, ithal ikameci sanayileşme politikasından vazgeçilerek serbest piyasa ekonomisine geçiş yapılmış ve ihracata dayalı büyüme modeli benimsenmiştir. Bu dönüşüm, iş gücü piyasasında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Devletin ekonomideki doğrudan müdahalesi azalmış; özelleştirme, deregülasyon ve dışa açılma politikaları istihdam yapısında yeni bir dönem başlatmıştır (Boratav, 2011). Ancak bu yapısal değişimler, özellikle erkek iş gücü açısından kalıcı ve güvenli istihdam alanlarının daralmasına neden olmuştur. 1980’li yıllar boyunca erkek işsizlik oranı genellikle %6–8 bandında seyretmiştir (TÜİK, 2022). Bu oran, görünüşte düşük olmakla birlikte, kayıtdışı istihdamın yaygınlığı ve iş gücü piyasasındaki yapısal sorunlar nedeniyle gerçeği tam yansıtmamaktadır. 1980’li yıllarda erkeklerin büyük çoğunluğu sanayi, inşaat ve taşımacılık gibi sektörlerde istihdam edilmekteydi; bu sektörlerdeki geçici, mevsimlik ve sosyal güvenceden yoksun işler, gizli işsizliği artıran unsurlar arasında yer almaktaydı

(Keyder, 1987). 1990'lı yıllar, Türkiye ekonomisinde yüksek enflasyon, kamu açıkları ve siyasi istikrarsızlık ile karakterize edilmiştir. Özellikle 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz, döviz kurlarında ani artışlara ve faiz oranlarında sert yükselişlere yol açmış, bunun sonucunda iş gücü piyasasında da ciddi daralmalar yaşanmıştır. 1994 Krizi sonrasında erkek işsizlik oranı %10'a yaklaşmıştır (DPT, 1995). Bu dönemde istihdam kayıpları, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışan erkek işçiler üzerinde etkili olmuştur. 2001 yılı ise Türkiye ekonomisinin yakın tarihindeki en derin krizlerden birine sahne olmuştur. Bankacılık sisteminin çökmesiyle birlikte ciddi bir likidite daralması yaşanmış, üretim gerilemiş ve işsizlik hızla artmıştır. 2001 Krizi sonrasında erkek işsizlik oranı %12 seviyelerine kadar çıkmıştır (OECD, 2002). Erkek istihdamı, özellikle özel sektöre dayalı sanayi ve finansal hizmetlerdeki küçülmeden doğrudan etkilenmiştir. Bunun yanı sıra, kamu sektöründe de işe alımların durdurulması ve özelleştirmelerin hızlanması, istihdam güvencesini zayıflatmıştır.

Grafik 3 Türkiye'de 1980-2001 Yılları Arasında Erkek İşsizlik Oranları

Kaynak: Boratav, K. (2011). Keyder, Ç. (1987). TÜİK. (2022). İşgücü

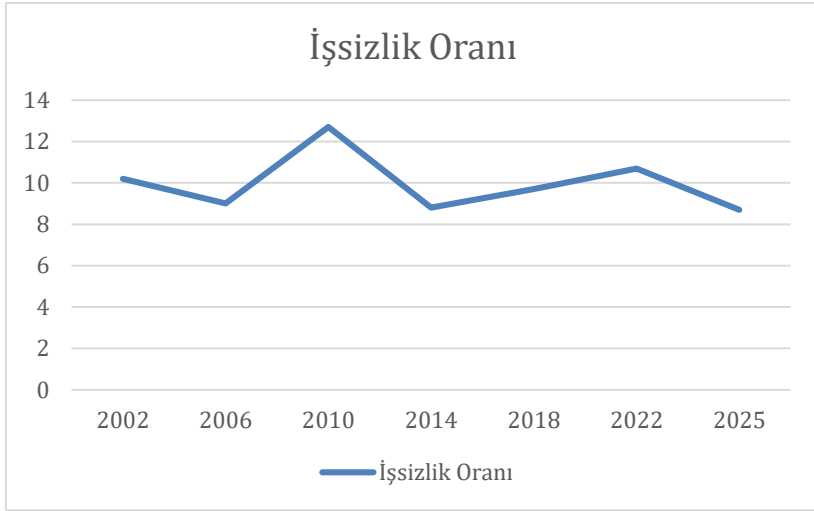
1980–2001 dönemi, Türkiye’de serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte işgücü piyasasında köklü dönüşümlerin yaşandığı, ancak aynı zamanda ekonomik krizlerle kesintiye uğrayan bir süreçtir. 1980 darbesi sonrası uygulamaya konan ihracata dayalı büyüme modeli, özelleştirmeler ve devletin ekonomik alandan çekilmesi erkek istihdamında dalgalanmalara neden olmuştur. 1994 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizler, işsizlik oranlarında sıçramalara yol açmış ve erkek işgücü piyasasını derinden etkilemiştir. Aşağıdaki grafik, bu döneme ait tahmini erkek işsizlik oranlarını göstermektedir. Bu dönem, Türkiye’de erkek işsizliğinin dönemsel krizlerle sıçrama gösterdiği, ancak yapısal olarak kronik hâle gelmeye başladığı bir süreçtir. Ekonomik büyümenin istihdama yansımaması, kayıt dışı istihdamın sürekliliği ve sosyal politikaların yetersizliği, erkek iş gücü açısından ciddi kırılğanlıklar yaratmıştır.

2002 ve Günümüz

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye ekonomisinde nispi bir makroekonomik istikrar dönemi başlamıştır. Bankacılık reformları, dış sermaye girişi, kamu borcunun kontrol altına alınması ve düşük enflasyon ortamı sayesinde büyüme oranlarında ciddi bir artış gözlenmiştir (OECD, 2008). Bu dönemde sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerinde genişleme yaşanmış ve bu gelişmeler erkek istihdamı üzerinde olumlu etkiler yaratmıştır. 2002–2007 arasında erkek işsizlik oranı %8–10 bandında seyretmiş; ancak bu görece düşüş, kalıcı yapısal bir çözümden ziyade büyüme temelli geçici bir rahatlatma olarak değerlendirilmelidir (TÜİK, 2022). Bu dönemde erkeklerin işgücüne katılım oranı, kadınlara kıyasla oldukça yüksek kalmıştır. Erkek işgücüne katılım oranı genellikle %70’in üzerindeyken, kadınlarda bu oran %25–30 arasında değişmekteydi (World Bank, 2014). Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin işgücü piyasasındaki yansımaları ortaya koymakta ve erkeklerin

istihdam baskısını daha doğrudan hissettiklerini göstermektedir. Ancak bu görece istikrar, 2008 Küresel Mali Krizi ile sarsılmıştır. Türkiye doğrudan finansal sistem açısından olmasa da, ihracat daralması ve sermaye girişlerindeki azalma nedeniyle krizi hissetmiştir. 2009 yılında erkek işsizlik oranı %13 seviyesine ulaşmıştır (TÜİK, 2022). Özellikle sanayi üretiminin gerilemesi, otomotiv, tekstil ve inşaat gibi erkek egemen sektörlerde ciddi istihdam kayıplarına yol açmıştır (Ercan, 2010). Bunun sonucunda iş güvencesi azalmış, geçici ve esnek istihdam modelleri yaygınlaşmıştır. Kriz sonrası toparlanma, 2010 itibarıyla başlamış ve 2011 yılında büyüme oranları yeniden yükselmiştir. Ancak bu toparlanma, istihdam yaratma kapasitesi açısından sınırlı kalmış, erkek işsizliği kriz öncesi seviyelere tam anlamıyla dönememiştir. Ayrıca yapısal işsizlik sorunu bu dönemde derinleşmiş, genç erkek işsizliği ve uzun süreli işsizlik oranlarında kalıcı artışlar gözlenmiştir (ILO, 2017). Öte yandan, iş gücü piyasası reformları geciktiği ve üretim modeli düşük katma değerli sektörlerde yoğunlaştığı için, istihdam yaratma performansı potansiyelin gerisinde kalmıştır. 2002–2018 dönemi, Türkiye’de makroekonomik istikrarın sağlandığı, ekonomik büyümenin istihdam üzerindeki etkilerinin gözlemlendiği bir süreç olmuştur. AK Parti iktidarının ilk yıllarında yapılan yapısal reformlar ve dış sermaye girişleri, erkek istihdamını olumlu yönde etkilemiştir. Ancak 2008 küresel finans krizi bu dönemde işsizlikte önemli bir artışa neden olmuş, özellikle sanayi ve inşaat gibi erkek yoğun sektörlerde istihdam daralmıştır. Aşağıdaki grafik, bu döneme ait erkek işsizlik oranlarının TÜİK verilerine dayalı görünümünü sunmaktadır.

Grafik 4 Türkiye’de 2002-2025 Yılları Arasında Erkek İşsizlik Oranları

Kaynak: Boratav, K. (2011). Keyder, Ç. (1987). TÜİK. (2022). İşgücü İstatistikleri Zaman Serisi. Verileri derlenmiştir.

2002–2025 dönemi, Türkiye’de makroekonomik göstergelerin iyileştiği ancak işgücü piyasasında erkek işsizliği bakımından yapısal dönüşümün tam olarak gerçekleşmediği bir dönemdir. Krizler karşısındaki kırılganlık devam etmiş; işsizlik oranları, özellikle dış şoklar karşısında hızla yükselme eğiliminde kalmıştır. 2018 yılı itibarıyla Türkiye ekonomisi, döviz kuru şokları ve yüksek enflasyon ile sarsılmaya başlamıştır. Özellikle 2018 ortasında yaşanan kur krizi, finansal istikrarı bozmuş, krediye erişimi sınırlamış ve işgücü piyasasını olumsuz etkilemiştir. Bu süreçten en fazla zarar gören sektörlerin başında erkek ağırlıklı sektörler olan inşaat, imalat sanayi ve taşımacılık gelmiştir (Duran & Yüksel, 2020). Bu alanlarda yaşanan daralma, başta kentli ve düşük vasıflı erkek işçiler olmak üzere istihdam kayıplarına neden olmuştur. 2020 yılı ise küresel ölçekte etkili olan COVID-19 pandemisi ile birlikte Türkiye işgücü piyasasında daha da büyük bir krize yol açmıştır. Zorunlu kapanmalar ve ekonomik daralma sonucu erkek işsizlik oranı %14’ün üzerine çıkmıştır (TÜİK, 2021). Özellikle hizmet sektörünün geçici olarak kapanması ve birçok işletmenin faaliyetlerini durdurması, günlük kazanca dayalı çalışan erkekleri doğrudan etkilemiştir. Pandemiye uygulanan kısa çalışma

ödeneği ve ücretsiz izin desteği, resmî işsizlik rakamlarını sınırlı ölçüde yansıtmış, ancak gizli işsizlik ve atıl işgücü oranı ciddi biçimde artmıştır (ILO, 2021).

TÜİK’in 2021 yılı dar tanımlı işgücü istatistiklerine göre erkek işsizlik oranı yaklaşık %10,6 olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2022). Ancak bu oran, yalnızca son dört hafta içinde iş arayanları kapsadığı için gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Aynı yıl içinde geniş tanımlı işsizlik, yani “atıl işgücü oranı” erkeklerde %15–20 arasında seyretmiştir. Atıl işgücü kavramı, hem iş aramayı bırakmış umutsuz işsizleri hem de eksik istihdamı kapsamakta ve pandemi sonrası işgücü piyasasının kırılğanlığını daha net ortaya koymaktadır (Memiş & Bayar, 2022). Bu dönemde aynı zamanda 2023 Şubat ayında meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler, bölgesel istihdamı büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Depremden etkilenen bölgelerdeki erkek iş gücü, özellikle inşaat ve esnaf faaliyetlerinde ciddi gerilemeler yaşamıştır. Bu gelişmeler, erkek işsizliğinde bölgesel eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. 2023 sonrasındaki dönemde, Türkiye işgücü piyasası hâlâ deprem sonrası toparlanma, yüksek enflasyon ve ekonomik durgunluk etkilerini yaşamaktadır. Ülke genelinde yatırım iştahındaki azalma ve reel sektördeki belirsizlik, özellikle erkeklerin yoğun olarak istihdam edildiği sektörlerde geçici istihdam biçimlerini yaygınlaştırmıştır (TÜSİAD, 2024). İnşaat, sanayi ve taşımacılık gibi alanlarda işlerin süreksizleşmesi, erkek iş gücünün istikrarını zayıflatmıştır. 2024 yılına gelindiğinde TÜİK’in yayımladığı verilere göre, dar tanımlı erkek işsizlik oranı %8,7 olarak açıklanmıştır (TÜİK, 2024). Bu oran yüzeysel olarak olumlu bir seyir sunsa da, istihdamın niteliği ve güvencesizliği göz önünde bulundurulduğunda yapısal sorunlar devam etmektedir. Özellikle 15–24 yaş aralığındaki genç erkek işsizlik oranı %19’un üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durum, genç erkeklerin iş gücüne katılım sürecinde yaşadıkları uyumsuzluk, beceri eksikliği ve ekonomik motivasyon kaybının açık göstergesidir. 2018–2025 dönemi, Türkiye’de erkek işsizliğinin ekonomik krizler, küresel salgın ve doğal afetler gibi çoklu şoklarla şekillendiği bir süreç olmuştur. 2018 yılında yaşanan kur krizi, özellikle sanayi, inşaat ve

taşımacılık gibi erkek egemen sektörlerde ciddi istihdam kayıplarına yol açmıştır. Bu krizin etkileri atlatılmadan gelen COVID-19 pandemisi, 2020 yılında erkek işsizlik oranının %14'ün üzerine çıkmasına neden olmuştur. Pandemide uygulanan kısa çalışma ödeneği ve ücretsiz izin desteği, resmi işsizlik verilerini düşürse de, gerçek anlamda atıl işgücü oranı erkeklerde %15–20 bandına ulaşmıştır. 2021 itibarıyla dar tanımlı erkek işsizliği %10,6 olarak açıklanmış, ancak bu oran yalnızca iş arayan bireyleri kapsadığı için gerçeği yansıtmaktan uzaktır (Aydiner et al., 2010).

2023 Şubat depremleri, özellikle Hatay-Kahramanmaraş-Adıyaman çevresinde erkek istihdamını sekteye uğratmış; inşaat ve esnaf ağırlıklı çalışma biçimlerinin durmasıyla bölgesel işsizlik oranları yükselmiştir. Deprem sonrası toparlanma sürecinde ülke genelindeki iş gücü piyasasında da ciddi bir durağanlık yaşanmış, yatırımlar azalmış ve güvenceli istihdam zayıflamıştır. (Birvural, 2025). 2024 TÜİK verilerine göre erkek işsizlik oranı %8,7 olarak açıklanmış ve bu oran 2025 tahminlerinde %8,5'e gerilemiştir. Ancak bu düşüş, iş gücünün niteliği, güvencesi ve sürdürülebilirliği açısından aldatıcıdır. Özellikle 15–24 yaş aralığındaki genç erkek işsizlik oranı %19'un üzerindedir. Bu durum, genç erkeklerin iş gücüne geçişte yaşadıkları beceri eksikliği, uyum sorunları ve ekonomik güvensizlikle doğrudan ilişkilidir. Sonuç olarak bu dönemdeki erkek işsizliği, sadece dönemsel krizlerin değil, aynı zamanda Türkiye iş gücü piyasasının yapısal kırılganlıklarının bir yansımasıdır. Eğitime, bölgesel kalkınmaya ve sürdürülebilir istihdam politikalarına yatırım yapılmadıkça, bu oranın yüzeysel olarak düşmesi anlamlı bir çözüm sunmamaktadır. Geniş tanımlı işsizlik oranlarının halen yüksek seviyelerde seyretmesi, Türkiye'de erkek işsizliğinin yalnızca bir istatistiksel veri değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir kırılganlık alanı hâline geldiğini göstermektedir. Eğitim, bölgesel kalkınma ve iş gücü piyasası reformları yapılmadıkça, bu oranların kalıcı biçimde düşürülmesi zor görünmektedir.

Sonuç

Türkiye’de erkek işsizliğinin tarihsel seyri, yalnızca ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda siyasal rejimlerin, toplumsal dönüşümlerin ve küresel krizlerin etkileriyle şekillenmiştir. 1923’ten itibaren kırsal temelli bir üretim yapısı nedeniyle görünmez olan erkek işsizliği, kentleşme, sanayileşme ve göç gibi süreçlerin hız kazanmasıyla birlikte belirginleşmiş ve zamanla kronikleşmiştir. 1950 sonrası dönemde yaşanan tarım dışı istihdam artışı, sanayiye dayalı büyüme modelleri ve dış göç olanakları erkek iş gücü piyasasında hem rahatlama hem de kırılma yarattır. 1980 sonrası serbest piyasa düzenine geçişle birlikte istihdamın yapısı dönüşmüş, esnek çalışma biçimleri yaygınlaşmış ve bu durum iş güvencesizliğini artırmıştır. 2000’li yıllarda uygulanan makroekonomik reformlar istihdam artışı sağlasa da, küresel krizler, pandemi ve doğal afetler erkek işsizliği üzerindeki yapısal baskının devam etmesine neden olmuştur.

Özellikle 2018 sonrası dönemde döviz şokları, COVID-19 pandemisi ve 2023 Kahramanmaraş-Hatay depremleri gibi çoklu krizlerin etkisi, erkeklerin yoğun olarak yer aldığı sektörlerde ciddi istihdam kayıplarına yol açmıştır. Geniş tanımlı işsizlik verilerinin gösterdiği üzere, yüzeysel olarak düşüş eğiliminde olan resmi oranların ardında atıl işgücü, umutsuz işsizlik ve geçici istihdam biçimleri önemli bir sorun alanı olarak kalmaya devam etmektedir. Sonuç olarak, Türkiye’de erkek işsizliği yalnızca dönemsel krizlerin değil, aynı zamanda üretim yapısının düşük katma değerli sektörlerle dayalı olması, kayıt dışı istihdamın yaygınlığı, bölgesel eşitsizlikler ve nitelikli iş gücü eksikliği gibi yapısal faktörlerin birleşimiyle süreklilik kazanan bir olgu hâline gelmiştir. Bu sorunun kalıcı biçimde çözülmesi, bölgesel kalkınma politikaları, istihdam dostu büyüme stratejileri, nitelikli mesleki eğitim ve aktif iş gücü piyasası reformları gibi çok boyutlu yaklaşımların benimsenmesini gerektirmektedir.

Türkiye’de erkek işsizliğiyle mücadele için uygulanması gereken politikalar, hem yapısal dönüşüm ihtiyacını hem de kısa vadeli önlemleri birlikte içermelidir. Öncelikle, erkek iş gücünün yoğunlaştığı sanayi, inşaat ve taşımacılık gibi sektörlerde yaşanan teknolojik dönüşümler dikkate alınarak nitelikli mesleki eğitim programlarının yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır. Bu

bağlamda, meslek liseleri ve İŞKUR iş başı eğitim programları, sektörel ihtiyaçlara göre güncellenmeli ve uygulamalı eğitim altyapısı güçlendirilmelidir.

İkinci olarak, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması amacıyla özellikle deprem bölgesi ve kırsal bölgelerde erkek istihdamını artıracak yatırım teşvikleri, vergi indirimleri ve sigorta prim destekleri gibi bölgeye özgü önlemler geliştirilmelidir. Deprem gibi olağanüstü durumlar sonrasında bölgesel istihdam kayıplarını azaltmak için afet bölgelerine özel istihdam fonları kurulması da önerilmektedir.

Üçüncü olarak, genç erkek işsizliğinin yüksekliği, toplumsal ve ekonomik riskleri beraberinde getirmektedir. Bu nedenle genç erkeklerin iş gücüne daha sağlıklı bir biçimde entegre olabilmeleri için kamu ve özel sektör iş birlikleriyle staj, mentorluk ve ilk iş deneyimi programları desteklenmeli; gençlerin istihdamına yönelik özel teşvikler uygulanmalıdır.

Dördüncü olarak, kayıt dışı ve geçici istihdam biçimleriyle mücadele edilmelidir. Özellikle erkeklerin yoğun olarak yer aldığı sektörlerde denetimler artırılmalı; esnek ama sosyal güvenceli çalışma modelleri geliştirilmelidir. Böylece geçici ve güvencesiz istihdam yapıları yerine sürdürülebilir istihdam olanakları oluşturulabilir.

Beşinci olarak, Türkiye’de sıkça yaşanan ekonomik krizler, pandemiler ve doğal afetler karşısında erkek iş gücü önemli ölçüde zarar görmektedir. Bu nedenle kriz dönemlerine özgü otomatik istihdam destek mekanizmaları geliştirilmelidir. Kısa çalışma ödeneği, iş gücü sigortaları ve geçici istihdam destekleri hızlı ve etkin biçimde uygulanabilir hale getirilmelidir. Son olarak, uzun süreli işsizliğin erkekler üzerindeki psikososyal etkileri de göz ardı edilmemelidir. İşsizlik yalnızca ekonomik bir sorun değil, aynı zamanda bireysel özgüven kaybı, toplumsal rol çatışması ve psikolojik yıpranma gibi sonuçlara yol açmaktadır. Bu nedenle, belediyeler, İŞKUR ve sivil toplum kuruluşları iş birliğinde kurulacak danışmanlık ve yönlendirme merkezleri aracılığıyla erkek işsizliğinin sosyal etkileriyle mücadele edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Aydiner-Avşar, N., & Onaran, Ö. (2010). The determinants of employment: A sectoral analysis for Turkey. *The Developing Economies*, 48(2), 203–231. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.2010.00105.x>

Birvural, A. (2025). Türkiye’de Cumhuriyet döneminde yaşanan depremlerin ekonomik etkileri ve çözüm önerileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 153–170.

Birvural, A. (2026). Aile ekonomisinin tarihsel gelişimi ve Türkiye’de aile planlaması. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(Özel Sayı), 585–600.

Boratav, K. (2011). *Türkiye iktisat tarihi 1908–2009* (15. bs.). İmge Kitabevi.

Çelik, A. (2007). *Türkiye’de işgücü politikalarının kurumsal gelişimi*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (1965). *1927 genel nüfus sayımı: Nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri*.

DİSK-AR. (2022). *İşsizlik ve istihdam görünümü (2022 Q2)*. <http://disk.org.tr/>

Duran, H., & Yüksel, S. (2020). Türkiye’de ekonomik krizler ve istihdam: 2018 kur krizi örneği. *İktisat ve Toplum*, 10(117), 25–30.

Ercan, H. (2010). *Küresel kriz ve Türkiye işgücü piyasası: Ne oldu, ne oluyor?* TÜSES Yayınları.

International Labour Organization. (2017). *World employment and social outlook: Trends 2017*. <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2017/lang-en/index.htm>

International Labour Organization. (2021). *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses*. <https://www.ilo.org>

Keyder, Ç. (1987). *State and class in Turkey: A study in capitalist development*. Verso.

Memiş, E., & Bayar, A. A. (2022). Pandemi döneminde Türkiye’de atıl işgücü artışı. *İktisat ve Toplum*, 12(141), 15–20.

OECD. (2002). *OECD economic surveys: Turkey 2002*. OECD Publishing.

OECD. (2008). *OECD economic surveys: Turkey 2008*. OECD Publishing.

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi* (3. bs.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mayıs 30). Ekonomik veriler – işsizlik. <https://www.sbb.gov.tr/>

Şen, F. (2004). Avrupa Birliği sürecinde Türk göçmenlerinin rolü. *İçinde Avrupa Birliği süreci ve Türkiye: Fırsatlar ve zorluklar* (ss. 201–215). Friedrich Ebert Stiftung.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Hanehalkı işgücü araştırması 2020*.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *İşgücü istatistikleri 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *İşgücü istatistikleri 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/>

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025, Nisan). İşgücü istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/>

Trading Economics. (n.d.). Turkey unemployment rate 2005–2025. <https://tradingeconomics.com/turkey/unemployment-rate>

TÜSİAD. (2024). *Türkiye ekonomisinde yatırım eğilimleri ve istihdam görünümü raporu*. TÜSİAD Yayınları.

World Bank. (2014). *Female labor force participation in Turkey: Trends, determinants and policy framework*. World Bank Publications.

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (H. Berktay, Çev.). İletişim Yayınları.

BÖLÜM 8

FAKİRLİĞİN YAPISAL VE KURUMSAL BELİRLEYİCİLERİ: DÜŞÜK VE YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

EMRE GÖKÇELİ¹
RAMAZAN KILIÇ²

1. Yoksulluk Kavramı ve Ölçülmesi

Fakirlik (yoksulluk), bireylerin ya da hanehalklarının yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli asgari ekonomik kaynaklara ve temel mal-hizmetlere erişimde yetersizlik yaşamaları durumunu ifade eden çok boyutlu bir sosyo-ekonomik olgudur (UNDP, 2019). İktisat literatüründe yoksulluk, salt gelir eksikliği şeklinde dar bir çerçevede ele alınmamakta; beşerî sermaye birikimi, sağlık koşulları, barınma imkânları, beslenme düzeyi, sosyal dışlanma ve temel haklara erişim gibi unsurları içeren yapısal bir mahrumiyet biçimi olarak değerlendirilmektedir (Karataş ve

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisat Bölümü, Orcid: 0000-0002-8454-0041

² Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisat Bölümü, Orcid: 0000-0002-2484-7471

Çankaya, 2010). Bu yönüyle yoksulluk, kaynak dağılımı, fırsat eşitliği ve refah ekonomisi tartışmalarıyla doğrudan ilişkilidir.

Literatürde yoksulluk kavramı ağırlıklı olarak iki temel yaklaşım çerçevesinde tanımlanmaktadır (Uğur, 2022). Birincisi mutlak yoksulluk yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, bireyin biyolojik ve fiziksel varlığını sürdürebilmesi için gerekli asgari tüketim düzeyini esas almakta ve bu düzeyin altında kalan geliri yoksulluk sınırı olarak kabul etmektedir (Coşkun, 2012). Mutlak yoksulluk ölçümleri genellikle sabit bir eşik değer üzerinden yapılmakta ve temel ihtiyaçların karşılanabilirliğine odaklanmaktadır (Taş ve Özcan, 2012).

İkinci yaklaşım ise göreceli yoksulluk kavramıdır (Çetin, 2020). Göreceli yoksulluk, bireyin içinde yaşadığı toplumun ortalama gelir veya refah düzeyine kıyasla dezavantajlı bir konumda bulunmasını ifade eder (Coşkun, 2012; Ünlü, 2020). Bu perspektif, gelir dağılımı, eşitsizlik ve toplumsal bütünleşme unsurlarını merkeze almakta; yoksulluğu yalnızca hayatta kalma düzeyiyle değil, toplumsal standartlara uyum sağlayabilme kapasitesiyle ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla göreceli yoksulluk, sosyal adalet ve bölüşüm politikalarıyla yakından bağlantılıdır.

Öte yandan, Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen İnsani Gelişim Endeksi ve çok boyutlu yoksulluk endeksleri, yoksulluğun ölçümünde gelir dışı göstergeleri de analize dâhil etmektedir (Ünal, 2008). Bu çerçevede yaşam beklentisi, eğitim süresi ve yaşam standartları gibi beşerî gelişmişlik göstergeleri, yoksulluğun kapsamlı biçimde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.

Sonuç olarak yoksulluk, yalnızca gelir yetersizliğiyle açıklanamayacak; bireylerin ekonomik, sosyal ve kurumsal kaynaklara erişim kapasitesini sınırlayan çok boyutlu bir kalkınma problemi olarak ele alınacak bir kavramdır. Bu yaklaşım, yoksullukla mücadelede gelir transferlerinin yanı sıra beşerî sermaye

yatırımları ve kapsayıcı sosyal politikaların gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Fakirliğin çeşitli faktörlerle doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunmaktadır. Bunlar, aşağıda başlıklar halinde ele alınmaktadır.

1.1. Doğal Kaynak Donanımı

Doğal kaynakların üretim sürecindeki rolü, kalkınma iktisadının temel tartışma alanlarından biridir (Başol ve., 2005; Tıraş, 2012; Yeni, 2014). Su, enerji, verimli tarım arazileri ve madenler gibi doğal girdiler, kısa ve orta vadede üretim kapasitesini belirleyebilmektedir. Ancak literatür, doğal kaynak varlığının tek başına refah üretmediğini; kaynakların yönetim biçiminin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır.

Kaynak yetersizliği özellikle tarıma bağımlı ekonomilerde üretkenliği sınırlandırmakta ve kırsal gelir düzeyini düşürmektedir. Bununla birlikte, doğal kaynak açısından sınırlı ülkelerin yüksek gelir seviyelerine ulaşabilmesi, kurumsal yapı ve beşerî sermayenin önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Acemoglu ve Robinson'un (2012) kurumsal çerçevesi, kaynakların niteliğinden ziyade yönetim kalitesinin kalkınmada belirleyici olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla doğal kaynak yetersizliği fakirliği artırıcı bir unsur olmakla birlikte, bu ilişkinin şiddeti kurumsal kapasite ve politika tercihleri tarafından şekillenmektedir. Bununla birlikte doğal kaynak zenginliğinin varlığı bazı ülkeleri doğal kaynak zenginliği olmayan ülkelere daha da yoksul duruma düşürmekte, literatürde bu duruma “Doğal Kaynak Laneti (Resource Curse)” denilmektedir (Humphreys vd., 2007). Bu durumun ortaya çıkmasının en temel sebepleri, bu kaynaklardan elde edilen gelirin ekonomideki verimli alanlara kanalize edilememesi, dar bir yüksek gelirli grup arasında pay edilerek gelir dağılımı adaletinin daha da

bozulması ve Hollanda hastalığı (Dutch Disease) diye isimlendirilen olayın ortaya çıkarak ülkelerin yerel paralarının değer kazanması sonucu ihracattaki rekabet güçlerini kaybederek ekonomik zarara uğramalarıdır (Priyati, 2009).

Sonuç olarak literatürde her ne kadar doğal kaynak zenginliğinin fakirliği azaltan bir unsur olduğu kabul edilse de, kaynaklardan elde edilen gelirin etkin yönetilememesi, ekonominin sadece bu alanlara yoğunlaşarak çeşitlilik sağlayamaması, üretim ve hizmet sektörü gibi alanlara yeteri kadar kaynak ayırarak bu alanlarda bir ivme yakalayamaması, hatta kendi kaynaklarını çıkarma ve kullanmada gerekli teknolojiye sahip olmayıp yabancı firmalara bağlı kalması doğal kaynak varlığının ülkelerin refah artışına destek olmasına engel olabilmektedir. Bu bağlamda refah artışının yanı sıra doğal kaynak zenginliğinin varlığı fakirliğin daha da artmasına neden olabilmektedir (Bal 2011).

1.2. Tarihsel Miras ve Kalkınma Patikası

Ülkelerin güncel ekonomik performansları, tarihsel süreçte oluşan kurumsal yapıların bir yansımasıdır. Sömürgecilik deneyimi, savaşlar, mülkiyet düzeni ve devlet inşa süreçleri, ekonomik teşvik sistemlerini uzun dönemli olarak etkilemiştir.

Tarihsel olarak kapsayıcı kurumlar geliştiren toplumlarda mülkiyet hakları güvence altına alınmış ve üretken yatırımlar teşvik edilmiştir. Buna karşılık, sömürücü nitelikteki kurumsal yapıların hâkim olduğu ülkelerde ekonomik fırsatlar dar bir elit kesimle sınırlı kalmış ve geniş kitleler düşük gelir düzeyine mahkûm olmuştur (Acemoglu ve Robinson, 2012).

Geçmişte izlenen ekonomik politikaların kurumlar vasıtasıyla bugünkü ekonomik politikalara yön vermesi veya belirlenen kalıptan çıkılmasına engel olması literatürde “yol bağımlılığı” olarak açıklanmaktadır (North, 1990). Geçmişte mülkiyet hakkının yerleşmediği, sömürgecilik anlayışının hâkim

olduğu bir ekonominin bugün sanayileşme çabası oldukça yorucu ve uzun bir zaman maliyetine mal olabilmektedir. Bunun aksine, bir ekonomide önceden var olan mülkiyet hakkı, bugünkü hakların korunmasını daha da garanti altına alarak yatırımları özendirmekte ve böylece ekonomik refah artışına yardımcı olmaktadır.

Bu çerçevede tarihsel miras, fakirliği otomatik olarak belirleyen bir kader değil; kurumsal dönüşüm kapasitesine bağlı olarak aşılabilir bir yapısal dezavantajdır.

1.3. Toprak Büyüklüğü ve Nüfus Yoğunluğu

Bir ülkenin yüzölçümü ve toprak donanımı, ekonomik potansiyelin yalnızca bir bileşenidir (Gün vd., 2012). Geniş ve verimli araziye sahip ülke vatandaşları üretim miktarlarını artırarak kişi başına düşen mahsulü çoğaltabilmekte, böylece gıda güvenliğini garanti altına alabilmektedir. Öte yandan toprak büyüklüğü tek başına çok bir anlam ifade etmemekte, zirai bilgilerden yoksun olan halkın toprağı verimli kullanamaması, yeteri kadar tarım ürününün yetiştirilmesinin önünde engel teşkil etmektedir. Ayrıca teknolojik ekipmanlara sahip olmayan bir ekonomi, modern tarımsal aletler kullanmadan iş gücüne bağımlı kalması nedeniyle toprağın verimli kullanılmasının önünde önemli bir sorun teşkil etmektedir.

Yüksek nüfus yoğunluğu ile sınırlı tarım arazisinin birleştiği ekonomilerde kişi başına düşen üretim kapasitesi azalabilmekte ve bu durum fakirlik seviyesini daha da artırmaktadır. Ancak geniş topraklara sahip olup düşük kurumsal kaliteye sahip ülkelerde de fakirliğin yaygın olması, coğrafi büyüklüğün tek başına refah yaratmadığını göstermektedir. Bununla birlikte nüfus yoğunluğu, ülkedeki potansiyel pazar büyüklüğüne erişimi mümkün kılmakta ve endüstri çeşitliliğini artırarak gelişmeyi teşvik edebilmektedir.

Sonuç olarak toprak büyüklüğü ve nüfus yoğunluğu, ancak etkin mülkiyet düzeni ve üretken kullanım ile birlikte fakirliği azaltıcı bir etkiye sahip olabilmektedir.

1.4. Zihniyet, Davranışsal Dinamikler

Modern iktisat literatürü, ekonomik performansı yalnızca maddi faktörlerle değil, davranışsal ve kültürel unsurlarla birlikte değerlendirmektedir. Tasarruf eğilimi, risk alma kapasitesi, gelecek beklentisi ve girişimcilik kültürü gibi faktörler büyüme dinamiklerini etkilemektedir.

Weber'in (1993) iş ahlakına ilişkin yaklaşımı, kültürel değerlerin ekonomik gelişmeyle bağlantısını vurgulamıştır. Daha yakın dönem çalışmalarda ise Banerjee ve Esther (2013) fakirliğin bireylerin karar alma süreçleri üzerinde bilişsel baskı oluşturduğunu ve uzun vadeli planlamayı zorlaştırdığını ortaya koymuştur. Yoksul bireylerin geçmişte yaşadığı zorluklar ve sahip oldukları sınırlı imkânlar, gelecekte alacakları yatırım, eğitim gibi kararları sınırlamakta ve bu durum potansiyel kabiliyetlerinin açığa çıkmasını engellemektedir.

Bu nedenle zihniyet ile fakirlik arasındaki ilişki tek yönlü değildir; fakirlik hem belirli davranış kalıplarını beslemekte hem de bu kalıplar fakirliği yeniden üretmektedir.

1.5. Temel Kurumsal Prensipler

Kurumsal kalite bir ülke üzerinde hem ekonomik, hem siyasi hem de sosyal açıdan etkili olmaktadır. Kurumsal kalite, farklı kuruluşlar tarafından çeşitli alt başlıklar üzerinden ele alınsa da, temelde hukukun üstünlüğü, mülkiyet haklarının korunması, liyakat, hesap verebilirlik, demokrasi, politik istikrar ve yolsuzluk gibi temel alanları ilgilendirmektedir. Bu bağlamda, kurumsal kalite kavramı ilk olarak North (1990) tarafından ele alınmıştır.

North (1990), kurumların ekonomik performansı belirleyen temel çerçeve olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, kuralların öngörülebilir biçimde uygulandığı ekonomilerde yatırım ortamı güçlenmekte; keyfi uygulamaların yaygın olduğu yapılarda ise sermaye birikimi zayıflamaktadır.

Hukukun üstünlüğünün güvence altına alınmasıyla beraber, kişilerin kendilerini güvende hissettiği bir ülkede, yalnızca yerli vatandaşlar değil, yabancı yatırımcılar için de cazibe artmakta ve sermaye akımları ivme kazanmaktadır. Gelen yabancı sermaye yatırımları sadece döviz girişi anlamına gelmemekte, aynı zamanda yeni teknolojilerin yerel firmalar tarafından absorbe edilerek üretimde verimliliği artırması ve yönetim/know-how gibi pozitif dışsallıkların yayılmasıyla yerel firmaların büyümesine de olanak sağlamaktadır (Haini et al., 2024). Böylece üretim artışı ve kalkınma, fakirliğin azalması ile doğrudan ilişkilidir.

Dolayısıyla, fakirlik çoğu zaman kurumsal yetersizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumsal güven ve dürüstlük düzeyi, işlem maliyetleri üzerinde doğrudan etkilidir. Arrow (1972) güvenin ekonomik sistemlerde “yağlayıcı” bir işlev gördüğünü belirtmiştir.

Dürüstlüğün yaygın olduğu toplumlarda sözleşme maliyetleri düşmekte (North, 1990), ticaret hacmi artmakta ve yatırım kararları hızlanmaktadır. Buna karşılık, yolsuzluğun yaygın olduğu ekonomilerde ekonomik etkinlik azalmakta ve kaynak tahsisi bozulmaktadır. Bu nedenle, kural temelli düzen ekonomik öngörülebilirliği sağlar. Hukukun tarafsız ve etkin biçimde uygulanması, hem yerli hem de yabancı yatırımlar için güven ortamı oluşturur.

Kurumsal literatürde, hukuki güvenliğin yüksek olduğu ülkelerde uzun vadeli büyümenin daha sürdürülebilir olduğu gösterilmektedir. Sonuç olarak, ekonomik gelişmişlik ile yasalara uyum arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Bireysel hakların korunması, ekonomik katılımı genişleterek üretken kapasiteyi artırır. Sen (1999), kalkınmayı yalnızca gelir artışı değil, özgürlüklerin genişlemesi olarak tanımlamaktadır.

Eşit fırsat yapısının güçlendiği ekonomilerde beşerî sermaye daha etkin kullanılmakta; aşırı eşitsizliklerin hâkim olduğu toplumlarda ise ekonomik potansiyel sınırlanmaktadır.

1.6. Çalışkanlık ve Beşeri Sermaye

Emek arzı, verimlilik ve disiplin düzeyi ekonomik büyümenin mikro temellerini oluşturur. Solow'un (1956) büyüme modeli, çıktı artışında emek ve verimliliğin rolünü ortaya koymaktadır.

Çalışkanlık, yalnızca çalışma süresi değil; eğitim yatırımı, beceri geliştirme ve üretken faaliyetlere yönelme kapasitesiyle birlikte anlam kazanmaktadır. Ancak bu özelliklerin ekonomik çıktıya dönüşebilmesi için uygun kurumsal çevre gereklidir.

2. Yüksek Gelirli ve Düşük Gelirli Ülkelerin Refah Düzeylerinin Karşılaştırılması

Ülkelerin refah seviyelerinin karşılaştırılmasında sadece gelir odaklı olmak literatürde son zamanlarda eleştirilen konular arasındadır. Her ne kadar milli gelir gibi bir ekonomik gösterge ülkeler hakkında çok önemli bilgiler verse de, sağlık ve eğitim gibi insan hayatını derinden etkileyen yönlerin ekonomik göstergede yer almaması önemli bir eksikliği ifade etmektedir. Bu sebeple mevcut çalışmada refah seviyesinin göstergesi olarak milli gelirin yanı sıra eğitim ve sağlık gibi çok önemli alanları da içinde barındıran İnsani Gelişme Endeksi (İGE) kullanılmıştır. İGE seviyesi en yüksek olan ülkelerin ve en düşük olan ülkelerin 1990-2023 yılları boyunca İGE'lerindeki değişimler Figure 1'de gösterilmiştir. İGE endeksi en yüksek 1 puan, en düşük ise 0 puan skalasında değerler almaktadır³.

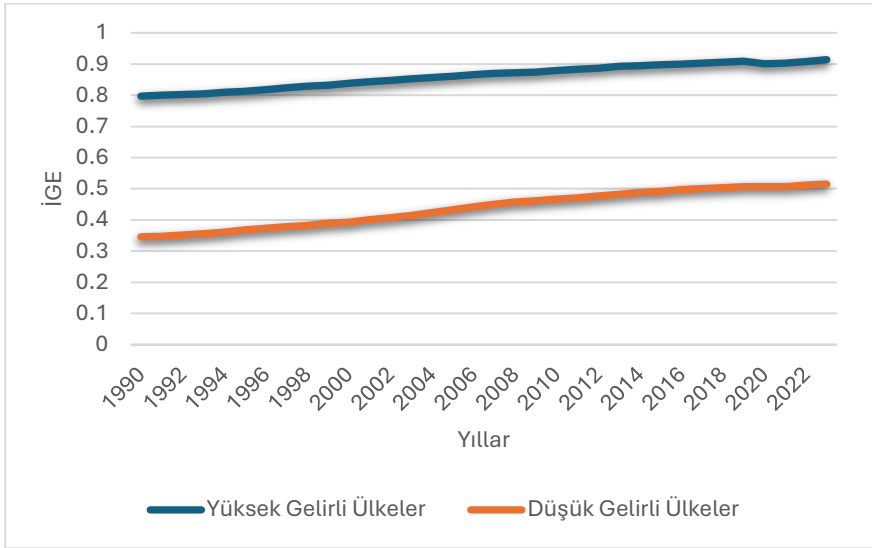
³ Gelir seviyesi yüksek olan ülkeler: Avusturya, Belçika, Çekya (Çek Cumhuriyeti), Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık.

Ülkelerin İGE'si 1'e yaklaştıkça refah seviyelerinin arttığı, 0'a yaklaştıkça ise azaldığı anlamına gelmektedir.

Figür 1'de görüldüğü üzere düşük gelirli ülke gruplarının İGE'si 1990 yılında 0.35 civarında iken 2023 yılına doğru 0.515 değerini almaktadır. Yaklaşık olarak 24 yıllık zaman zarfında yaklaşık 0.15 puanlık bir artış görülmekte, yani refah seviyesinde fazla olmasa da bir artış söz konusu olduğu görülmektedir. Bununla beraber yüksek gelirli ülke grubunun İGE'si ise 1990 yılında 0.80 puan iken 2023 yılına doğru düzenli artışlarla 0.914 seviyesine ulaşmıştır. Bu gruptaki artış puanı da 0.15 civarındadır. İki ülke grubu karşılaştırıldığında yüksek gelirli ülke grupları daimi olarak düşük gelirli ülke gruplarından yaklaşık iki kat daha yüksek bir puana sahip olmuştur. Aşağıdaki figürden anlaşılmaktadır ki yüksek gelirli ülkelerdeki refah seviyesi düşük gelirli ülkelerdekinden sürekli daha fazladır ve bu sabit yükseliş her iki ülke grubunda da devam ettiği sürece düşük gelirli ülke gruplarının yüksek gelirli ülke gruplarının refah seviyesini yakalama ihtimali kısa vadede mümkün görünmemektedir.

İnsani Gelişme Endeksinin Ülke Gruplarında Bazında Karşılaştırılma

Gelir seviyesi düşük olan ülkeler: Botswana, Kamerun, Fildişi Sahili, Esvatini, Etiyopya, Gabon, Gana, Gine, Kenya, Madagaskar, Malavi, Mali, Mozambik, Nijerya, Güney Afrika, Sudan, Tanzania, Uganda ve Zambiya

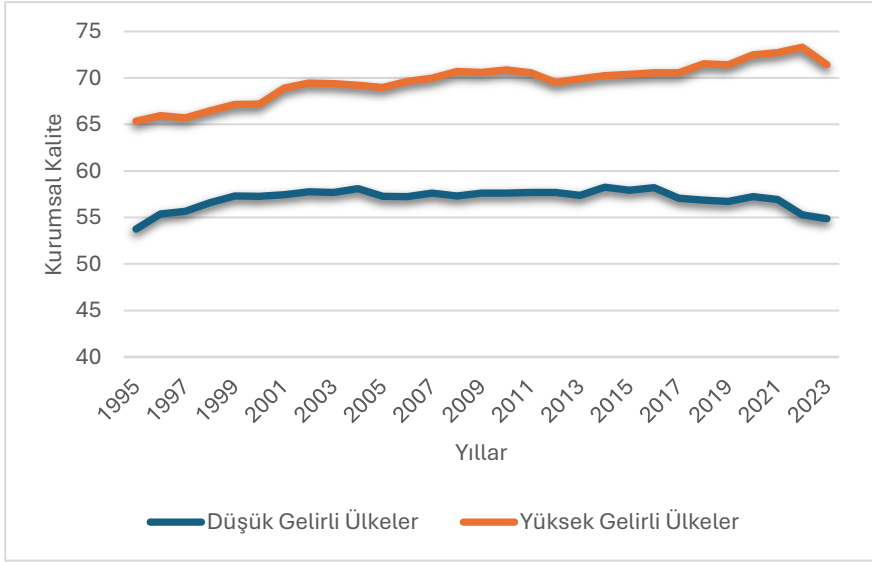
Kaynak: United Nations Development Programme (2026)

Ülkelerin gelişmişliklerinde çok önemli rol oynayan, sadece ekonomik açıdan değil, sosyal ve siyasi açıdan da önemli bilgiler sunan değişkenlerden biri kurumsal kalitedir. Daha önce de belirtildiği üzere, ekonomik kalkınma üzerinde önemli etkileri olan göstergeleri içinde barındırması nedeniyle hem yatırımcılar hem de araştırmacılar tarafından yakından izlenen göstergeler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada kurumsal kaliteyi temsilen ekonomik özgürlük endeksi kullanılmıştır. Mülkiyet haklarından demokrasiye kadar içinde barındırdığı bileşenlerin ortalaması alınarak genel bir endeks sunulmaktadır. Bu endeks 0 ile 100 skalasındadır ve 100'e yaklaşan ülkelerin kurumsal kalitelerinin iyi olduğunu göstermektedir.

Düşük ve yüksek gelirli ülke gruplarının ekonomik özgürlük endeksleri Figür 2'de sunulmuştur. Figür 2'den görüldüğü üzere düşük gelirli ülkelerde bu endeksin ortalaması 1990 yılında 53.17 iken 2016 yılında 58.21 puana çıkarak sınırlı bir artış göstermiştir. Ancak 2023 yılına doğru gidildikçe özgürlük endeksi azalarak başlangıç puanına yaklaşmış ve 54.87'ye düşmüştür. Yüksek gelirli

Ülkelerin ortalama değerlerine bakıldığında ise 1990 yılında 65.35 puan olan endeksin 2023 yılına doğru genel olarak artış gösterdiği, yalnızca son yılda yaşanan düşüşe rağmen 71.4 puana ulaştığı görülmektedir. Ülkelerin gelişiminde çok önemli bir rol oynayan bu gösterge açısından değerlendirildiğinde, düşük gelirli ülke grubunun yüksek gelirli ülkelerin refah seviyesine ulaşabilmesi için en azından daha yüksek bir artış göstermesi gerekirken, bu artışın sınırlı kalması düşük gelirli ülke gruplarının neden hâlâ bu grupta yer aldığını açıklamaktadır.

Ekonomik zgrlk Endeksinin lke Gruplarında Bazında Karşılaştırılma

Kaynak: The Heritage Foundation. (2026)

Ülkelerin gelişmişlik seviyesinin belirlenmesinde çok önemli rol oynayan ve yukarıda belirtilen diğer değişkenlerin somut göstergelerinin düşük gelirli ülke grubu için 1990-2023 yıllarının önemli bir bölümünde eksik olması ya da hiç bulunmaması, iki ülke grubunun kıyaslanmasında en temel sorunu teşkil etmektedir. Bu

sebeple beşeri sermaye veya nüfus yoğunluğu gibi verilerin sadece birkaç ülke için mevcut olması, yapılan tartışmayı teorik olmaktan öteye taşıyamamıştır. Ancak var olan eksik verilerden yola çıkarak, ortaokula giden kız çocuklarının okul çağındaki kız çocuk nüfusuna oranının %25 civarında olması; bu oranın erkek çocuklarda ise %50 civarında olması (WDI, 2026), bu ülkelerde beşeri sermayenin düşüklüğünü gözler önüne sermektedir.

3. Sonuç, Genel Değerlendirme ve Politika Önerileri

Fakirlik, tek bir değişkenle açıklanamayacak kadar karmaşık bir olgudur. Doğal kaynak yapısı, tarihsel miras, kurumsal kalite, hukuki güvenlik, eşitlik düzeyi ve toplumsal normlar birbirleriyle etkileşim hâlinindedir. Bu nedenle, fakirlik kavramını sadece milli gelir ile ilişkilendirmek, bu kavramın anlaşılmasının ve aşılmasının önündeki en büyük engellerden biridir.

Ülkelerin refah düzeylerini belirlemede kullanılan İnsani Gelişme Endeksi (İGE), yalnızca gelir açısından sınırlı kalmayıp eğitim ve sağlık gibi çok önemli alanları da kapsadığından, ülkelerin refah seviyelerini ölçmede sıkça kullanılan göstergeler arasında yer almıştır. Mevcut çalışma, bu endeksi baz alarak ülkeleri yüksek gelirli ve düşük gelirli olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Düşük gelirli ülkelerin neden uzun süre fakirlik olgusuyla karşı karşıya kaldıkları ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşamamalarının sebepleri, literatürde yer alan belirleyicilerle açıklanmaktadır. Bu faktörlerden en önemlisi ve verisine ulaşılabilen gösterge kurumsal kaliteyi temsil eden ekonomik özgürlük endeksidir. Bu endeks, her iki ülke grubu için sunularak kıyaslama yapılmasına imkân tanımıştır.

Figür 2’de görüldüğü üzere düşük gelirli ülke grubu 1990-2023 yılları boyunca neredeyse sabit kalırken, yüksek gelirli ülkelerde İGE sürekli artış göstermiştir. Bu durum, yüksek gelirli ülkelerdeki refah seviyesindeki artışlara rağmen düşük gelirli

lkelerde fakirliğin neden kalıcı hale geldiğini gösteren önemli bir unsurdur.

Bunun yanı sıra, ekonomik kalkınmada rol oynayan bir diğer etken beşeri sermayedir. İyi eğitim almış bireyler, iş piyasasında nitelikli iş gücü olarak teknolojik üretim sistemine entegre olabilir ve iş gücü verimliliğini artırabilirler. Buna karşılık, eğitim imkânına erişememiş bireylerin varlığı, nitelsiz iş gücü oluşumuna yol aarak ülkenin potansiyel üretim gücünü azaltmaktadır. Düşük gelirli ülke grubunun eğitim seviyesine bakıldığında, ortaokul seviyesine katılım oranının genellikle %30 civarında olması, bu ülkelerdeki fakirliğin neden kalıcı olduğunu göstermektedir.

Düşük gelirli ülke gruplarında göze çarpan bir diğer detay, bu ülkelerin çoğunun Afrika kıtasında yer alması ve doğal kaynak zenginliği aasından yüksek gelirli gruplardan daha avantajlı durumda olmalarıdır. Ancak bu zenginlik, bazen kalkınmanın önündeki bir engel olarak görülmektedir. Doğal kaynakların ülke çıkarına değil, az sayıdaki servet sahiplerinin zenginliğine katkı sağlaması gelir dağılımını bozmakta ve kalkınmayı engellemektedir. Ayrıca, bu zenginliğin çıkarılmasında dış ülkelere olan bağımlılık, ülkelerin sömürge geçmişine sahip konumlarını pekiştirmektedir. Doğal kaynakların sömürülmesi, ülkelerin gelişimine katkı sağlamaktan ziyade engel teşkil etmektedir. Hollanda hastalığının doğal kaynak zengini ülkelerde görülmesi, dış ticarete rekabetin kaybedilmesine ve dış demeler dengesinin bozulmasına yol aamaktadır. Tüm bu olumsuzluklar göz önünde bulundurulduğunda, doğal kaynak aasından zengin düşük gelirli ülkelerde resource curse (kaynak laneti) olgusunun geçerli olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca, sömürülmüş bir geçmişe sahip ülkelerde bireylerin davranışları, kendi potansiyellerini açığa çıkarmalarını engelleyebilmektedir. Geçmiş tecrübeler, bu ülkelerin vatandaşlarının özgüvenini azaltmakta ve kendi yeterliliklerinin farkına varmalarını güçleştirmektedir.

Çalışmada ele alınan argümanlar ışığında düşük gelirli ülkelere yönelik birkaç politika önerisi sunulmaktadır. Öncelikle, hukukun üstünlüğü eksiksiz bir şekilde benimsenmeli, vatandaşların can ve mal güvenliği sağlanmalı, sermaye sahiplerinin ise yatırımlarında herhangi bir çekince yaşamamaları temin edilmelidir. Bununla birlikte, yolsuzluğun azaltılması, rüşvetin engellenmesi ve şeffaflığın artırılması; alınan her hukuki kararın ve uygulamanın herkese eşit şekilde uygulanması ülkeye olan güveni artıracak ve ekonomik anlamda yatırımları yükselterek refah seviyesini artıracaktır.

Ülkelerde demokratik seviyenin artması, yalnızca elitlerin değil düşük gelirli grupların da görüşlerinin yönetimde yer almasını sağlayacak, çıkarlarına yönelik kanunların çıkarılmasına yardımcı olacak ve fakirlik seviyesinin azalmasını destekleyecektir.

Eğitim alanına öncelik verilmesi, nitelikli iş gücünün temin edilmesini sağlayacak ve gelişen teknolojik makine ve teçhizatlarla uyumlu çalışmalarına imkân tanıyacaktır. Ülkelerin sahip olduğu doğal kaynakları kendi kalkınma hedeflerine uygun stratejilerle kullanması da fakirliğin azalmasına önemli katkı sağlayacaktır. Son olarak, sömürülme geçmişine sahip ülke bireylerinin kendi potansiyellerinin farkına varmasının sağlanması da önem arz etmektedir.

Düşük gelirli ülkelerin aksine, gelişmiş ülkelerde dürüstlük, kurallara uyum, haklara saygı, eşitlik ve çalışma disiplini gibi özellikler; güçlü kurumlar ve kapsayıcı ekonomik yapılarla desteklenmektedir. Böylece refah seviyeleri artmakta ve düşük gelirli ülkelerle aralarındaki makas açılmaktadır.

Sonuç olarak, fakirliğin azaltılmasında belirleyici unsur yalnızca maddi kaynak artışı değil; kurumsal dönüşüm, beşerî sermaye yatırımı ve kapsayıcı teşvik sistemlerinin oluşturulmasıdır. Bu konuda yapılacak gelecek çalışmalar, burada yer verilen her bir

değişken ile fakirlik arasındaki ilişkiyi veri bulunması halinde ekonometrik modelleme ile somut olarak analiz etmeyi hedeflemelidir. Ayrıca, her bir değişkenin düşük gelirli ve az düşük gelirli ülke gruplarına etkisinin eşit olup olmayacağı, başka araştırmaların konusu olabilecektir.

Kaynakça/References (APA 7 – Seventh Edition)

Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business. https://ia801506.us.archive.org/27/items/WhyNationsFailTheOriginsODaronAcemoglu/Why-Nations-Fail_-The-Origins-o-Daron-Acemoglu.pdf

Arrow, K. J. (1972). Gifts and exchanges. *Philosophy & Public Affairs*, 1(4), 343–362. <https://www.jstor.org/stable/2265097>

Bal, H. (2011). İktisadi gelişme ve doğal kaynaklar: Geçiş ekonomileri çerçevesinde bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 87–104. <https://izlik.org/JA63YL27GF>

Banerjee, A. V., & Duflo, E. (2013). Poor economics: A radical rethinking of the way to fight global poverty. *PublicAffairs*. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=622820>

Başol, K., Durman, M., & Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma sürecinin lokomotif; doğal kaynaklar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 61–71. <https://izlik.org/JA69TM74NY>

Coşkun, M. N. (2012). *Türkiye’de yoksulluk: Bölgesel farklılıklar ve yoksulluğun profili* (Discussion Paper No. 2012/59). <https://hdl.handle.net/10419/81643>

Çetin, İ. (2020). Yoksulluk ve yoksulluk göstergeleri: Türkiye ve OECD ülkeleri üzerine bir karşılaştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli*

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 510–532. <https://izlik.org/JA77CZ36TF>

Gün, S., Dellal, İ., & Ünüvar, F. İ. (2012). *Türkiye’de toprak politikası ve kırsal yoksulluk*. <https://www.researchgate.net/publication/280385669>

Haini, H., Lim, G., & Loon, P. W. (2024). Does FDI source matter for growth? Evidence from Asian FDI inflows in ASEAN countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 15(4), 17726–17750. <https://doi.org/10.1007/s13132-024-01851-x>

Humphreys, M., Sachs, J., & Stiglitz, J. E. (Eds.). (2007). *Escaping the resource curse*. Columbia University Press.

Karataş, M., & Çankaya, E. (2010). İktisadi kalkınma sürecinde beşerî sermayeye ilişkin bir inceleme. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, 3, 29–55. <https://izlik.org/JA93GD56KL>

North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.

Priyati, R. Y. (2009). Dutch disease economics: A case study of Indonesia. *Economic Journal of Emerging Markets*, 147–164. <https://journal.uui.ac.id/JEP/article/download/2287/2086>

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94. <https://doi.org/10.2307/1884513>

Taş, H. Y., & Özcan, S. (2012, October). Türkiye’de ve Dünya’da yoksulluk üzerine bir araştırma. *In Proceedings of the International Conference on Eurasian Economies* (pp. 423–430).

https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51155369/Dunyada_ve_Turkiyede_Yosulluk_Bildirisi-libre.pdf?

The Heritage Foundation. (2024). *Index of Economic Freedom*. <https://www.heritage.org/index/>

Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57–73. <https://izlik.org/JA88AP78KK>

Uğur, M. S. (2022). *Yoksulluğun farklı boyutları ve çok boyutlu yoksulluk*. Nobel Bilimsel Eserler.

United Nations Development Programme. (2019). *Human Development Report*. <https://hdr.undp.org/>

United Nations Development Programme. (2024). *Human Development Index (HDI) database*. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index>

Ünal, Ç. (2008). İnsani gelişmişlik endeksine göre Türkiye'nin bölgesel farklılıkları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 89–113. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000087

Ünlü, A. (2020). Türkiye'nin dezavantajlı bölgelerinde yoksulluk olgusu. *The Journal of Social Science*, 4(7), 394–405. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.657156>

Weber, M. (1905). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Allen & Unwin.

World Bank. (2026). *World Development Indicators*. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: Bir yazın taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181–208. <https://izlik.org/JA22JD48HW>

